

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 35/VII

Jesenice, 24. novembra 1977

STOLETNICA ROJSTVA OTONA ŽUPANČIČA

23. januar 1878 –
11. junij 1949

Oton Župančič **VEŠ, POET, SVOJ DOLG?**

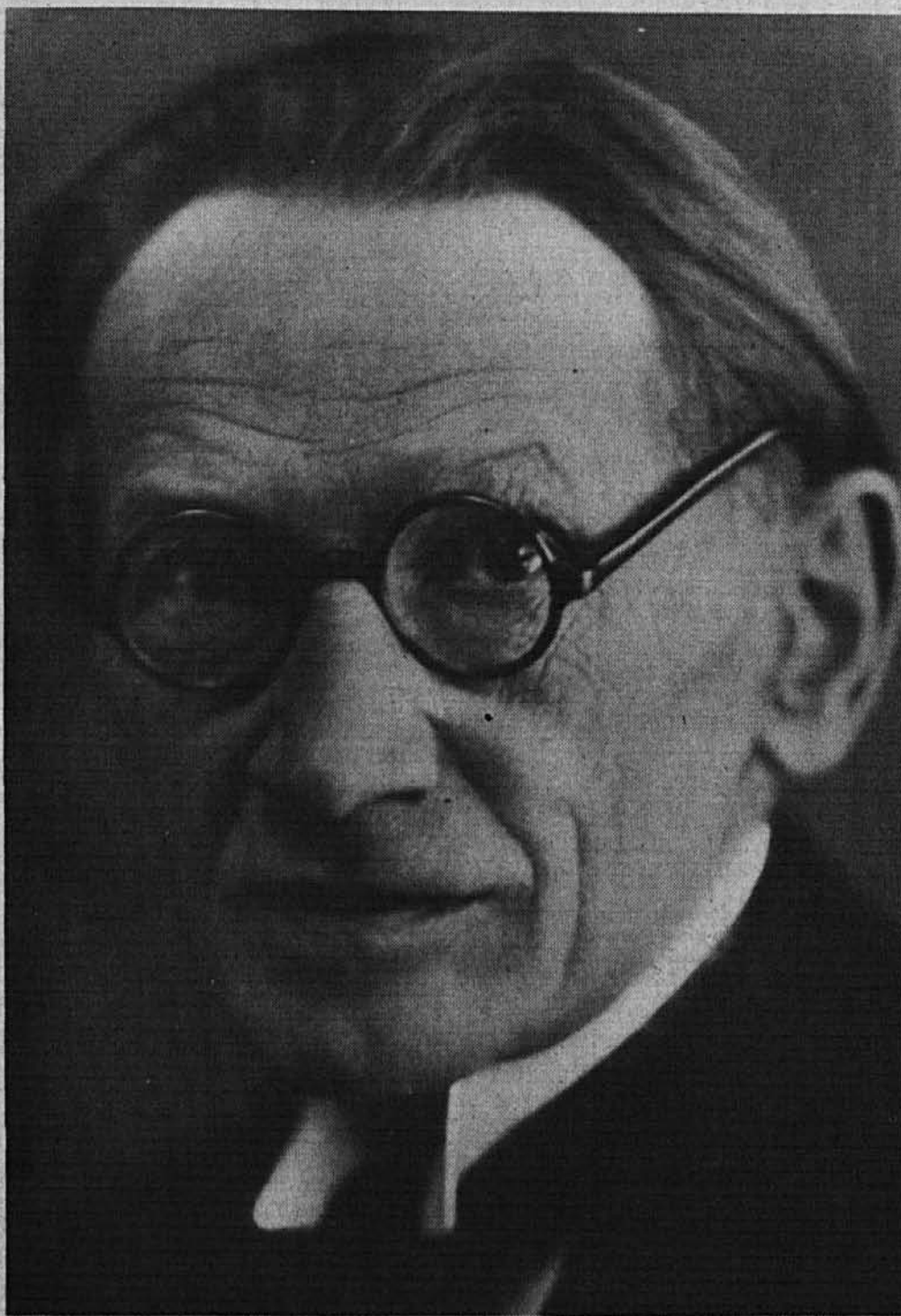
*Veš, poet, svoj dolg?
Nimaš nič besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današnjo rabo:
usi jo bomo povzeli za tabo.*

*Vem, o vem svoj dolg,
v prsih tu me žge;
naj se mi grlo odpre,
bom zavijal ko volk,
na vseh štirih bom stal vrh planine,
škripal in hlipal med pečine.*

*Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odmev bo dal;
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Póhorje nesel.*

*Gozd in gora poj,
silen ženimo hrup;
boga gmajna, le vkup
le vkup, le vkup z menoj,
staro pravdo v mrak tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.*

*Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor;
tákrat voléji zbor
pojde louce klat:
plani žez Savo, plavaj čez Dravo –
zob za zob in glavo za glavo!*

V SPOMIN NA 90-LETNICO SMRTI FRANA LEVSTIKA

1831–1887

*Trd bodi, neizprosen, mož jeklen,
kadar brani je časti in pravde
narodu in jeziku svojemu.
Ne varaj sam se, varati ne daj se
souvažnikom . . .*

*Obudil se je med nami nov duh,
s katerim se je treba poganjati ali
pa – odhajati.*

Oton Župančič

KOVAŠKA

*Mi, kar nas je kovačev, mi bomo vsi kovali,
kovali svoja srca, kovali svoj značaj,
kako zvené nam duše, bomo poslušali –
zakaj?*

*Mordà po kladivi se nam oglási kedaj
srcé, ki v njem bo pravi bron,
da pelo bo, vabilo ko zvon,
da bomo krog njega se zbrali . . .*

*Vsi: – črnici rudarji iz Idrije, iz Trbovelj,
iz plavžev gorenjskih, iz Kaple,
iz Borovelj,*

*od Nabrežine beli kamenarji,
devinski opaljeni ribarji,
polnagi nosači iz luke tržaške – četa,
kot da hiparju ušla je izpod dleta –
vi, sključeni tkalci od stativ, strojarji
smrdljivci, zaviti v čresla ostri duh,
vi mlinarji, ki nam meljete kruh,
zidarji iz Renč, mizarji šentviški, Solkanci,
drvarji po šumah, šoto vozeči Izanci,
ti mož, ki orješ in seješ, se družno z*

*volom potiš,
ti štajerski viničar, ki nam vince mediš,
ti, s svincem v pljučih, z očmi gasnočimi
stavec,*

*v vrtince mirno zroči savinjski plavec,
Vipavec brbljavi, zamišljeni briški kolon,
vsi, ki poznate otiske zapestnic-spon,
tudi vi, pozorno sklonjeni naprej,
brodarji v bodočnost, v obzorja nova brez
mej . . .*

*Zato bomo mi kovači kovali,
trdó kovali, tenkó poslušali,
da ne bo med nami nespoznan,
ko pride čas,
ko sine dan,
da vstane, plane kládivar, kládivar silni
iz nas . . .*

ŽEBLJARSKA

*Od štirih do ene
od štirih do ene
so zarje rumene,
so trate zelene,
od štirih do ene
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
nad nakli smo sključeni;
vsi, fantje, možjé in dekleta in žene,
od štirih do ene *
že vsi smo izmučeni:
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
od štirih do ene,
od štirih do ene.*

*Pol treh, pol treh –
spet puha nam meh!
Žareči žebli so nam v očeh,
do osmih zvečer žebli, žebli v očeh.*

*Od štirih do ene
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
do osmih od treh
žareči žebli, žebli v očeh . . .*

*Smo jih v polje sejali?
Po polju naši žebli cvetó;
poglej v nebó:
vanj smo jih kovali
od štirih do ene, do osmih od treh,
da nam bodo tudi ponoči v očeh . . .*

*Pa ondan sem pred zrcalom postál:
o, kakor da sem po sebi ková!l!
O, kakor da delam ves božji dan greh
od štirih do ene, do osmih od treh!*

*Od štirih do ene,
od štirih do ene
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
do osmih od treh
žareči žebli, žebli v očeh . . .*

NA VRHEH

*Planincu Joži Čopu
v spominsko knjigo*

*Nekje na vrheh,
v bližini zadnjih gnezd
in prvih zvezd
nekdo
s pobožno rokó
sega po nedotaknjenih stvareh:
in kar se mu nameri pod dlan,
spremeni se v žlahten kamen,
v čudežen plamen,
bajen cvet,
lek vseh ran.
Pod dotikom njegovih rok
Triglav se spomni, da je bog,
in divjemu kozlu pozlati se rog.*

*Tam so na meji življenja in smrti
čez brezna razprostrti
prebeli, tihi pri.
Kako je bel, tih, čist pokop!
Kako kristalen, neoskrunjen tam je grob!
V slovesnih krogih, široko razproženih,
zbrani*

*leto in dan nekaj mrmrajo velikani
o večnosti in minljivosti ali kaj,
in da življenje in smrt enak imata slaj.*

*Ob tisti tenki črti
nam drugim sije sled
in kaže pot
predaleč stran
odtod
iz naših zmot
in zmed
v bližino zadnjih gnezd
in prvih zvezd,
tja, Joža,
kjer tvoja raskava dlan
mehkó in nežno našo zemljo boža.*

PESEM,
ROJENAV
PEKLU

Buchenwald je bil po obsegu četrto matično koncentracijsko taborišče. To varno smrti in večno prekletstvo tega kraja so ustanovili nemški »nadjudje« leta 1937 v pokrajini Thüringiji, na griču Etterberg v bližini Weimarja, s čimer so oskrbnili kraj, ki spominja na velika imena nemške kulture: Goetheja, Herderja, Bacha, Wielanda, Cranacha, Schillerja in Liszta.

Na vzhodu železnih vrat, kamor je pripeljala Krvava pot, napojena s krvjo semkaj privedenih nesrečnikov, so nacisti napisali svoje geslo: »Jedem das Seine« (Vsakomur svoje). Tod se je nekoč sprehal veliki pesnik Goethe, tu, na teh gozdnih stezicah, ki so jih nacisti spremenili v poti groze, je zasnoval nekatere najlepše pesmi. Toda zdaj so zločinski sadisti namenili »vsakomur svoje« – neskončne apele, ko so do onemoglosti sestradani nesrečniki morali stati goli na mrazu tudi po 18 ur, nenehno pomanjkanje in glad, oslabele, številne bolezni, prevažanje kamenja iz kamnoloma s posebno samokolnico »pojočim konjem« tudi po dvanajst ur na dan, zraven pa prepevati, biti poskusni zajček zločinskim esesovskim zdravnikom, ki so delali poskuse s pegastim tifusom, kolero, davico, z zastarelo krvno plazmo, s fosforom, in naposled smrt, da so glave uporabili za skalpiranje, ki so služile esesovcem za sobni okras, da so tetovirane človeške kože strojili v usnje, s katerimi je zaslovela Ilse, ženska zver, žena komandanta Buchenwalda, Karla Kocha.

Prvi jetniki, ki so prestopili prag tega kraja smrti, so bili nemški protinacisti. Njim so se po izbruhu druge svetovne vojne pridružili ljudje iz prvih zasedenih držav: iz Avstrije, Češkoslovaške in Poljske. Poslej je prihajalo vedno več ljudi iz drugih evropskih držav. Primerno temu se je širilo tudi taborišče in s taboriščem seveda tovarne orožja. Jetniki so morali graditi ceste, delati na železnici, garati v kamnolomu, kopati jarke in kanale. Tako je Buchenwald postal mesto domala vseh evropskih narodnosti. Njihova poslednja inštanca je bila smrt in dim iz šestih peči krematorija.

Vrata Buchenwalda je v osmih letih prestopilo 238.000 mož, od katerih jih je

samo v tem taborišču preminilo 56.000. 11. aprila 1945, dan osvoboditve, je doživelo še samo 21.000 ljudi. Toda k taborišču Buchenwald so spadala še številna podtaborišča, naslovljena z nedolžnimi ženskimi imeni, kot npr. Dora, Laura, Berta, ki pa so bila kot tovarne orožja, kemičnih strupov in raket V₁ in V₂ čisto strašnejša od samega Buchenwalda. Z besedami se skoraj ne da dovolj nazorno opisati zločinov nad človekom, ki so jih tu počenjali do kraja pozverinjeni nemški »nadjudje«. Vodja vse te dejavnosti je bil komandant taborišča Karl Koch s svojimi ženskimi in moškimi rablji. Žal, da so le nekateri po vojni prejeli zaslužen kazni, kazni za tisoče nedolžnih žrtev, za streljanje v tilnik, med katerimi je bil tudi vodja nemških komunistov Ernest Thälmann, za obešanje jetnikov na mesarske kavlje, zabite v stenah kleti, za še mnoge druge načine ubijanja nedolžnih ljudi. V podzemeljski tovarni Mittelwerk – Dori, kjer je v strahotnih razmerah delalo tudi do 32.000 vojnih ujetnikov, je deloval tudi Werner von Braun, pozneje proslavljeni graditelj ameriške rakete, ki je ponesla človeka na Luno.

Ko se je aprila 1945 začel stiskati okoli taborišča zavezniški obroč, bi bili radi esesovci zbrsali s sveta svoje zločine, saj so čakali le na zadnji ukaz za uničenje taborišča, in ko so pred 11. aprilom začeli odvažati jetnike v neznano, v smrt, se je dvignil k uporu taboriščni komite in je ukazal razdeliti orožje 178 skupinam tovarišev, ki so, prekaljeni v boju in težavah, že od leta 1942 snovali uporniško organizacijo, ki jo je vodil dr. Walter Bartel, dolgoletni buchenwaldski jetnik. Na dan so stopili kot čudež in najprej napadli stražne stolpe, vhode in smrtonosno žico ter polovili vse dosegljive esesovce in te ujete, poklapane »nadjudje« izročili osvoboditeljem – ameriškim vojakom.

Ameriški vojski so zmajevali z glavo, ko so videli okoli krematorija v skladovnicah ležati kupe okostnjakov, a nad vsem je vihrala bela zastava, znanilka miru...

Na Buchenwald nas danes spominja le veličasten spomenik in muzej z zbirko ustrojene človeške kože iz zbirke Ilse Koch.

za zabavo prestreljeno srce jetnika, orožje upornikov, slike, kipci, narejeni iz Goethejevega hrasta, rokopisi, pisma in pesmi... Nad vsem pa lebdi spomin na trpljenje sto tisočev, na glad in pomanjkanje, na nečloveško trpljenje in smrt...

Koncentracijsko taborišče Mauthausen, spočetka podružnica Dachaua, ki je leta 1939 postalo samostojno, je po velikosti in številu jetnikov peto, a zato nič manj strašno matično taborišče. Postavljeno je bilo na vzpetino nad Donavo, zahodno od Dunaja in v bližini Linza. Na vznožju hriba, kjer je bilo taborišče, je bil velik granitni kamnolom.

Zato je bilo tudi taborišče v celoti zgrajeno iz granita, ki so ga jetniki lomili s preprostimi orodjem in na rokah nosili po 186 »stopnicah smrti« na gradbišče na hrib. Kamnolom in stopnice so prav posebno poglavje mučenja in trpinčenja ubogih in sestradanih nesrečnikov, ki so bili zakleti v to suženjsko delo. Kamnolom in stopnice so bili pod esesovskim nadzorstvom. Esesovci in kapoži in poklicni zločinci so stali ob stopnicah na različnih postajah in se nad jetniki sadistično izživljali. Eno izmed teh postaj je bila »cvetlični vrt«, kjer so, na primer, jetnika ustavili in mu ukazali, naj gre nabirat rože, potem pa so ga »na begu« ubili. Na »stopnicah smrti« so esesovci pobili na deset tisoče ljudi. Če je na teh stopnicah kdo od sestradanih nesrečnikov obnemogel pod težkim bremenom, so ga esesovci z naslodo pobili. Mnoge so takoj po prihodu v taborišče postrelili ali podušili, ne da bi jih registrirali.

Mauthausen je imel kot matično taborišče za cel venec podružnic ali podtaborišč, ki so nekatera imela imena svetnikov. Tri taborišča Gusen so bila hujša od najhujšega. Eno izmed podružnic Mauthausena je bila celo na slovenskih tleh, v Podljubelju, kjer so jetniki raznih narodnosti spoznavali blaginjo »novega reda«, ko so vrtali ljubeljski predor.

Mauthausen so začeli graditi kmalu po Hitlerjevi zasedbi Avstrije. Njegovo »delovanje« pa se je začelo 8. avgusta 1938, ko so vanj strpali prve jetnike, avstrijske in nemške protinaciste. Odtlej pa do 5. maja 1945, ko je bilo taborišče osvobojeno, je bilo v njem 335.000 ljudi. Od teh so nacisti pobili 122.767 političnih jetnikov, od teh je bilo 12.890 Jugoslovanov, medtem ko so med mrtvimi prednjačili Rusi in Poljaki, zastopane pa so bile domala vse evropske narodnosti.

Mauthausen je mnogim našim ljudem v bridkem spominu. Tja so najprej vodili somišljenike OF z Gorenjskega in Štajerskega. Po zlomu Italije pa tudi iz drugih krajev Slovenije, zlasti Primorje, ki so se vračali iz italijanskih zaporov in taborišč, pa so jih Nemci prestregli na poti in odvedli, oslabele in sestradane, v Mauthausen, odkoder za večino ni bilo več povratka. Njihova pot se je nadaljevala skozi dimnike krematorija, ki so s plamenom noč in dan razsvetljevali dolino in domačije ob Donavi. V Mauthausnu je bilo esesovsko kraljestvo popolno, saj še za tako strašne zločine niso bili nikomur odgovorni. Med njimi je zaslovel tudi dr. Kresbach, ki je bil specialist za injekcije klora, ciana, bencina in zraka, čemur je sledila neizogibna smrt. Posebno kruto so ravnali s Čehi po praškem atentatu na krovloka Heydricha. Z velikim sadizmom so se esesovci znašali nad češkimi izobraženci, ki so jih izmučili do smrti. Naravnost strahotno so ravnali z Rusi, večinoma vojaškimi ujetniki. Med njimi se je zaradi lakote pojavilo celo ludožerstvo. Najhuje je bilo v prvih letih vojne, toda še v mesecih pred osvoboditvijo je v taborišču pomrlo mesečno približno 9000, aprila 1945 pa celo 11.525 jetnikov. Iz teh številkih zlahka spoznamo pekel novega reda v hitlerjevski vladavini.

(Nadaljevanje na 4. strani)

Vitimir Pretnar: Človek

(Nadaljevanje s 3. strani)

Esesovski bogovi so k zločinom navajali svoje svoje otroke. Sin taboriščnega komandanta Zieresa je pred zavezniškimi sodiščem po vojni izpovedal, da mu je oče nekoč za rojstni dan privedel 40 jetnikov ter mu velel, naj jih postreli, da se bo privadil streljanju v žive tarče. Svoj cinizem in popolno pokvarjenost so izkazovali svojcem svojim nemških in avstrijskih rojakov tudi s tem, da so jim za pobitimi v Mauthausnu pošiljali celo »sožalna« pisma.

Toda če še enkrat v mislih prepotujemo teh tisoč za večno prekletih krajev, teh taborišč smrti in zla, in skoraj v vsakem od teh tisoč so bili in trpeli in umirali tudi naši ljudje, imamo pred očmi le blazne zločine in nedolžno smrt. Vprašujemo se, kako je mogoče, da so poblazneli zločinci vklenili domala vso Evropo v svoje pošastne kremplje. Kako je mogoče, da so nemški zdravniki z zloglasnimi poskusi tako podlo potepali Hipokratovo zaobljubo in najbolj sramotno zlorabili in onečastili medicinsko znanost. Teh zločinov naj se spominjajo še pozni rodovi, zločinov, ki so jih nemški »nadjudje« zagrešili nad narodi Evrope, še posebej na Slovani in Židi, ki so jih smatrali za manjvredni nemški gnoj in sužnje, ki bodo ponižno služili nemškemu »nadjudju« za vse večne čase. Po izjavah samih vodilnih nacističnih poblaznelih bogov zločini, ki smo jih opisali, nimajo primere v zgodovini človeštva.

K sreči pa, vsaj zgodovina nas tako uči, tudi zlo ne more popolnoma obvladati in zavladati svetu. Po nedoumljivi logiki se v nekem trenutku svoje »dejavnosti« obrne vase in se samouniči. Tako tudi taborišča

smrti postanejo kraj neuničljivega življenja, kraj, kjer se tehtnica naravnega reda prevesi na stran življenja, ohranitve in preživetja.

— — —

Na kratko in v skopih obrisih smo v tem sestavku nanizali grozljivo podobo o strašnem nasilju okupatorjev, o »dejavnosti« italijanskih in nemških koncentracijskih taborišč, o izgnanstvu, zaporih in kaznilnicah, internacijah in konfinacijah. Resničnost te strahotne dejavnosti pa je tako kruta, da je ob njej vsaka beseda prebleda in preplitka, da bi v tej tridesetletni odmaknjenosti lahko v vsej prepričljivosti in v pravih barvah orisali zverinsko krvoločnost nacističnih nadjudi in zločinskost fašističnih lisjakov. Bolj prvi kot drugi so izumili najgrozovitejši način uničevanja in pokončevanja ljudi v vsej zgodovini človeštva.

Omenili smo tudi že, da sta na slovenskih tleh delovali pravzaprav dve koncentracijski taborišči, in sicer v Podljudelju kot podružnično taborišče Mauthausena ter v Strnišču pri Ptujju. Na jugoslovanskem ozemlju pa so bila še druga taborišča, ki so sodila v okvir naštetih oblik nacističnega nasilja. Ta taborišča so bila po strahoti in krvoločnosti še bolj grozljiva od nemških koncentracijskih taborišč. Od vseh — bilo jih je več ustaških na Hrvaškem in četniških v Srbiji kot npr.: Kerestinec, Stara Gradiška, Niš in druga manjša, naj na kratko omenimo le Jasenovac in Banjico.

Če zaslišimo ime Jasenovac, se še dandanašnji zgrozimo. Zgrozimo se ob

misli, v kakšne zveri in krvoloke je fašistična in nacistična šola vzgojila hrvaške ustaše, da so v svojih zločinih skoraj presegli svoje učitelje, saj njihove metode uničevanja svojih nasprotnikov nimajo primere v zgodovini hudodelstev. Človeka je strah ob misli: se mar še potuhnjeno skrivajo med nami podobni ljudje, ki bi se ob primerni priložnosti čez noč spremenili v najbolj krute zveri?

Koncentracijsko taborišče Jasenovac so ustaši postavili kmalu po nemški in italijanski okupaciji dežele pri vasi Jasenovac, na levem bregu Save, nedaleč od izliva Une v Savo v zahodni Slavoniji pri Novi Gradiški. Tu so, na površini poldruga kvadratnega kilometra, obzidano od treh strani z visokim zidom, ustaši od leta 1941 do 1945 izvajali nad jetniki najbolj krute metode uničevanja in pokončevanja mož, žena in otrok. Ker se jim je zdelo škoda svinca za strel, so jetnike pobijali s koli, krampi, noži in z gladom in žejo do smrti. Središče groze je bilo v Zvonari, poslopju, kjer so jetnike množično uničevali z obešanjem in sežiganjem v tako imenovanih Picilijevih pečeh (imenovane po ing. Piciliju), enem izmed »zapovednikov« v taborišču.

Še hitrejšega postopka pokončevanja in množičnega uničevanja so se ustaši posluževali »Na graniku«, kjer so jetnikom v glavnem rezali vratove in parali trebuhe, nato pa so jih pometali v Savo. V Jasenovcu so ustaši pobili od 500 do 600 tisoč ljudi, največ Srbov, Hrvatov in Židov. Žrtve pa so bili tudi Slovenci.

Ob koncu vojne je nacistično vodstvo izdalo posebna navodila, da se morajo koncentracijska taborišča porušiti, vse preostale žive priče pa uničiti, da se na ta

način zabiše sledovi in odstranijo dokazi. Ta poslednji zločin pa je v mnogih primerih preprečil prehitro prihodo zavezniških armad. Zato so tudi ostale žive priče in dokazi. Kljub temu je bila osvoboditev za 11 milijonov žrtev prepozna, od skupnega števila 18 milijonov žrtev, ki so jih bili nacisti od vseh strani navlekli v tovarne uničevanja in smrti. To smo omenili predvsem zaradi ustaške zločinske doslednosti, saj so pred begom ob koncu vojne, konec aprila 1945, razstrelili in požgali vse barake in zgradbe in še mnogo hiš v Jasenovcu. Prav tako so pobili vse preostale jetnike, od katerih se je komaj stoterici uspelo po naključju rešiti. Le-ti so pozneje postali živi dokazi in priče nedvoumnih zverstev hrvaških ustašev.

Kar je bil na Hrvaškem Jasenovac, kraj prekletstva in žalostnega spomina, to je bilo v Srbiji, v nekoliko manjšem obsegu, koncentracijsko taborišče Banjica. Ustanovili so ga kmalu po nemški okupaciji Srbije, in sicer v juniju 1941 v bivši vojašnici 18. pehotnega polka v Beogradu. Nemci so sicer že 28. aprila izdali odredbo o streljanju talcev, vendar so v Banjico privedli prve jetnike v začetku julija. Kljub temu da je bila v Srbiji vsa izvršilna oblast, vojaška in civilna, v rokah nemških okupacijskih oblasti, je le-ta že v mesecu maju postavila komisarsko upravo, ki jo je poverila kvislingu Milanu Acimoviću. Le-ta je v okviru svoje oblasti organiziral bivše srbske policijske in žandarmerijske organe, ki so po nemških navodilih začeli najprej z aretacijami znanih komunistov in bivših španskih borcev. Tedaj je tudi bila naglašena budnost nad delavskimi središči, kamor so bili poslani posebni zaupniki srbskih policijskih oblasti.

Medtem ko je bil vodja koncentracijskega taborišča Banjica Svetozar Vujković, ki je to dolžnost prevzel v začetku julija 1941, je organizacijske posle vodil Dragomir Jovanović, upravnik Beograda in vodja srbske državne varnosti. Pri tem je imel več pomočnikov, zakaj pravice do aretacij so se lastili policijski, orožniški, ljotičevski, nedičevski in razni četniški organi. Vendar so nad taboriščem imeli glavno besedo Nemci in folksdojčerji.

Banjica je bila pravzaprav taborišče prehodnega značaja. Odtod so jetnike vodili na streljanje v Jajince, jih pošiljali v druga koncentracijska taborišča, zlasti v Nemčijo, ali pa so jih kazensko zadržali v taborišču kot talce. Kakšno kazen bo kdo prejel je bilo odvisno od skupnih organov IV. protikomunističnega odseka. Zaradi pomanjkljivih spiskov oseb je neugotovljivo, koliko jetnikov je prestopilo prag tega taborišča, saj je bilo vpisanih le 23.637, medtem ko je bilo v Jajincih sežganih 68.000 trupel, nezažganih pa je ostalo ob koncu vojne 1.400. S seznamov lahko razberemo, da je bilo tu zaprtih 21.430 moških in 2207 žensk. Po starosti so bili od 7-letnega otroka do nekaj čez petdeset let. Po odstotkih je bilo največ kmetov, nato delavcev, izobražencev in drugih poklicev. Med temi nesrečniki je bilo tudi več pravoslavnih duhovnikov.

Banjica je bila kraj groze, kjer so moralno, fizično in psihično pokončevali vse, kar je bilo revolucionarno, osvobodilno in rodoljubno. V ta namen so uporabljali vsa sredstva mučenja in oblike ubijanja znotraj in zunaj taborišča. V veljavi je bil tudi tak taboriščni red, s katerim so poniževali človekovo dostojanstvo, lomili fizično in duševno moč. Pretepali so, ščuvali na jetnike dresirane pse, uničevali so jetnike z lakoto, kradli so jim pakete, pa tudi higienske razmere so bile nemogoče. Skratka, uporabljali so vsa sredstva fašističnih mučilnic, ubijali so na najbolj grozovit način; morili so celo matere z otroki.

Toda z vsemi strahotami in zverstvi niso mogli streti volje jetnikov. Niso jih mogli zlomiti niti z obsodbami na smrt, s talstvom in prisilnim delom. Ob teh zločinskih metodah pokončevanja ljudi sta rasla celo samozavest in odpor. Mnogo je primerov hrabrosti in junaškega zadržanja. Znana komunistka Leposava Stamenković je tik pred smrtjo zabrusila zločincu Vujkoviću: »Fašistični gad, kmalu boš prišel za menoj, ko bom jaz maščevana...«

Se pred osvoboditvijo Beograda, 3. oktobra 1944, so gestapovci in esesovci ob pomoči svojih pomagačev taborišče v Jajincih porušili in požgali. Prav tako so pobili še zadnje priče »krvave dejavnosti« tujih in domačih zločincev.

Na koncu našega orisa koncentracijskih taborišč naj na kratko omenimo tudi koncentracijsko taborišče v škedenjski Rižarni pri Trstu. Ime Rižarna je dobilo že ob graditvi leta 1913, saj so to veliko poslopje uporabljali kot čistilnico riža. Italijani so do leta 1925 to poslopje imeli za skladišče, nakar so ga spremenili v vojašnico. Po zlomu Italije, jeseni leta 1943, pa so Nemci vojašnico spremenili v koncentracijsko taborišče, kamor so dovažali jetnike, Slovence, Hrvate, Italijane in Žide z vsega ozemlja, nanovo ustanovljenega operacijskega območja »Adriatisches Kuestenland«. Da bi to taborišče doseglo učinkovitost že preizkušenih metod zatiranja in uničevanja, se je semkaj s Poljske preselilo zloglasno osebje koncentracijskega taborišča Treblinka. To je bila posebna skupina, imenovana Reinhardt, v moritvah zelo preizkušena, ki je štela kakih 50 esesovcev in gestapovcev. Čeprav je nad celotnim območjem imel glavno besedo policijski general Odilo Globocnik, sta v Rižarni zakraljevala krokarja smrti Cristian Wirth in dr. Franz Stangl, ki sta od svojega predstojnika dobila ukaz, naj ta kraj spremenita v koncentracijsko taborišče po nemškem vzoru. Ta dva sta nalogo rade volje izpolnila in razen drugega v Rižarno povabila mojstra za krematorijske peči Erwina Lamberta. S pečjo je bilo taborišče popolno in je zadoščevalo nemškemu vzorom. Nemudoma za tem so začeli z delom — trpinčenjem, ubijanjem in sežiganjem ujetnikov. Pri tem so

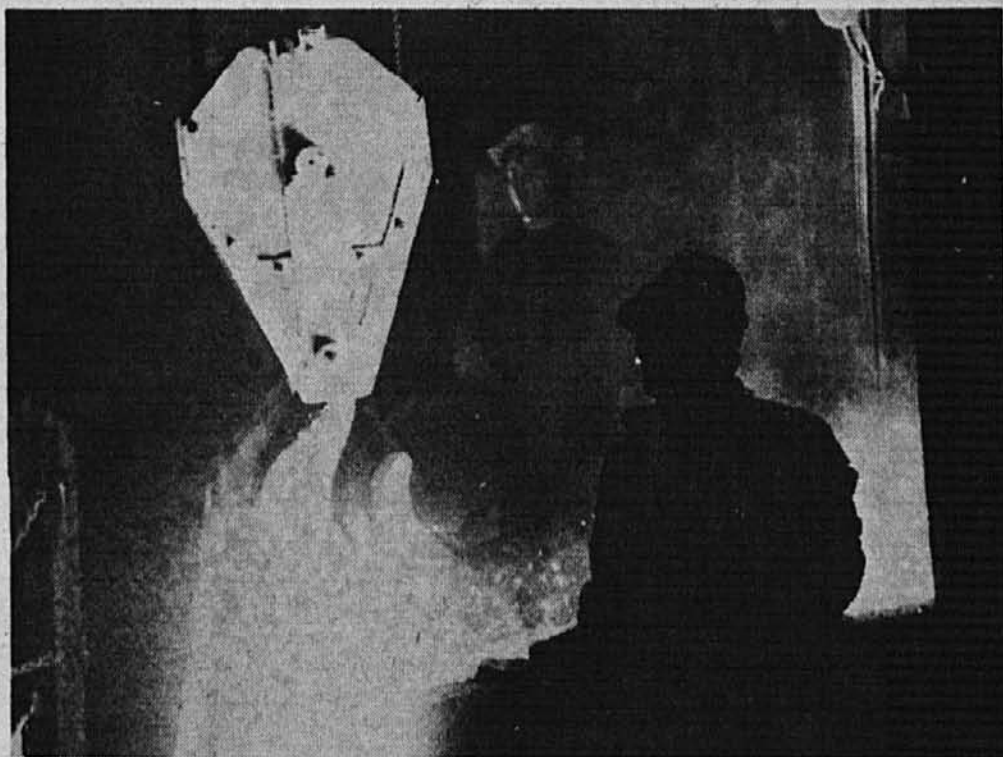
na smrt obsojene nesrečnike preprosto streljali v tilnik in jih sežigali v krematoriju. Semkaj so pripeljali tudi 70 talcev, ki so jih aprila 1944 postrelili na Opčinah. Domneva se, da je bilo v tem krematoriju do konca aprila 1945 sežganih nad 5000 ljudi. Zdaj je Rižarna muzej, spomenik človeškega zla, kraj mehaniziranega in sistematskega uničevanja zavednih ljudi.

Izmed rabljev — 281 gestapovcev in 11.000 esesovcev, med katerimi je bilo največ Nemcev in Italijanov, ki so delali na območju Adriatisches Kuestenland, torej pretežno na slovenskem in hrvaškem ozemlju, jih je samo osem prejelo zasluženo kazen. Štirje so se zagovarjali pred zavezniškim vojaškim sodiščem. Cristianu Wirthu je plačala partizanska krogla, general Globocnik se je ob koncu vojne zastrupil v strahu, da ne bi prišel v roke pravici. Gaetano Colotti, vodja fašističnih rabljev, ki je imel zloglasno mučilnico v vili Arnstein v ulici Belosgurdo 8, je iz Trsta sicer pobegnil, pa ga je dohitela krogla italijanskega partizana. In tudi eden izmed največjih zločincev, vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer, policijski in SS-general, je s smrtjo plačal svoje račune pred ljudskim sodiščem v Ljubljani.

Nedvomno je streljanje talcev najstrašotnejše poglavje, ki so si ga okupatorji zapisali k svojim zločinom med drugo svetovno vojno. Talstvo so kot sredstvo zastraševanja in izsiljevanja uporabljali že v srednjem veku, zelo močno je bilo razširjeno, kljub konvencijam, v prejšnjem stoletju, zlasti pa med prvo svetovno vojno. V drugi svetovni vojni pa sta italijanski in nemški okupator presegla vse še kolikor toliko doumljive meje.

Nemci so že 16. septembra 1941 izdali odredbo — njen avtor je bil feldmaršal Wilhelm Keitel —, ki je določala 50 do 100 talcev za enega ubitega nemškega vojaka. Po določilih te odredbe so postrelili na sto tisoče popolnoma nedolžnih ljudi, večinoma takih, ki z uporništvom niso imeli neposredne zveze. Nemci so streljali po vseh zasedenih deželah; na tisoče so jih v jeseni 1941 postrelili v Kragujevcu in Kraljevu, med katerimi so bili celo šolski razredi. Po-

(Nadaljevanje na 6. strani)

Vitimir Pretnar: Ob peči

dobne zločine so zagrešili v Lidicah na Češkem, v Ardeatinskem kamnolomu in Marzabottu v Italiji, v Oradouru v Franciji, da ne naštevamo drugih krajev množičnih pokolov, zlasti na Poljskem in v Sovjetski zvezi.

Vodstvo nacistične civilne uprave za zasedbeno ozemlje Spodnje Štajerske in Gorenjske je z odredbo z dne 14. aprila 1941, torej nemudoma po okupaciji, določilo najvišje kazni, neomejene tudi za najmanjše prekrške. Pozneje so to odredbo dopolnjevali, čeprav so se izrazili »talce« splošno izogibali, in so za sodelovanje v odporišnem gibanju predvideli smrtno kazen. Hkrati pa se na smrt obsojenim v vsakem primeru zapleni premoženje. S smrtno kaznijo bo kaznovan tudi vsakdo, ki mu je znano delovanje partizanov, pa tega ne prijavi policiji. To bo doletelo tudi slehernega, ki hrani strelno orožje ali pa se udeležuje sabotaž, pa tudi tiste osebe, ki so po 6. aprila pobegnile iz Spodnje Štajerske in se brez dovoljenja in potrebnih listin vrnejo.

V nemški odredbi se izraz »talce« prvič pojavi 30. junija 1941. V njej napovedujejo sankcije proti tujerodnim nasilnikom, saboterjem in plenilcem na zasedenih ozemljih Spodnje Štajerske, južne Koroške in Gorenjske. Odredba navaja tudi navodila, koga od nasilnikov, plenilcev in saboterjev je treba predložiti pred posebno obravnavo, vsekakor pa v primeru, če je prestopok posebno pomemben iz varnostno policijskih razlogov in potreben za zastraševanje. Za talce pa pridejo v poštev predvsem tiste osebe, ki so politično ali kriminalno zelo obremenjene ali pa spadajo v življenjsko okolje domnevnega storilca. Tudi v primeru, če je storilec znan, je možno predlagati iz varnostnih razlogov, druge osebe. Kot politično zelo obremenjeni so mišljeni partizani in somišljeniki osvobodilnega gibanja. Kriminalcev niso nikoli streljali. Odredba tudi predvideva število 20 talcev za nemškega vojaka, vendar so to število običajno presegle.

Toda že 14. avgusta 1941 je vodstvo gestapa izdalo novo okrožnico o aretacijah kot maščevalnem ukrepu zaradi partizanskih sabotažnih dejanj. To okrožnico so že 16. avgusta dopolnili z razlago, da se morajo povračilni ukrepi izvesti nemudoma po odkritju sabotaž. Povračilni ukrep kot maščevanje je naperjen v glavnem proti partizanskim napadom, sabotažam ali likvidacijam nemških zaupnikov. Le-ti so vohljali in izdajali somišljenike odporiškega in osvobodilnega gibanja ter partizanske enote, čeprav naj bi bila to poglavitna naloga policije in varnostne službe. Prav za prav v mnogih primerih ne gre za prave talce, temveč so med ustreljenimi predvsem politični jetniki – slovenski rodoljubi, ki so se jih hoteli znebiti kot ovire pri uresničevanju njihovih germanizacijskih načrtov. Med ustreljenimi so seveda prednjačili somišljeniki odporiškega gibanja. Pogosto so bili za smrtno kazen malenkostni razlogi, ki so jih gestapovci pogosto izsilili iz žrtev z najbrutalnejšimi metodami zasliševanja. Za izsiljevanje so se posluževali zverinskih oblik mučenja. Na golih prsih so jim utrinjali cigarete, dan za dnem so jih na zaslišanjih vlačili z žarečimi kleščami, na goreč likalnik jim pritiskali prste in jim na posebni način trgali nohte s prstov, spuščali vanje električni tok. To so bili samo dodatki k običajnemu trpinčenju, ki je zavzemalo take razsežnosti, da je žrtev, čeprav popolnoma nedolžna, priznala vse obtožbe, samo da se je rešila peklenskih muk, pa čeprav se je zapisala smrti. Med ustreljenimi mladimi kmečkimi ljudmi je bilo kar precej nekdanjih članov Društva kmečkih fantov in deklet.

Ce gestapovcem v Mariboru ni uspelo v domačih mučnicah, so nesrečnike pošiljali na posebni zasliševalni postopek v Gradec. Tam so z vso krutostjo domala iz sleherne-

ga izsilili priznanje, pri tem pa žrtev popolnoma pohabili. Toda osebe, ki so jih gestapovci na Spodnjem Štajerskem določili za usmrteve, njihova imena pa objavljali z razglasi, dejansko ni obsodilo nobeno sodišče, saj so tako sodišče ustanovili šele aprila 1943. Streljali so torej le po odredbah, medtem ko je smrtno obsodbe do maja 1942 podpisoval vodja civilne uprave, pozneje pa višji voda SS in varnostne službe Erwin Rössner. Nekoliko drugače so ravnali na Gorenjskem, kjer so ustanovili posebno sodišče za zatiranje komunizma že poleti 1941.

Toda zgolj streljanje talcev nacistom ni bilo dovolj, segli so tudi po njihovih družinah in imetju. Že na razgovorih 18. februarja 1942 je predstavnik gestapa izjavil, da bodo svoji ustreljenih izgnani ter da bo njihovo imetje zaplenjeno. To grožnjo so kmalu nato začeli dosledno izvajati, in sicer z aretacijo svojcev ustreljenih talcev, svojcev partizanov, padlih partizanov in tistih, ki so bili ustreljeni na begu. Najprej so aretirali družine pobeglih komunistov, ki so jih poslali v koncentracijska taborišča. V marcu 1942 so sledile aretacije svojcev ustreljenih talcev in partizanov. To je ob koncu poletja doseglo svoj višek, saj so do konca prvega polletja spravili za zapahe vse družine komunistov, talcev in partizanov, njihovo premoženje pa zaplenili ter ga dali na razpolaganje državnemu komisarju za utrditev nemštva.

Kako strašna je bila nasilna smrt večinoma mladih ljudi, ki so jih okupatorji ustrelili kot talce, je težko doumeti. Kruto so jih iztrgali iz družinskega in domačega okolja, jih vrgli kot živali v temnice, jih nečloveško poniževali in mučili, toda kljub temu niso klonili. Z največjim nasiljem jim niso mogli iztrgati iz src vere v upravičnost osvobodilnega boja, vere v svobodo. Vedeli so, da so za njeno uresničenje potrebne žrtve, zato so umirali ponosno. V svojih poslovnih pismih so v zadnjih trenutkih življenja, v svojem labodjem spevu, izrekli tolažbo drugim, izražali plemenitost in veličino. Ta pisma so kakor velika oporoška potomcem, so izraz ljubezni do svojega naroda in domovine, ki je preseгла osebno bolečino. Pisma na smrt obsojenih so tudi najvišja himna življenju, najčistejša, od srca prihajajoča pesem.

Nacisti pa niso poznali usmiljenja ob vseh teh strašnih tragedijah slovenskih družin. V mnogih primerih so uničili cele družine. Zgodilo se je, da je bil oče ustreljen skupaj s svojimi sinovi, sinovi skupno s svojo materjo.

Tudi tisti, ki so jih poslali v koncentracijska taborišča, največ v Auschwitz, niso bili prikrajšani za trpljenje in mnogi ne niti za smrt, saj so jih mnogo na različne načine umorili. Starejše ljudi so odpeljali na strdež v taborišča na Bavarsko, otroke so odpeljali v taborišče Frohnleiten. Tiste otroke, ki so ustrezali rasmim zahtevam, so poslali v domove organizacije Lebensborn, kjer bi, dorasli, razplojevali čisto nordijsko raso. Otroke do treh let starosti so iz teh domov lahko posvojile nemške družine.

Izmed vseh treh okupatorjev, Nemcev, Italijanov in Madžarov, so bili od vsega začetka najbrutalnejši nemški »nadljudje«. Le-ti so tudi prvi začeli s smrtnimi obsodbami, in sicer so že 30. julija 1941 ustrelili v Brežicah prvih deset mladih ljudi. Že naslednji dan, 1. avgusta 1941, so ustrelili na Gorenjskem, v Vrbančevi cegonci, prve štiri talce, v Starem piskru so prvo skupino desetih mladih ljudi ustrelili 4. septembra 1941, medtem ko so v Mariboru, kjer je bilo pozneje največje morišče talcev, ustrelili prvo skupino 25. avgusta 1941. V tej prvi skupini sta bila tudi Slavko Šlander in Slava Klavara. V tem času pa so streljali tudi na Dravskem polju, v Šoštanjju in drugod. Madžari so 31. oktobra 1941 obsodili na

smrt z obešenjem prve aktiviste OF: Evgena Kardoša in Stefana Cvetka in Ciguta, ki so mu zaradi mladoletnosti omilili kazen na dosmrtno ječo. Druge obtožene pa so obsodili na večletno ječo. Italijani so z vsem pompom razglasili streljanje talcev 24. aprila 1942. Ukrep so začeli uveljavljati že čez štiri dni, ko so 28. aprila 1942 ustrelili prvih šest talcev pri Radohovi vasi. Prvi talce, ki so ga Italijani ustrelili v Ljubljani 1. maja 1942, je bil Ernest Eypper.

Glavna morišča talcev v Sloveniji so bila dvorišče sodnijskih zaporov v Mariboru, dvorišče Starega piskra v Celju, vrt za kaznilnico v Begunjah ter v dolini Drage. Italijani so talce največ streljali v Gramozni jami pri Tomačevem, na vojaškem strelišču ob Dolenjski cesti, 24 talcev so ustrelili kot povračilo za Natlačeno smrt pred njegovo hišo v današnji Ulici 24 talcev.

Na zidu mariborskih sodnijskih zaporov so vklesana imena 667 talcev. Toda v celotnem zasedbenem ozemlju Spodnje Štajerske so v 66 streljanjih in enem obešanju na Stranicah pri Frankolovem umorili 1690 ljudi. Leta 1941 so postrelili 12 skupin s 174 osebami, leta 1942 24 skupin z 866 žrtvami, leta 1943 so postrelili 4 skupine s 55 žrtvami, leta 1944 skupin z 230 žrtvami in leta 1945 12 skupin z 265 osebami in eno obešanje s 100 žrtvami. Nemci so med okupacijo z razglasi objavili ustrelitev 1508 moških talcev in 82 žensk. Zadnjo skupino talcev so Nemci postrelili 3. aprila 1945. Nekaj sto žrtev so postrelili, katerih smrti niso objavili z razglasi. Ženske so streljali predvsem v letu 1942, v letu najhujšega nasilja, sicer pa so jih pošiljali v koncentracijska taborišča.

Na dvorišču Starega piskra so Nemci ustrelili v skupinah 374 talcev – 325 moških in fantov ter 49 žena in deklet. V letu 1941 so v eni skupini postrelili 10 žrtev, v letu 1942 so v petih skupinah postrelili kar 364 žrtev. Zadnje streljanje talcev na dvorišču Starega piskra je bilo 15. avgusta 1942. Pozneje so vodili talce na streljanje v Starem piskru so ohranjene gestapovske fotografije, kar je edinstven primer nacističnih zverstev v Evropi.

Čez temni prag kaznilnice v Begunjah so Nemci privlekli 12.246 jetnikov, od tega je bilo 1185 žensk in 405 otrok. V dolini Drage ali na vrtu za kaznilnico so postrelili 849 talcev. Na celotnem Gorenjskem pa so v 84 skupinah postrelili ali obesili 926 oseb, od tega 11 žensk. Prvič so na Gorenjskem streljali talce 1. avgusta 1941, zadnjič 17. aprila, kljub temu, da je manjkalo le nekaj dni k totalnemu polomu Hitlerizma. Samo v Begunjah ali v Dragi so Nemci v letu 1941 postrelili 138 oseb, v letu 1942 367, v letu 1943 150 oseb, 1944 188 oseb, 1945 6 oseb. Od zgornjega števila jetnikov v Begunjah so jih nad 5000 poslali v koncentracijska taborišča.

Iz zgoraj navedenih števil je razvidno, da so okupatorji z maščevalnimi in zastraševalnimi ukrepi najbolj divjali v letu 1942, ko so bili v svoji nadutosti, podivjanosti in zmagoslavju prepričani v svojo skorajšnjo in dokončno zmago. Spričo tega so tudi brez pomisleka uveljavili najbolj krute, nečloveške in zločinske metode ubijanja čisto popolnoma nedolžnih ljudi. S streljanjem talcev so prenehali komaj nekaj dni pred dokončnim zlomom. Ako bi jih ne bili prehiteli osvoboditelji, bi bili nedvomno obracunali še z zadnjimi pričami zločinov, ki so jih še imeli v svojih krempljih. Toda priče in dokazi so ostali v skoraj vsakem slovenskem kraju, ki nas spominjajo najstrašnejšega zla. To so kraji, kjer so pod streli padali naši mladi zavedni ljudje, cvet mladosti in osvobodilnega gibanja. Po socialnem sestavu je bilo med talci največ preprostih ljudi – kmetov, delavcev in obrtnikov, kar izpričuje njihovo zavzetost v gibanju za osvoboditev, zrelost njihove narodne zavesti.

Italijani so v Ljubljanski pokrajini začeli talce streljati nekoliko pozneje in to zaradi politične taktike, da bi si z razliko od Nemcev pridobili med ljudstvom večjo naklonjenost. Ko pa so sprevideli, da osvobodilnega in odporniškega gibanja ne morejo zatreti z vsemi vojaškimi silami, karabinjerji, policijo in OVRO, z velikimi racijami in internacijami, z ustanovitvijo izrednega ter vojaškega vojnega sodišča pri II. armadi v Ljubljani, zraven pa še z mnogimi drugimi ukrepi, so jih objavili v okviru »Circulare 3 C«, med katerimi so tudi taki, ki predvidevajo streljanje talcev.

Kot smo že navedli, so Italijani razglasili šele 24. aprila 1942 streljanje talcev in že čez štiri dni na letakih razglasili vest o ustrelitvi prvih šestih oseb. Poslej so Italijani streljali na 21 streljanjih večje ali manjše skupine talcev. Samo v maju 1942 so postrelili 7 skupin, v juniju 6 skupin, v juliju 2 skupini, v septembru eno skupino, v oktobru dve skupini in 28. januarja 1943 zadnjo skupino.

Uradno so Italijani razglasili obsodbe 145 talcev. To število pa daleč presežejo tiste žrtve, ki so jih Italijani postrelili brez sodbe. Znano je, da je italijanska vojska pri svojih »rastrelamentih« popolnoma podivjala in da so streljali na vse, kar jim je slučajno prišlo pod strel. Samo v takomenuvani roški ofenzivi poletja 1942 je italijanska vojska postrelila okrog 1000 oseb. Mnogih žrtev, ki so bile umorjene z obsodbo enega ali drugega sodišča, in tiste, ki so pobili po odloku o zaščiti javne varnosti z dne 11. septembra 1941 in z razglasa z dne 15. julija 1942 (to je dan pred začetkom velike poletne ofenzive), ne moremo šteti med talce, temveč med siceršnje žrtve italijanskega nasilja.

Največ žrtev so Italijani postrelili v Gramozni jami. Toda uradna številka 145 je bila v resnici daleč presežena. Točne številke so neugotovljive, saj Italijani spčetka žrtev niso pokopavali v Ljubljani, temveč so jih vozili v Tržič (Monfalcone) pri Trstu. Tudi število tistih, ki so jih po obsodbi vojaškega ali posebnega sodišča ustrelili v Gramozni jami ali drugod in so jih Italijani sami pokopali na ljubljanskem pokopališču, ni natančno zabeleženo. To velja vse do 29. septembra 1942, ko so Italijani sami pokopali že 103 talce. Po nepopolnih podatkih je bilo do konca vojne na ljubljanskem pokopališču pokopanih 289 talcev. Po nemški zasedbi Ljubljane so tej številki mnogo pripomogli gestapo, domobranci in črna roka. Nemci pa, da so tudi v Ljubljani uveljavili prakso, znano že od prej na Gorenjskem in Štajerskem, talcev niso streljali v Ljubljani, temveč so jih vodili v Begunje. Mnogo so jih postrelili leta 1944, zlasti pri streljanju talcev v Kovorju in Šenčurju. Domobranci so vlačili svoje žrtve na Urha, kjer so jih mučili v kletnih prostorih mežnarije in jih pobijali v tamkajšnjih bližnjih gozdovih. Njih število je neugotovljivo.

Teško si je zamisliti, s kakšnimi občutki so sprejemali smrtno obsodbo večinoma mladi, življenja željni ljudje. Razberemo jih iz legalnih, še bolj pa iz ilegalnih pisem talcev, ki so jih zaupali papirju v zadnjih trenutkih življenja. To so iskrene, globoke, pretresljive, človeške in plemenite izpovedi. Ko so se poslavljali od življenja, so bili izmučeni in razmrcvarjeni od zverinskih zasliševanj, toda izpovedovali so neuklonljivost in pogum, silovito so obtoževali zlo, ki ga je med nas zanesel okupator. Sporazumljeni s smrtjo, so se izpovedovali s svetopi-semsko jasnostjo, iz vseh besed je zvenela ljubezen do svojega rodu in zemlje, na kateri so bili rojeni, za katere osvoboditev naj pripomore tudi njihova smrt. Trdno so bili prepričani, da bo, okrvavljena z nedolžno krvjo, ponovno vstala v prečudovito

svobodo. Izpovedovali so tudi osebno poštenje, ljubezen do narave; prosili odpuščanja, če so komu nehote storili kakšno krivico, potrjevali so trdnost svojega prepričanja in nazora. Očetje so zlasti prosili za dobro vzgojo svojih otrok, ki naj bodo vredni njihovega imena. Talci so v predsmrtnih urah z nedoumljivo močjo izpovedovali vero v zmago pravice, v nacionalno in socialno osvoboditev, kar bo prvičkrat doživela njihova domovina in vsej svoji bridki in hlapčevski zgodovini. Skratka, poslovlina pisem na smrt obsojenih so nedvomno najvišja, najbolj iskrena izpoved poguma in človečnosti, najpretresljivejši dokument o globokih koreninah narodne zavesti.

To, da so Nemci v določenem obdobju, ki je trajalo od jeseni 1941 do oktobra 1942, talcem dovoljevali pisanje legalnih poslovljnih pisem, je razumeti, da so streljanje talcev, njihovo strašno usodo in nasilno smrt hoteli izkoristiti v svoje politične zastraševalne namene. Ko pa so sprevideli, da zaželenega učinka niso dosegli, tudi pisanja pisem niso več dovoljevali, saj so pisma s svojo spodbudno vsebino vnašala med ljudstvo celo nasproten učinek. Talci tudi v zadnjih trenutkih pred smrtjo, razmrcvarjeni od mučenja, niso klonili, temveč so

trdno verovali v srečnejšo usodo svojega naroda. Pisali so tudi ilegalna pisma in jih po posrednikih skrivno pošiljali svojcem. Poslavljali so se tudi z napisi po okrvavljenih stenah in podbojih celic smrti. Pisali so s svinčnikom, žebeljem ali nohtom in tako zapustili predsmrtno sporočilo in pozdrave.

Prvo znano legalno pismo je napisal dan pred ustrelitvijo 22. septembra 1941 Kristijan Palčič svoji materi. Rojen je bil leta 1920 na Hrušici pri Jesenicah, v službi pa v železniških delavnicah v Mariboru, kjer so ga aretirali 11. avgusta 1941. Med drugim je v pismu zapisal: »Vem, da bi bilo vam lažje če bi umrl na kak drug način. Zdelo se vam bo, da sem umrl kot zločinec. Pa ni tako, mama, po svoje je to lepa smrt. Saj sem umrl za nekakšno idejo, za domovino...«

Toda prvo ilegalno poslovljno pismo je napisal in iztihotopil iz zapora Vladimir Satler, ustreljen 4. septembra 1941 v Celju. Doma je bil iz Bazovice pri Trstu in v službi pri davčni upravi v Ptujju. Na ovoj pralnega praška »Ženska hvala« je med drugim napisal materi: ... »Bodi hrabra, kot sem hraber jaz v teh trenutkih. Bodi hladnokrvna in se zavedaj, da nisi edina, ki

(Nadaljevanje na 8. strani.)

Vitimir Pretnar: V prahu

je izgubila to, kar ji je najdražje. Milijoni so mater na svetu, ki kličejo po svojih sinovih. Umrl sem kot mož in to naj ti bo v ponos... Vedi pa eno: ni mi žal, da umrem, kajti prihaja čas, ko bo težko biti človek in ko bo kri klicala kri...»

Dušan Finžgar, komaj enaindvajsetletni tekstilni tehnik in skojevec iz Celja, je bil že pred vojno preganjan zaradi revolucionarnega dela. Bil je tudi med prvimi pobudniki osvobodilnega gibanja v rojstnem mestu. Gestapovci so ga aretirali 27. septembra 1941 v Mariboru, kamor je prišel ilegalno, in ga 10. oktobra 1941 ustrelili kot talca. Svoji materi je v poslovilnem pismu med drugim napisal: »Danes sem obsojen na smrt zaradi komunizma... Kratko je bilo moje življenje, a vendar sem živel pošteno življenje. Mislim, da me boste imeli v prijatnem spominu... Torej danes popoldan bom mrtev.«

Jože Letonja, kmet iz Skornega, v poslovilnem pismu naroča svojim otrokom: »Naredite si v pesku grob in se s tem v molitvi spomnite vašega nesrečnega očeta.«

Bogoslovec Franc Ornik je izvedel naporno akcijo v Jurovskem dolu, zato je bil ustreljen 3. aprila 1942 v Mariboru. Svojem je sporočil v poslovilnem pismu: »Lepo Vas prosim, oprostite mi, da sem vam storil to veliko žalost. Danes, na veliki petek, bom ustreljen... Prosim, da bi nekaj od moje dote dobili reveži.«

Pretrsljiva usoda na smrt obsojenega Stanislava Vanovška iz Jederti pri Laškem, zaposlenega v celjski elektrarni, ustreljenega 3. junija 1942, se je zlila v poslovilnem pismu kar v lirične stihe materi: »To pismo sem napisal Ti v spomin, draga mati, preden v smrt zaspim... Zbogom, oče, zbogom, mati, zbogom sestra, brati. Zdaj se

več ne vidimo, ker jaz grem spat v črno zemljo...»

Rezka Dragar iz Črnuč, pred vojno revolucionarka, ujeta kot partizanka, ustreljena 17. oktobra 1941 v Lančovem pri Radovljici, po vojni je bila razglašena za narodno junakinjo, je v poslovilnem pismu sporočila: »Mati, raje umreti, kakor takšno življenje. Kljukasti križ se bo zdrobil pod težo naših žrtev...»

Andrej Žagar se je med drugim takole poslovil od svojega dekleta: »Ne pozabi me, moja ljuba, ki si edina, ne pozabi tudi na rožmarin, ki sem ti ga podaril, neguj ga iz usmiljenja. Zate in za svobodo sem umrl 24. julija 1942.«

Valter Muhovec iz Gorenja pri Šmartnem ob Paki je bil gozdar. Gestapovci so ga aretirali junija 1942, skušal je pobegniti, pa je bil na begu ranjen in ujet. Pred smrtjo v skupini 143 talcev, ustreljenih 2. oktobra 1942 v Mariboru, je v poslovilnem pismu sporočil materi svoje poslednje želje: »Draga mati, prosil bi Te, da vsadiš na naš vrt smrekco, ki bo pričala, da je nekoč živel tu gozdar, ki pa še ni prišel do zaželjenega cilja. In ta cilj je bil biti gozdar v planinah. Ti veš, draga mati, kako sem ljubil planine in tebe... Vsadi smrekco, da se bo videlo na Smrekovec in planine. Pozdravi v mojem imenu gozdove, polja in planine... Mati, moja želja je, da živiš naprej, ne žalosti se, živi, kajti mnogo, mnogo nas je...»

Pavel Jalovec, ustreljen 22. julija 1942 v Ljubljani, je svojem v poslovilnem pismu pogumno in zanosno sporočil: »Edino me tolaži, ker sem odlikovan z najvišjim odlikovanjem — obsodbo na smrt, da ne more nobeden reči, da nisem dal vse za ljubo mater Slovenijo. Srečen sem, da bom ležal v svoji slovenski zemlji, katera bo podarila mir in pokoj mojim mukam. Ponen sem na svoje slovensko ime in s tem ponosom bom umrl — ne kot strahopetec, ampak kot vreden imena svojih dedov, ki

me bodo sprejeli v svoj objem, brez sramu in madeža.«

Ivana Jazbinška, kmečkega sina s Planiškega vrha, so gestapovci zaprli avgusta 1942. Sprva so ga obsodili na koncentracijsko taborišče, toda ker je bilo številno na smrt obsojenih premajhno, so njemu in še dvema sodbo spremenili v smrt, in sicer skupno z bratom v skupini 143 talcev, ustreljenih 2. oktobra 1942 v Mariboru. Svojemu prijatelju Tinčku je med drugim zapisal v slovo: »Sedaj je ura ravno devet, ko ti pišem tole pismo. Nahajam se na kraju smrti, kjer mi bo utonil žarek življenja. Zbrani smo vsi na smrt obsojeni skupaj, da si v zadnjih trenutkih življenja stisnemo roke. Ko bo ura enajst, bodo počili prvi strelji, pod katerimi se bo zrušilo par nedolžnih; mogoče bom že jaz med tistimi. Težko mi je pri srcu, ker moram umreti 26-letni fant, poln življenja...»

Miroslav Zalezina, steklar iz Hrastnika, ustreljen 2. oktobra 1942 v Mariboru, piše domačim: »Začudili se boste, ko boste brali, da sem ustreljen, toda ne smete jokati, kajti jaz umiram kot junak... Res da moram umreti mlad, star 19 let, toda mnogo takih je že umrlo in grem v naročje bratu Timetu (ustreljen 15. avgusta 1942, op.p.), ki me že čaka. Zbogom domači kraj, zbogom rodna zemlja...» Svojemu dekletu pa je pripisal: »Prejmi zadnje pozdrave in oprostite mi vse, kar sem Te razžalil, in ti dajem prosto pot v življenje in Ti želim mnogo sreče v objemu drugega. Zbogom, prva ljubezen, sreča moja, toda jaz te pa moram zapustiti, ker nisem rojen pod srečno zvezdo...»

Navedli smo le kratke odlomke pretresljivih predsmrtnih izpovedi mladih in občudovanja vrednih junaških in pogumnih ljudi, ki so poštene, zavedni in ponosni na to, kar so bili, niso bali niti tako rane in prezgodnje smrti... Trdno so verovali, da bo tudi iz njihovega prispevka v narodno-

Vitimir Pretnar: Scena

osvobodilnem boju, iz njihovega trpljenja, žrtvovanja in krvi zrasla največja roža — svoboda ... Toda čeprav so vsa poslovilna pisma za svobodo ustreljenih boleča in presunljiva, naj na tem mestu navedemo še pismo Martina Konšaka z Ljubnega, ki je bil ustreljen 25. januarja 1944 v Velenju. Po poklicu mehanik (r. 2. 9. 1910), je bil pred vojno zaposlen v Beogradu, kjer je tudi postal član KPJ. Večkrat so ga zaradi partijskega delovanja zaprli v Glavnjačo. Ob koncu leta 1941 se je zaposlil v Mariboru, kjer je padel v gestapovske kremplje junija 1943. Poslovilno pismo je napisal na dveh koščkih okrvavljenega papirja in ga nekaj dni pred ustrelitvijo na skrivaj izročil Mariji Stampar, paznici v mariborskih sodnih zaporih, ki je sočustvovala z zaporniki in jim, kolikor je bilo v njenih močeh, rada pomagala.

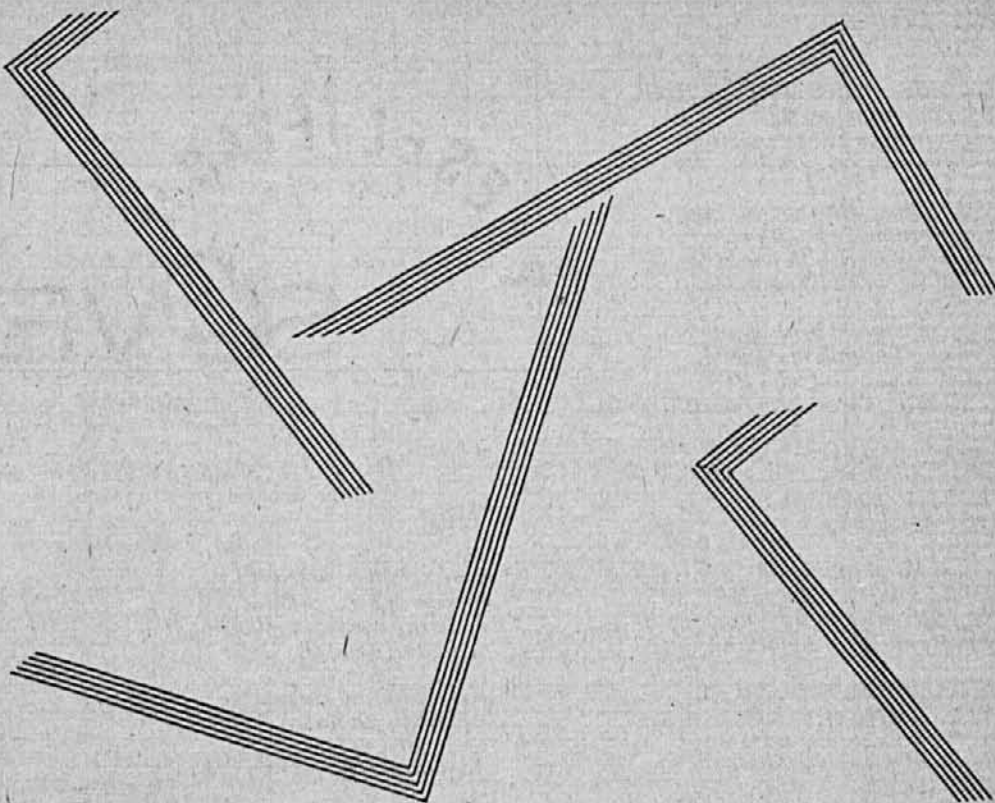
... Nato so me začeli mučiti. Sestnajst dni brez izjeme so me vsak dan topli in mučili na najbolj zverske načine, boksali v trebuh, želodec in prsi, tako da mi je prsni koš pokal; lasali so me tako neusmiljeno, da mi manjka polovica las, pulili so mi brke, brado in obrvi, pikali so me s posebno iglo po glavi, iz prstov na roki so mi potegnili vse nohte, na poseben način. Devetkrat so me obesili tako, da so bile noge in zadnji del telesa zgoraj, glava pa spodaj. Potem so me neusmiljeno bili po golih nogah in zadnjici, oprsti mi za izraz. Sestnajsti dan so me mučili štiri in pol ure kar skupaj. Napol mrtev sem prosil za malo vode. Tedaj mi je eden izmed mojih mučiteljev rekel: »Tako dobiš«, — in mi je v usta napravil malo potrebo. Seveda sem takoj zaprl usta, toda vseeno mi je teklo v usta, nos in oči.

Nato so me pustili poldrugi mesec na miru, da so se mi rane zacelile. 62. dan so me ponovno, takrat v bunkerju, slekli do nagega, potem pa so pokazali vso švabsko kulturo XX. stoletja. Zlomili so mi tri rebra, nalomili hrbtenico, od nog do glave pa sem bil ne plav, ampak črn in razmesarjen; nohti na nogah so mi vsi odpadli. Stavili so mi pogoj: ali usta odpreti ali umreti. Zavedel sem se vsega tega in ni mi žal, da krasijo polomljene in potolčene kosti moje razmrvarjeno telo. Konšak je ostal samo Konšak — pa če bom šel s temi posledicami tudi v grob, ne bo na mojem grobu pisalo »izdajalec«, temveč junak, ki je za domovino kri prelival in bil pripravljen za njo žrtvovati vse.« Naši organizaciji in bodoči domovini hočem ostati za vsako ceno zvest ...

Lepega dne bo sonce zopet sijalo poštenim ljudem, fašistični morilci, izdajalci in narodni zločinci pa se bodo znašli na obtoženiški klopi ...

Ta sestavek nosi naslov Pesem, rojena v peklu. V njem je le na kratko in nepopolno opisana usoda premnogh Slovencev, ki so trpeli in bili zasramovani po ječah; ki so bili kot brezpravna raja izgnani iz svojih domov in bili kot živina odpeljani v tujino; ki so zaradi svobodoljubne miselnosti hirali in umirali ali bili pobiti v taboriščih smrti. Toda kjerkoli je naš človek trpel in stradal, bil ponižan na garjavega psa, povsod se je oklepal poslednje rešilne bilke — misli na dom in domovino; oklepal se je materine besede in jo zlagal v stihe upanja in tolažbe. Kljub temni usodi so le redki obupavali, saj je v njih živela njihova rodna zemlja, ob njej pa trdna vera v svobodo, ki bo prav kmalu premagala zločinsko zverinstvo nemških »nadjudi«, italijanskih fašistov, madžarskih žandarjev ter domačih izdajalcev.

V vsem tem strašnem peklu se je rojevala pesem velike vere in upanja, obtožbe in obsodbe vseh brezumnih in nečloveških dejanj. Taka pesem veje tudi iz poslednjih pisem mladih, na smrt obsojenih talcev, pesem, ki je najstrašnejša balada dvajsetega stoletja, pa tudi visoka pesem poštenih, pogumnih, v svobodo in v nov svet človečnosti zaljubljenih ljudi ...

Vitimir Pretnar: Pri plavžu

Razpad

Na svoji zemlji v miru smo živeli,
lepo in srečno se imeli,
smo Nemcev bili se znebili,
državo svojo si zgradili.

V nedeljo cvetno zgodaj lani
so prihrumeli aeroplani,
napadli v Cerkljah letališče,
sesuli Beograd v pogorišče.

Se nismo mogli braniti nič,
nas izdal krvnik je Pavelič,
ustaši meje so odprli
in Nemci nam za hrbet vdrli.

Ves zmage up smo izgubili,
orožje klavrno smo položili,
hiteli smo domov na moč,
ker bila je velika noč.

Slovenijo so razdelili,
največ so Nemci pograbili,
Madžari nekaj, a Italijani
zasedli vse proti Ljubljani.

Se švaba mnog je veselil,
kot da rešitelj on bi bil,
obešali so kljukast križ:
»O, pridi, pridi paradiž!«

So v Brežice po nje hodili,
in Lahov se na moč branili,
so pletli vence prav do meje,
da švabi k njim prišli bi preje.

Postavljali so slavoloke,
da počastijo krvoloke,
ki tam za mejo so ropali,
so žrti, v Nemčijo pošiljali.

Izropali so blagajne in prodajalne,
zadružne sode, vina polne,
kar niso vina tukaj spili,
so k sebi ga domov zvozili.

In niso pripoznali meje,
dokler se kaj dobilo je.
Ko ni bilo dobiti kaj,
so Lahi prepustili kraj.

Prerokba

Kako se izpolnjuje vse,
kar stari oče pravil je:
Na svetu bo tako hudo,
kot ni nikoli še bilo.

Na svetu morje bo gorja,
ljudje jekleni brez srca,
moj čevelj naj ne doživi
teh strašnih in krvavih dni.

Bo pekel strašno zazijal,
hudiče vse iz sebe dal,
človeška zver bo k nam pridrla
in narod naš do smrti trla.

Ga bodo z domačij pregnali,
jim zanje nič ne bodo dali,
sosedu sosed bo oprezoval,
s sovraštvom ga zalezoval.

Ne bi privoščil svoji peti
in žeblju v njej to doživeti.
In kar naštel je ded nezgod,
doživlja jih sedanji rod.

PRESELJEVANJE SLOVEN CEV

Beg

Smo celo leto se trudili,
krvave žulje zadobili,
ko letino smo spravili,
selitev so objavili.

Kar tu imate, vse pustite,
v Rajhu spet nazaj dobite.
Kočvarji dobijo polje,
da namštvo bo cvetelo bolje.

V prelepo Šlezijo vi boste šli,
tam dom za vas prelep stoji.
Od nas to terja nemški rod,
ki vsemu svetu bo gospod.

Ko mi smo te besede čuli,
od bolečine smo zarjuli,
očem verjeli nismo svojim,
ušesom ne verjeli svojim.

Kot strela bi udarila z jasnega,
je grozno bolj od groznega,
domov ne bomo zapustili,
čez mejo bomo pobegnili.

A kdo nam tam bo streho dal?
Kdo reveže k skledi bo jemał?
Narasla Krka nam meji,
rešiti hrano moč nam ni.

Živino, živež smo rešili,
čez reko s čolnom ga vozili,
urvi v kolo smo navezali,
živino semkaj dobivali.

Čez reko mrtve svinje smo privlekli,
da s plenom švabom bi utekli,
a nas sosodje so izdali,
za nami švabi so streljali.

Med Nemci so Avstrijci bili,
ti z nami bolje so čutili:
»Bežite s hitrimi koraki,
sicer bo z vami kot s Poljaki.«

Kadar so ti brez Prusov bili,
so vzeti nam kaj več pustili,
so rekle nam na mostu straže:
»Nesite, saj vse to je vaše!«

Minili že so bili Sveti,
bilo se je težko ogreti,
zapadel bil je zgodnji sneg,
pobelil polje je in breg.

In čolne Prusi so pobrali,
da hrane ne bi reševali,
če kdo se plavat je podal,
od mraza ves je trepetal.

V goricah zidanice, hrami
se bodo napolnili z nami,
če postelje tam najti ni,
v stikalnici se naredi.

V goricah hišice prijazne,
nič več ne boste stale prazne,
Slovenec v njih bival bo izgnan,
da v Šlezijo ne bo izgnan.

Vstajenje

Poslušajte Slovenci vi,
čeprav še vojne konec ni:
da vrnemo domov se, upajmo
in to, kar smo, ostanemo.

Slovenka nas je porodila
in jezik svoj nas naučila:
Slovenec sem, Slovenec bom,
slovenska zemlja je moj dom.

Usmili se nas, ljubi bog!
In reši nas iz teh nadlog,
pravica zmaga naj čimprej
na zemlji tej do zadnjih mej!

In dokler bo ta zemlja stala,
živela naša bo zahvala,
prej tekla Sava bo nazaj,
kot nam bo ljub ta švabski raj!

V lagerju

V lagerju res lušno je,
nam dajo jesti ali ne,
opoldne repa, zvečer kafe,
želodec vedno prazen je.

Bilo nešteto je obljub,
odnesel vrag jih je vse skup,
obljubam lahkoverno smo nasedli,
smo v bridki šoli se zavedli.

Ko Nemci v hiše so prišli,
sladko so govorili vsi:
kar tukaj boste zapustili,
vse v rajhu bodo povrnilo.

To bile lepe so obljube,
a mi kokoš, ki se oskube,
kot mokre miši sred tujine
ostali smo brez domovine.

Ubogi naš slovenski rod,
razgnali so ga vsepovsod:
»Slovenski jezik mora stran!
bil švabski zakon je izdan.

Da ne bi kdo izgubil se,
dobili smo svetinjice,
kot jih imajo naši psi,
zdaj nam okrog vratu visi.

K prtljagi naj bi svetinjo dali,
ki nam so švabi jo ukrali,
zdaj drugi bodo si delili
in z našim mesom se gostili.

Da bi uničili naš rod,
so švabski lagri vsepovsod,
čim več Slovencev smrt stori,
tembolj se Hitler veseli.

A upanje že v nas se drami,
da sreča milostna bo z nami:
naduti švab bo v jamo pal,
Slovenec zvišan bo od tal!

Domotožje

*Čeprav smo tu v Breslavcu,
želimo vedno si domov.
Naj želja nam se izpolni,
za nas pač druge sreče ni.*

*Če še bom videl dragi dom,
s solzami ga namakal bom,
poljubljal bom ga krog in krog,
kot da je moj edini bog.*

*Za Nemce bodi Nemčija,
Slovenec gre Slovenija,
na svojem vsakdo naj živi
in druge v miru naj pusti.*

*Kočevar je svoj dom prodal,
za naše hiše pa nič dal.
Kdor bližnjega blago želi,
še trebih svoj naj izgubi.*

*Naš dom je tam, kjer naš je rod,
ne išči doma si drugod,
kdor stola dva si zaželi,
naj sredi nju na tleh sedi.*

*O, ljuba naša domovina,
očetov naših dedovina,
le sprejmi, prejmi nas nazaj,
za Nemce naj bo nemški raj.*

*Kjer po dolini Sava teče
in kjer se Krka vanjo steče,
tam znan in drag je slednji kraj,
o, tam prebivati nam daj!*

*Kako barabe so lagali!
Pregrenke grunte so nam dali:
dva metra dolge, dva globoke
in niti meter ne široke.*

*Nas Nemec strašno je prevaril,
da v Šleziji bo nas mrcvaril.
Le stran od tod, le proč od tod,
na jug, kjer dom ima naš rod.*

Selitev

*Slovenci res ubogi smo,
kam naj v nesreči se obrnemo?
So Nemci z domačij pregnali nas,
so naši zalezovali nas.*

*Imetje nam so zaplenili
in hiše nam so zaplenili,
kar mi smo skupaj spravili
nam bodo vse zapravili.
Preljuba naša domovina,
za nas ni kruha več, ne vina,
zapuščamo zdaj rodni kraj,
potujemo tja v švabski raj.*

*Je bela cesta uglajena,
naravnost v rajh pripravljena,
po njej gremo Slovenci mi
in vsi smo v srcu žalostni.*

*Po beli cesti hodimo,
otožne pesmi pojemo,
od doma se poslavljam o,
ker v nemški lager moramo.*

*So Švabi vas nam obkolili,
gestapovci nas naložili,
so v Rajhenburg nas stlačili,
od tam nas dalje vlačili.*

*V vagone nas so zaklenili,
nas kot živino so vozili,
vse dalje, dalje vlak je tekel,
v neznanske dalje nas odvedel.*

*Ko nam vagone so odprli,
smo pusto Šlezijo mi vzrli,
z očmi iskali smo svoj blagor,
prikazal se je švabski lager.*

V »Slovenskem poročevalcu« (18. januarja 1942) je prvič izšla pesem Preseljevanje Slovencev, ki jo je napisala preprosta kmečka žena, izseljenka iz Obsotelja ali Posavja. V letih izgnanstva pa je ta prvi motiv šel od ust do ust iz taborišča do taborišča ter se širil v pravo pesnitev. Pesniško jo je zlasti v pogledu ritma dopolnil Črtomir Sinkovec. Izšla bo v drugi knjigi Partizanska ljudska pesem.

Vitomir Pretnar: Jeklo teče

MATI

Zvečer je zvedela, da so prišli. Matijevčevo dekle ji je prinesla novico. Ni je vprašala, če je Milan med njimi. Zdelo se ji je samo po sebi razumljivo, da je s Petrovim, ki je bil komandant, prišel tudi njen sin. Čudilo jo je le, zakaj ni takoj pritekel domov.

— Ni lepo od njega, da ne pride najprej k mami, — jo je za trenutek obšlo, a ga je takoj upravičevala: — Presenetiti me hoče, nagajivec! Ve, da bo moje veselje še večje, čim bolj bo podžigal mojo nestrpnost...

Odkar je pred mesecem padel Ivan, njen najstarejši sin, se je z vso ljubeznijo oklenila svojega drugega sina. Že prej ga je ljubila med vsemi tremi sinovi najbolj. Morda zato, ker ji je bil tako zelo podoben. Imel je poteze njenega obraza, nežne ženske poteze. Kar bala se je, da mu bodo prešle, ko mu bodo pognali brki. Takrat, ko ga je nosila pod srcem, si je želela, da bi bil punčka. Pravzaprav sta si tega želela oba: ona in mož, ki je bil gozdar in lovec.

— Da. Gozdar in lovec, — se je rahlo nasmehnila, kakor nečemu, kar je že zdavnaj minilo in se le kdaj pa kdaj še prebudi v človeku kakor daven spomin.

Janez že tri leta ni opravljal tega posla. Tudi na lov je poredkoma šel. In še takrat s partizani. Odkar pa so na Gorjušah izvolili partizansko oblast, je le naprej tičal pri Torkarjevih, kjer so imeli krajevni narodnoosvobodilni odbor. Tudi zdaj ga ni bilo doma. Bil je na Zgornjih Gorjušah, kjer so imeli sestanke. Včasih, ko je bila zvečer tako sama doma, se ji je zdelo, da je teh sestankov skoraj preveč. Toliko govore o gospodarstvu, o stvarih, ki jih bo treba urediti, a nimajo z ničimer gospodariti. Razumela bi, ko bi govorili samo o prehrani in obleki ter o drugih rečeh, ki jih potrebujejo partizani. Toda govorili so tudi, kako bo potem, ko bo vojne konec in ko bo svoboda.

— Morda je Milana zadržal on? — je pomislila. Petrov komandant prav gotovo ni šel mimo Torkarjevih.

Da bi se vsaj Janez kmalu vrnil! In da bi Milan prišel z njim! Še enkrat bi se pred njim razjokala za Ivanom (ubogi nesrečni fant!), potem bi pa objela Milana in laže bi ji bilo pri srcu.

— Samo da mi tebe niso ubili! — bi ga poljubljala in božala po svetlikajočih se vranječnih, kakor svila mehkih laseh. In potem bi ga dolgo gledala v temno rjave oči, da bi že iz njih razbrala, kaj je njen fant doživel v teh mesecih, odkar je bil partizan.

— Partizan... — je zašepetala ljubeče. Dasi mu je takrat branila, ko je odhajal, je bila vseeno ponosna nanj. Bil je vendar najmlajši med fanti, ki so odšli z Gorjuš v partizane.

— Samo pazi se, — mu je naročala, ko je odhajal. In še Petrovemu je naročila, naj pazi na njenega fanta.

— Bom. Bodite brez skrbi, Prežljeva! Vrne se z menoj, ko bo svoboda!

Tako ji je rekel Petrov, komandant Dušan, kakor so ga klicali. In ona mu je verjela. Verjela kakor vsaka mati, ko se poslavlja od sina, odhajajočega v partizane. Kaj neki bi se moglo Milanu pripetiti? Skoro otrok je še in smrt ne izbira med otroki, je slepo verjela.

Toda... Ali ni mislila prav tako, ko je odhajal Ivan. Tudi takrat je verjela, da je njen najstarejši neranljiv. Verjela je in vendar je Ivan padel.

— Ni še mesec tega... — je bridko pomislila in zaihtela. Bolečina, ki ji je zmrcvarila dušo skoraj do otopelosti, se je znova oglasila.

Bilo je tisti večer, ko je dopletla jopico zanj, da bi ga ne zeblo. Slišala je kurirje, ko so odhajali v dolino. Vsi so šli. In kadar so šli vsi, je vedela, da se v dolini nekaj pripravlja. Tiso noč je jeseniško-bohinjski odred (v njem je bil tudi Ivan) napadel Bohinjsko Bistrico, da bi se oskrbel z živili. Odred je bil velik in močan kakor brigada.

Dolgo v noč je tisti večer slonela nad jopičem in ga božala, kakor da bi božala sina. Rahlo se je zdrznila, ko se je iz doline začelo streljanje.

— Ne more biti hudega, — si je rekla, ko je streljanje kmalu utihnilo. Le nekajkrat so se strojnice zakrohotalo v temo in komaj slišno so se odmevi rafalov nosili iz doline.

Potem je zadremala nad jopičem. V polsnu je slišala korake. Dobro jih je poznala. Bili so kurirski. Čudno se ji je zdelo, da se niso ustavili pred hišo in da kurirji niso vstopili kakor navadno. Šli so mimo. Zaman je čakala, da bodo potrkali.

— Utrujeni so, — je pomislila, — in zaspani. Drugače bi ne šli mimo. Če drugi ne, Vinko ali Ruševac bi se gotovo oglasila.

Šla je spat. Zjutraj pa je ponesla jopič v kurirsko karavlo, skrito v gozdičku, nedaleč za Žvebovo hišo. Nič hudega sluteč je odgrnila šotorsko krilo, ki je služilo za vrata. Fantje so še ležali.

— Na noge, zaspanci, — je prešerno vzkliknila, a ji je bilo takoj žal, ko je videla, da so vsi nekam pobiti.

— Trudni so, — je pomislila. Ni prav, da je prišla tako zgodaj. Niti zdanilo se še ni. Lahko bi vedela, da so fantje šele pozno ponoči prišli iz doline.

— Kar spite, — se je opravičevala. — Nič posebnega ni. Le nov jopič za Ivana sem prinesla, da bi mu ga ponesli...

Še se vidi, kakor da bi gledala drugo bitje, kako drži v rokah jopič za Ivana. Obrazi kurirjev topo strme vanjo. Ni vedela, da je bila ta topost žalost, ki jih je dušila. Obrazi so kakor okameneli strmeli drug v drugega in čakali, kdo bo imel toliko poguma, da ji bo povedal strahotno resnico.

Odreveneli molk, ki se je razrasel v zlovesčo tišino, jo je začudil. Pogled ji je drsel od obraza do obraza, dokler se ni ustavil na Vinku, Ivanovem prijatelju; zadržale so ga solze v Vinkovih očeh. Te solze so jo zresnile. Srca se ji je dotaknila temna slutnja, da je vztrepetala, kakor da bi jo prešinila elektrika.

— Kaj se je zgodilo? — je vprašala.

— Sedite, mati, — je rekel Vinko, potem pa mu je beseda zastala.

— Se je kaj zgodilo? — je ponovila in skrb, porojena v bojzani za Ivana, ji je zasijala v temnorjavih očeh.

— Mati...

Čakala je, da bi Vinko nadaljeval. Ni mogel. Komaj izgovorjena beseda je okamenela na njegovih ustnicah. Zaman je skušala razbrati to okamenelost, tišina pa je poglobljala njeno slutnjo, da se je z Ivanom zgodilo nekaj hudega. Grlo ji je naplnila grenkoba zatajevanih solz. V misel so ji pljusnili rafali, ki jih je slišala ponoči, preden so se kurirji vrnili.

— Je Ivan ranjen? — je izdabila iz sebe.

Vinkove ustnice so se zganile, a zopet bolešno otrdele, dokler ni zahropel in so mu čez lica zadrsele solze. Besed pa ni bilo.

— Mrtev? — je zamolklo vprašala, ko je videla v Vinkovih očeh solze. Ni jih vide-

Vitimir Pretnar: Delavec

la drseti čez lica. Že ob misli, da bi bil Ivan mrtev, se ji je stemnilo pred očmi. Samo megleno je videla partizane, sence, ki so ji nemo pritrdile. Potem jo je spreletelo, kakor da bi jo zadel močan udarec. Udarec, ki ga je že prej slutila in čutila, da se ji bliža s strašno naglico iz nerazločne črne megle, ki se je v tem hipu razrasla čez ves svet in ga zatemnila.

— Ne! Ne! Ne! ... — se je trgalo v joku iz nje. Ni mogla verjeti, da bi bil Ivan, da bi bil njen sin mrtev ... Toliko partizanov je! Vsi so živi. In prav njen sin je moral pasti. Njen sin!

Bolečina jo je neusmiljeno orala kakor plug nepreorano zemljo. Njena ostrina se je rezala vanjo s strašno resnico, trdo in neizprosno kakor jeklo lemeža, ki se mu uporna, nepreorana ledina zaman upira. Stokala je kakor zemlja, ki se vanjo zajeda lemež. Lemež, ki neobčutljiv reže in trga do konca, dokler ni ledina preorana. Šele potem, ko se zemlja sesede, utihne jok grude, težeče k prvotni obliki. Toda svoje prvotnosti ne doseže več. Sesede se, brazde pa, ki jih je začrtala ostrina pluga, ostanejo kakor gube na čelu človeka, ki ga je preoral bolečina ...

Še pred mesecem, dokler ni zvedela za Ivanovo smrt, je bil njen obraz brez gub. Zdaj pa so se črtale vanj globoke brazde. A bolečina je še ni preorala do konca. Spomin na prvega sina je bil še presvež, ranjena duša še nezaceljena. Zato si je v tem trenutku toliko bolj želela Milana.

— Da je vsaj on še živ! Samo da še živi! — je šepetala in se ga v bolečini, ki se je znova prebujala zaradi Ivana, še bolj oklepala.

Zadnjič ga je na Belci zaman čakala, čeprav sta bila dogovorjena, da bo prišel na zvezo. Ni ga bilo. Morala se je vrniti domov. Zdaj pa je sam prišel, ko se ga je najmanj nadejala. Prišel je! S Petrovim in njegovimi partizani! On, Janez ga je najbrž zadržal pri Torkarjevih, da ga še ni.

Ura je tiktakala. Njeno tiktakanje se ji je zdelo prepočasno. Pričakovanje jo je žgalo. Ni mogla več strpeti.

— Šla bom k Petrovim, — je zašepetala. Ančka je prav gotovo doma.

Prede si je ogrnila pled, je pogledala k najmlajšemu. Spal je. Mir, odsevajoč z otroškega obraza, jo je toplo pobožal. Nehote se ji je med žalostne poteze začrtal ljubezniv nasmeh. Prvič po hudih tednih. Spomnila se je, ko ji je zadnjič rekel:

— Mama, zdaj bom pa moral v partizane.

— Kaj boš ti v partizanih? Šele osem let ti je. Imeti jih boš moral še najmanj osem, da te bodo hoteli.

— Potem bom šel čez osem let, — je vztrajal.

— Čez osem let ne bo več partizanov. Takrat bo vojne že zdavnaj konec!

Začudeno jo je pogledal, kakor da ji ne verjame, in rekel:

— Kaj neki bodo potem počeli moški, če ne bo več partizanov?

— Živeli bodo v miru in ljudje bomo srečni ...

— Ali zdaj ni miru, mama? — jo je prekinil.

— Ne. Vojna je, — je odgovorila.

— In kakšen je potem mir? — je bil radoveden.

— No, mir je takrat, ko ni vojne, — ni vedela, kako bi odgovorila.

— Ko ni vojne? In kaj bi delali potem moški brez vojne? Dolgčas nam bo ...

Ni je razumel. Pred tremi leti in pol, ko je izbruhnila vojna, je bil še premlad, da bi se zavedal življenja. Zato miru ni poznal.

— Ubogi otroci! — je vzdihnila in ga pobožala. Nasmehnil se ji je v spanju, kakor da bi čutil njeno ljubezen. Nato je ugasnila karbidko, misli pa so ji pohitele zopet k Milanu.

— Morda je že pri Petrovih, — je pomislila, zaprla vrata in stopila v gaz. V snegu je odsevala mesečina.

Pri Petrovih ji je povedala Ančka, da Milana ni.

Ni mogla verjeti.

Tedaj je vstopil Dušan in obstal kakor okamenel, ko jo je zagledal.

— Kajne, — je hitela Dušanova mama ... — Milan je odšel s komisarjem na koroški odred.

— Torej je ostal na Koroškem? — je vprašala.

Dušan ni prenesel njenega pogleda. Tudi govoriti ni mogel. Samo pokimal je, ko jo je videl oblečeno v črno zaradi Ivanove smrti in ji dal roko v pozdrav. Roka pa mu je trepetala. Čeprav jo je Dušan razočaral, je rekla:

— Samo, da je še živ! ... Ivana pa ni več! — je zopet zajokala.

Ihtela je.

Ko se je umirila, je vprašala, če je njen najljubši fant zdrav. Dušan je prikimal.

— Samo da je zdrav in živ! — je ponavljala.

Dušana je zbolela laž. Ni več zdržal. Resnice pa, da je Milan padel, si ni upal povedati, dasi je bila to v tistih časih čisto

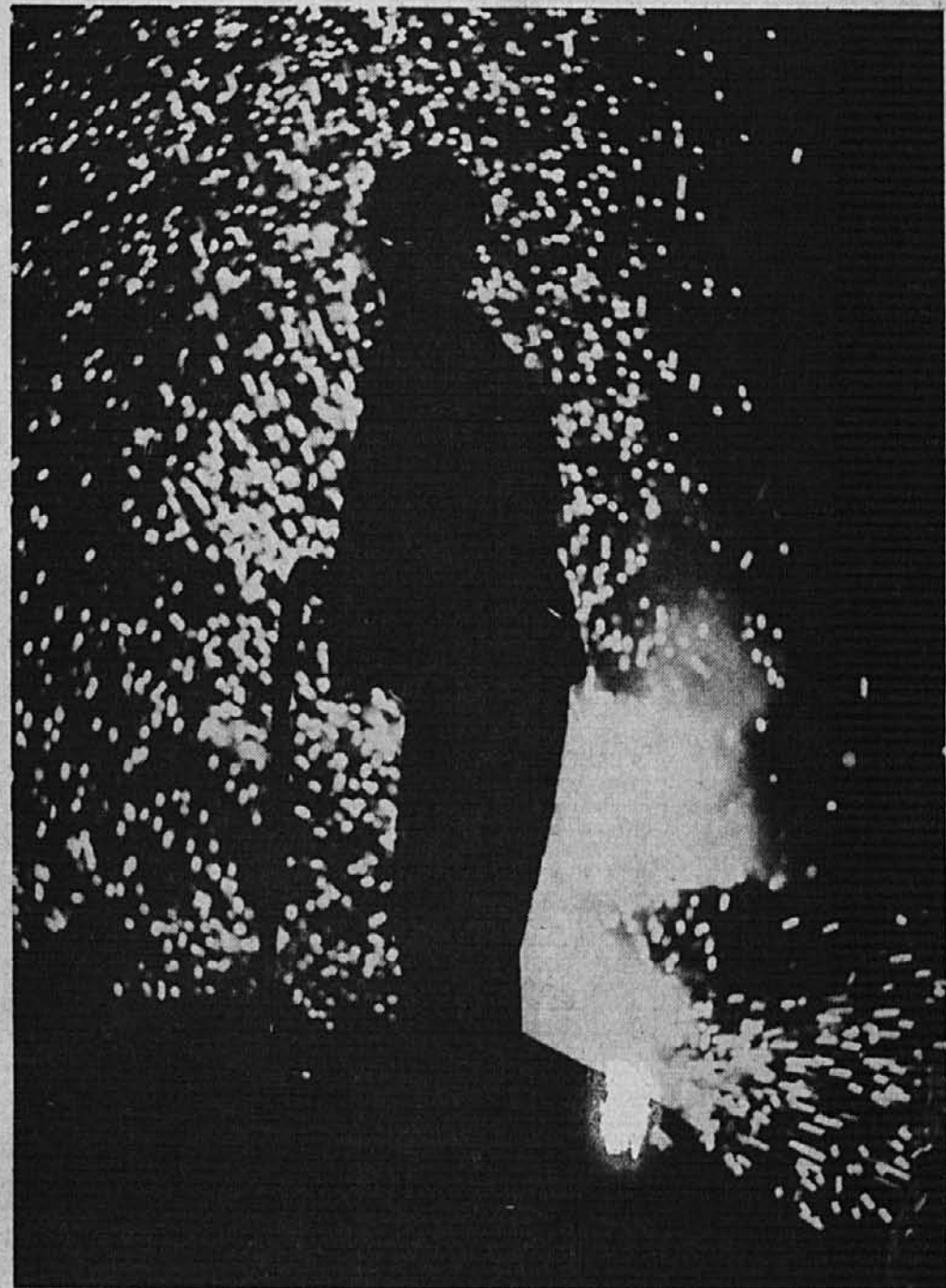
vsakdanja smrt. Toda bal se je, da bi ji prizadel novo bolečino, ko se še prva ni polegla. Ne, ta hip ji tega ni mogel povedati. Šel je iz hiše z izgovorom, da mora poskrbeti za tovariše, ki jih je bil nastanil pri Žvebovih. Šel pa ni k njim. Ko je bil zunaj in se je oddaljil od hiše, je zajokal. Bolela ga je laž. Bilo mu je, kakor da je s to lažjo napravil velik greh nad tovarišem, ki je ležal visoko kori pod Kepo mrtev in sam, zagreben s kamenjem in snegom. Dolgo v noč je blodil po gazeih med globoko zasneženimi gorjuškimi travniki in pašniki. Ko se je vrnil domov, je bil kakor bolan.

— Kaj ti je, — ga je mama zaskrbljeno vprašala.

Ni vedel, ali bi odgovoril ali ne. Naposled pa ji je le povedal resnico o Milanovi smrti. Padel je v zasedo prav tisti dan, ko je hotel k mami na Belco. Dober teden za Ivanom.

— Moj bog, — se je izvil vzdih iz Dušanove mame, nato pa je v sobo legla tišina.

(Nadaljevanje na 14. strani)

Vitomir Pretnar: Silhueta

(Nadaljevanje s 13. strani)

Naslednji dan (bilo je pri Žvebovih) je prišla Milanova mama in poklicala Dušana. Vso noč je pre jokala. Dušanova mati ji je bila povedala resnico. Bilo ji je, kakor da ji bo počilo srce in da jutra ne bo več pričakala živa. Zdaj pa se je zbrala in kakor izklesana stala pred Dušanom; okamenela črna bolečina, vklesana v njen obraz in postavilo, ki se je zdela, da je vzrasla preko smrek in hribov v jekleno sinje zimsko nebo.

— Zakaj mi nisi povedal, da je Milan padel, — je rekla. Njene oči so bile suhe. Dušanu pa so se vlile solze. Kakor otrok je jokal v njene dlani. Rahlo ga je odrinila.

— Vem, hudo ti je bilo zaradi moje bolečine. Toda, ali ne veš, da sem partizanska mati in da me bolečina ne sme streti. Moja sinova sta mrtva. Mrtva oba. Bila sta fanta! Saj veš, kako je zapisal Kajuh...

Samo to je rekla. Potem je šla. Bolečina se je znova z vso ostrino zarezala vanjo in mislila je, da ji bo vsak hip zmrcvarila srce. Partizanom pa je ni hotela pokazati.

Ko jo je Dušan popoldan iskal doma, je ni našel. Šla je v dolino in se odpeljala. V Mojstrani je izstopila. Ni se menila za Nemce, ne za sneg, ko se je z Belce vzpenjala proti Kepi. Blizu ovinka, kjer pot ostro zavije, je našla kup kamenja; burja je razpihala sneg. Razgrebla je ostro ledeno kamenje in pod njim našla sina. Zgrudila se je na njegovo truplo in poljubljala sinove ugasle oči, ustnice in rano na njegovem čelu, kakor da bi ga hotela iztrgati iz objema smrti in mu znova vdahnuti življenje. Drobnost trupla njenega fanta pa je bilo mrzlo. Bolečina, ki je v njej odprla vse jezove, ga ni mogla obuditi. Jokala je, da bi izjokala obup, ki jo je davil. Tu ji ni bilo treba dajati junaškega zgeda. Tu je bila samo mati, taka kot vsaka, ki joče nad mrtvim otrokom, ki ji je pomenil vse. Jokala je in njene solze so umivale kri z Milanovega obraza. Piramidasta Kepa je nemo strmela nanjo kakor nagrobni spomenik. Le potok ob poti je divje in trgajoče hrumel v dolino. Potem je sina zopet pokrila s kamenjem, ljubeče, kakor da bi ga pokrila z odejo. Še hip je postala ob kameniti gomili, da bi si zapomnila mesto, kjer bo počival Milan do svobode.

Čez dva dni se je vrnila na Gorjuše. Vzela je najmlajšega v naročje in ga stisnila k sebi. Otrok se je oklenil njenega vratu.

— Zdaj imam samo še tebe, — je šepetala in ga poljubljala... — Ti ne boš umrl. Ti boš živel. Užival boš svobodo, ki sta zanjo umrla Ivan in Milan...

— Kakšna pa bo svoboda? — jo je prekinil najmlajši, edini od njenih fantov, ki ji je še ostal.

Svoboda? Na to še nikoli ni pomislila. Vendar je odgovorila:

— Svoboda... Veš, takrat bo lepo. Lepo, kakor še nikoli ni bilo na svetu. Ljudem ne bo manjkalo kruha. Vsak dan ga bomo imeli. V praznikih celo belega. In še tisoč drugih lepih stvari bo takrat. Še sonce bo lepše sijalo kakor sedaj...

Koraki v veži so jo prekinili. Odprla so se vrata in vstopili so partizani.

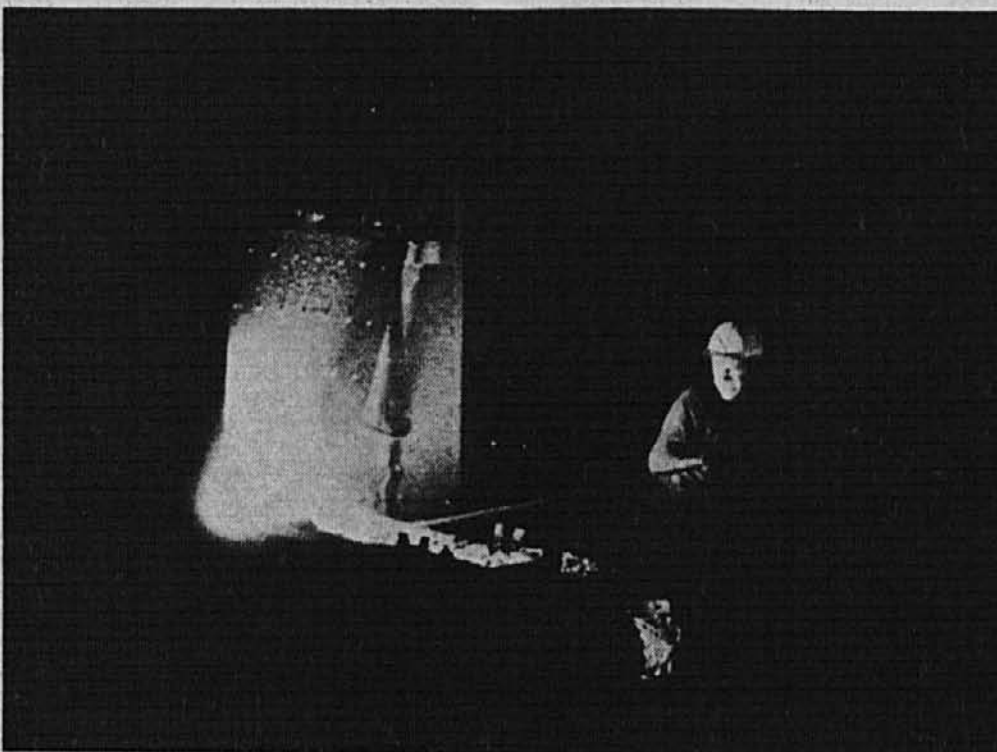
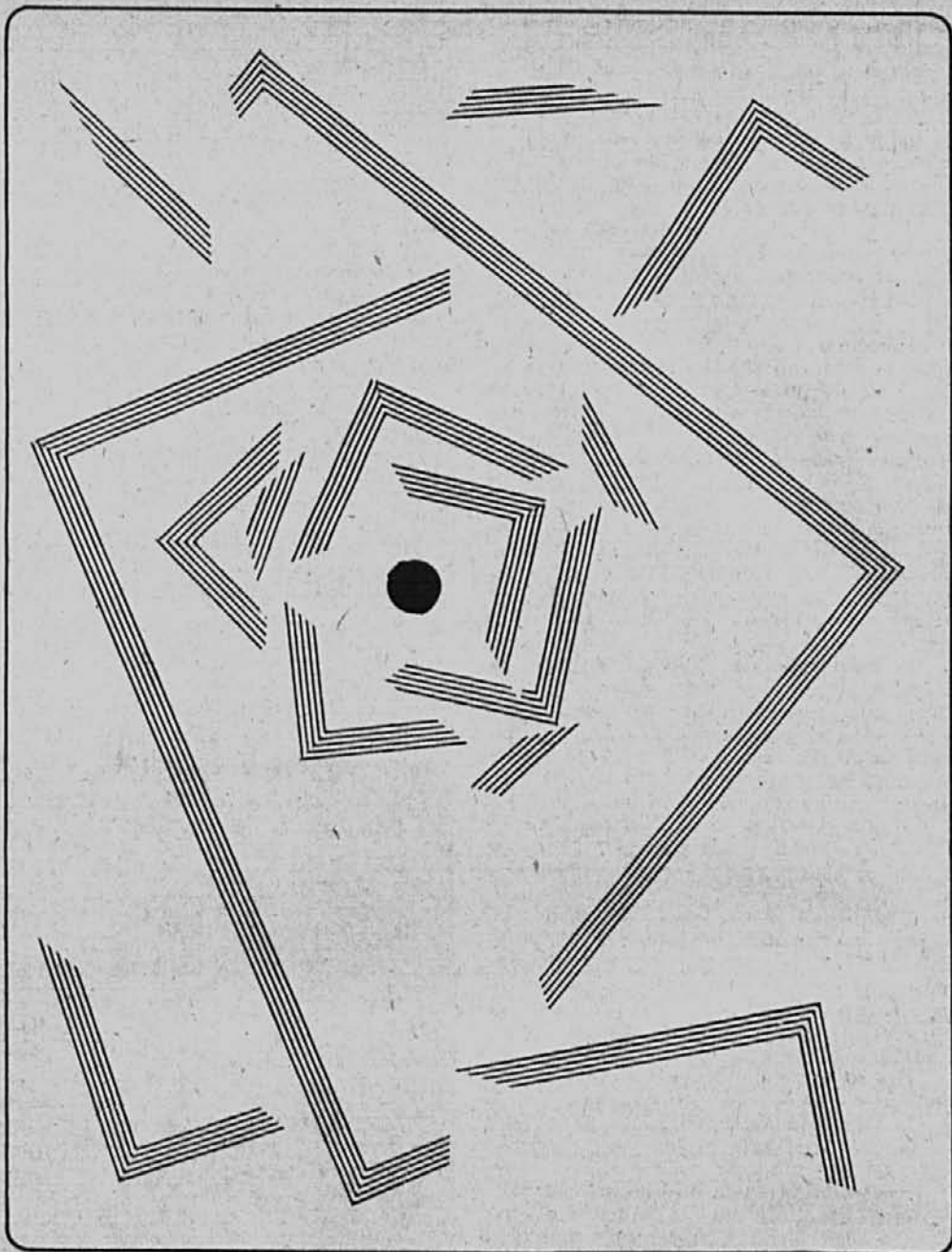
— Kje ste bili, mati? — je vprašal Dušan.

— Pod Kepo. Pri Milanu, — je odgovorila. — Pokopali ste ga res...

— Ali mi odpustite, mati? — je rekel Dušan. — Nisem mogel...

Zmanjkalo mu je glasu. Mali, ki mu ni bilo všeč, da so partizani prekinili mamino pripoved o svobodi, pa je rekel:

— Mama, nadaljujte pravljico...

Ivan Jan

KAKO SEM ZAČEL IN NEHAL IGRATI VIOLINO

Humorno-žalostni spomini iz
pubertetnih dni

Glasba me je vedno privlačila, opajala. Rad sem pel, žvižgal, vriskal in pred prazniki pritrkaval celo v zvoniku. V sedmem razredu osnovne šole so mi celo zaupali »solistično« vlogo v mladinski spevoigri, ki jo je sestavil in skomponiral učitelj Bulovec. Igrali in peli smo jo v sokolskem domu.

Včasih sva zapela tudi z očetom, ki je imel nepogrešljiv posluš za lepo petje. Sploh je bil muzikaličen, kar je pokazal že pri prvi sestavi gorjanske pihalne godbe, ko je bil star okoli 20 let. To je bilo že 1907. leta. Večkrat sem ogledoval obledelo sliko iz navedenega leta, na kateri se je kazalo natanko 13 gorjanskih fantov in mož s trobili in bobni v rokah. Držali so jih tako, da se je ja dobro videlo, kaj je kdo igral.

»Od nekdaj smo v Gorjah dobro igrali,« mi je večkrat pripovedoval oče. In ne brez ponosa. »Se danes se gorjanska pleh muzka drži tega običaja!«

»Kako ste igrali? Na pamet ali po notah?« sem hotel vedeti.

»Na pamet se v takem zboru ne da igrati,« me je poučeval oče in hkrati pomežiknil. V nadaljevanju sem zvedel, zakaj.

»Dirigent nas je lepo naučil po notah in ko smo potem zaigrali skupaj, smo na trobila nataknili vsak svoje note in včasih zaradi lepšega pogledovali nanje. Pa ne bi bilo treba, saj je vsak natanko znal svoje igrati na pamet. No, toliko smo se pa nanje le spoznali, da je bilo treba zaigrati višji glas v primeru, če je bila nota višje med črtami, in nasprotno... A tudi brez not smo takoj vedeli, če je kdo zaigral kaj napak. Takoj smo tisti del ponovili. Da, Gorjanci smo vedno imeli izostren posluš za glasbo. Ne vem, če k temu ni pripomogla Radovna. Njena voda ima veliko in vsestransko moč! Ni je vode nad radovniško,« je običajno pribil oče.

In spet sva zapela ali zažvižgala. S tem pa se je v meni neprestano vnemala želja po kakem instrumentu, da bi igral vsaj tako in toliko, kakor oče!

In še nekaj je bilo kot olje na ogenj v teh željah: violina ali harmonika v rokah tedaj znamenitega godca Vinka Vebr. Leta je tedaj, ko sem bil še otrok, hodil vasovat k sosedovi Francki. Ni je osvajal samo s svojo simpatično pojavnostjo, temveč in v veliki meri, če se ne motim, tudi s čudovitim igranjem. Vinko je tedaj priložnostno igral po vaških gostilnah in veselecah in ko je sredi noči tam končal, ga je noga sama zanesla pod Franckino okno, ki je bilo komaj dvajset metrov od mojega. In če sem bil še tako utrujen, če sem še bolj trdno spal, Vinkova harmonika me je vselej prebudila. Od nujno popitih brizgancov med igranjem v gostilni ter predan čustvom pod oknom izbranke, je tedaj iz svojega meha iztiskal nežno ubrane melodije, ki so se razlivalo v nočno tihoto. Čudovito je zategoval z močnimi basi in kadar je vrezal kako posebno domačo, je Vinko pritegnil tudi s popevanjem. Bil je svoj lastni spremljevalec. Včasih je pel in igral tako, da nisem vedel ali le sanjam ali resnično poslušam prave glasove. Posebno lepo je bilo spomladi in poleti, ko smo imeli okna le priprta.

Vinko pa je igral in igral, kot da ni vlekel meha, težkega »frajtonarskega« najmanj že šest, sedem ur. Nazadnje me je dvignil iz postelje. Vedel sem že, da ga bom lahko videl, ali vsaj njegovo silhueto, ki steguje roko z mehomo v levo, kajti sredi našega trikota je bila ob ozki poti prav na tistem električnem drogu tudi imenitna luč. Če se ne motim, je še dandanes. In videl sem ga: zamaknjeno je slonel ali sedel na naši močni ograji in vlekel svoj priljubljeni meh... Vinka z njegovo harmoniko sem oboževal — in še danes sem mu hvaležen za tiste koncerte. A videl in slišal sem

ga igrati tudi violino. Pa tudi bas mu je pel... Pel mu je vsak instrument, ki ga je prijel. In podobno glasbeno nadarjena je bila tudi njegova ostala rodbina. Vsaj del nje.

In ko mu je z vsem vred ta glasba »navrgla« zaželeno sosedovo Francko za ženo, je s vsaki kmalu imel trio: ob harmoniki še bas in violino.

Torej — spet violina s svojimi nežnimi glasovi...

Zato ne morem še mimo enega znamenitega vaškega godca, pravzaprav godcev: Kozarjevega Johana iz Gorij in njegovih soigralcev. Toda — le o Johanu nekaj besed.

Tudi njemu je pelo vse, kar je prijel: od harmonike do citer. Tudi z violino je bil pravi mojster-samouk. Njegovo igranje je spominjalo na božanje in človeku je v oči priigral solze. Od žalosti mi, trdi Gorenjci in Gorjanci nismo jokali, od ganotja pa smo večkrat brisali oči. Zato je bil Johan tudi povsod zaželen, priljubljen, last vseh. In če je začel še duhovičiti, ni bilo nikomur dolgčas.

Ko pa si je nabavil še štirivrstno diatonično harmoniko, ki je dajala od sebe tudi poltone, je Johan postal godec nad godci...

To se je odvijalo v letih, ko sem bil v zadnjih razredih osnovne šole in še potem, ko sem bil doma kovaški vajenec...

Vzdihoval sem po kakem instrumentu, ki bi mi tako pel kot Vinku in Johanu, in da bi se ga naučil hitro, v nekaj tednih!

Oče ni bil slep za moje želje, a kaj, ko ni bilo denarja. Instrumenti niso bili poceni. Želje po igranju pa kljub temu niso usahnile. Nasprotno: neprestano so se razraščale in vpile po uresničitvi.

To ni bilo čudno, kajti spodbudo k temu sta Vinko in Johan neprestano, čeprav nevede vsak teden obnavljala — in igrala, igrala... Da bi slišal čimveč godbe, sem se večkrat ukradel na kako veselico in tam kje sloneč vlekel na ušesa ubrane glasove.

Nekoč pa sem na veselici ugotovil, da nekdo igra na violino še dosti lepše kot Vinko ali Johan ali kdo drug! Tudi množica za to lepo igranje ni bila gluha. Vpila je: »Se, še...«

Med glasbenim triom sem tedaj opazil starejšega moža v skromni obleki in očitno izobraženega. Obraz mu je sicer izdajal, da je skozi njegovo grlo steklo že precej pijače, a vse to je prekrilo njegovo umetniško igranje.

»Šejnost, Šejnost, daj, še potegni po strunah!« je bilo slišati naenkrat.

Torej — to je bil tisti znameniti godbenik Šejnost, Henrik Šejnost, umetnik in tudi skladatelj češkega rodu. Že tedaj in pozneje smo veliko slišali o njegovem glasbenem znanju.

A na te in take klice je Šejnost običajno odgovarjal:

»Jaz na suho ne bom piskaal!«

Kljub dolgoletnemu bivanju pri nas se nikoli ni povsem naučil slovenskega jezika, kar je bilo potem še simpatično slišati. V vsem je bil ta Šejnost drugačen. Piti pa mu včasih niso dali zato, da se ne bi preveč posvetil temu početju, kajti potem bi bilo igranja kmalu konec. Mož je bil torej lastnik dveh močnih »umetniških« elementov: glasbenega talenta in neprestane žeje. Sicer pa je bil dobrodušen mož, ki sem ga imel priložnost kmalu spoznati поблиže.

Da bi bilo še »huje«, se je na Bledu pojavil in potem tudi ustavil še en češki glasbenik-violinist. To je bil Novak, tedaj še zaposlen pri orkestru vojaške mornarice, ki je poleti hodil na Bled igrat v Zdraviliški park. To sta bila dva poklicna in dobra godbenika, ki sta kmalu marsikomu omogočila glasbeno izobraževanje in udejstvovanje.

No, jaz prav gotovo nikoli ne bi prišel do violine, ko tedaj ne bi začela popuščati

gospodarska kriza in ko se ne bi bližal čas, ko se je bilo treba učiti kake obrti. Da ne bom mogel v šole, je bilo »jasno« že nekaj let. Oče pa me je, v stiski, ki je jaz še nisem mogel povsem doumeti, pripravjal za »dome«, za uk v domači kovačnici, kar bi hkrati pomenilo tudi pomoč v preživljanju. To je bilo že v letih 1934–35.

Da bi mi oče bivanje doma napravil bolj privlačno, da bi me bolj privezal na dom, je nekje staknil tričetrtinsko violino in jo za mal denar tudi kupil. Vedel je, da se moje oči obračajo ven, od doma, da bi se raje šel učiti karkoli, samo kovača ne, ko že nisem mogel v šole. Vedel pa je tudi za moje davne želje po kakem instrumentu, ki bi bil čisto in samo moj. Oče je bil kar pameten možakar in tedaj že dolga leta predsednik obrtne zadruge, s smislom za organizacijo in napredek. Medtem je tudi že spoznal, predvsem po starejšem bratu, osnove komunističnega učenja, da bo treba »stari, kapitalistični red razbiti do temeljev in potem graditi novo, pravičnejše življenje, vredno delovnega človeka«. Zato so s prijatelji in somišljeniki ti izkušeni možje skušali vsako priložnost izkoristiti za učenje, ki pa brez sestajanja ni bilo mogoče. Temu naj bi služili tudi različni knjigovodski ali nemški tečaji, pa tudi, če bi uspelo, kak majhen orkester, ki se bo imenoval »delavski«. Okoliščine so torej dozorevale in dozorele so še bolj tedaj, ko so bili poleg raznih Vinkov in Johanov na voljo tudi taki muzikanti, kot sta bila Šejnost in Novak.

In še nekaj, kar je bilo zame kar važno. V tem času je neutrudni Slavko Repe, tudi glasbeno razpoložen in izobražen, pri Sokolskem društvu oživil tamburaški orkester. Zbiral in zbral je predvsem mladeniče, in tako sem mednje padel tudi jaz s svojimi »glasbenimi« težnjami. Slavko je dobro poznal note in nas po njih tudi učil. V orkestru nas je bilo dobrih deset, natanko za število ne vem več, vem pa dobro, da sem igral drugi brač. To je bil bolj spremljevalni instrument, a za začetek in osnovo kar dosti. Tako se mi je vsaj zdelo. Kmalu smo kar lepo zabrenkali nekaj melodij, kajti med nami, tamburaši, je bilo tudi nekaj starejših ljudi, ki so že obvladovali tudi bisernice, prve brače ali berdo. Tudi nastopili smo nekajkrat, dasiravno ne moremo trditi, da smo igrali ne vem kako »čisto« ali pred ne vem kako množico. A poglavito je bilo, da smo se združevali, se učili not in se plemenitili na vznotraj. Saj nismo toliko igrali za druge kot zase. Bile so nepozabno lepe ure, pred kakim nastopom zasičene z mladostnimi tremami negotovih izvajalcev...

S tako »doto« in z osnovnim poznavanjem not, ki smo ga prejeli v osnovni šoli, sem prišel za violino.

X

A ta moja violina ni bila navadna violina. Že tedaj sem vedel: če je starejša, dragocenejša je. In ta je bila prav gotovo med najstarejšimi, kar smo jih videli tam okoli. Predvsem pa je bila zanimiva in dragocena zaradi glave. To je bila umetelno izrezana levja glava, ki me je vedno gledala tako, da sem neprestano moral igrati. A prsti niso prepogosto padali tja, kamor bi morali. Zato so strune dajale kaj čudne glasove. Še meni so se včasih priskutili, kaj šele tistim, ki so me morali poslušati.

Oče, ki je bil uvideven glede tega, dasiravno se z živci na mogel ravno hvaliti, je v svoj »proračun« nekako vsilil tudi dinarje za učitelja. Domenil se je s poklicnim glasbenikom Novakom, ki je bil tedaj že na Bledu in ki ga je tudi »priklenila« ljubezen do domačega dekleta, pa sva začela. Dvakrat na teden po eno uro. Za uro poduka je dobil »celih« 10 di-

narjev! Veliko za tiste čase ko ni bilo denarja in za učenje glasbe, ki ni bila ravno najnujnejša, za učitelja pa le skromna nagrada. A oče je verjel, da bom kmalu, »talentiran« kot sem bil, dobro igral. Ali pa vsaj toliko, da me bodo vključili v prej omenjeni »Delavski orkester«, ki se je ob različnih notnih pultih vadil v naši stari hiši. Tudi to, ta »Delavski orkester« je bila vzpodbuda, ki je očetu dajala moč za žrtvovanje, ki je bilo potrebno za moje učenje.

Tako sem vlekul po strunah in v začetku je kazalo, da bo še kar šlo. Učitelj Novak z ničimer ni pokazal, da sem morda slab učenec. In da bi pouk in učenje šlo čim hitreje in čimbolje od rok, mi je Novak vsakokrat naložil toliko vaj, da sem potem dolge ure podrsaval po strunah. In to je bilo najhuje. Kadar sva z Novakom igrala »skup«, mi ni bilo dovoljeno dosti netočnih prijemov. Posebno z »G« struno, ki je bila »tako zadaj«, sem imel težave. A sva jih premagovala. Če pa sem napak prijel za tenko »E«, pa ni šlo le skozi ušesa, temveč tudi skozi kosti. Nihe, ki od blizu ni moral »spremljati« učenje violinskega začetnika, ne more zadosti razumeti, kaj je treba ob tistem škripanju prestajati. Moji domači, predvsem pa nekateri moji sosednje, so to morali. Ne bi morali! A niso, kajti moje škripanje in cviljenje prav nič ni zbuvalo kakih plemenitih užitkov, podobnih onim, ki sta jih »povzročala« Vinko ali Johan, pa Šejnost in Novak.

S početka sem se namreč moral učiti kar na skednju. Tam sem postavil na roko stesan notni pult in potem je šlo, da se niso ugrele le strune in lok, temveč tudi moji prsti. In pomislite: moji prsti so bili prsti kovaškega vajenca, s težkimi rokami, ožganimi od isker in vročega železa. Povsem drugi gibi, kot jih je »zahtevala« violina in njen lok. Pred leti mi je prijatelj, ves nabit s šalami, ob vedenju, da sem hotel postati »violinist«, narejeno — resno vzdihnil:

»Marsikaj razumem, a kako gre to: kovač in violina, tega pa ne in ne!« In tudi meni je bil ta odnos vse bolj nejasen...

Kljub temu sva z učiteljem Novakom vsa »potna« osvajala to »plemenito« muziko, še bolj pa sem jo »osvajal« z vajami sam na skednju.

Slabost skednjev pa je v tem, da imajo namesto zidov le deske, med deskami pa večje in manjše špranje, ki so še kako prepūščale vse te glasove.

In nekega večera sem slišal govoriti sosedu mojemu zaskrbljenemu očetu, ki sa je razumel tudi na kravje in konjske boleznje, da njegova krava iz dneva v dan zgublja več mleka.

»Pa niti breja ni! Ne vem, kaj bi moglo biti?« je tožil sosed.

Tudi oče ni mogel uganiti, kaj naj bi bilo, še manj pa seveda jaz, ki sem se raje izgubil za hišo.

Med tem pa sem se še kar učil drgniti po violinskih strunah, kar ni bilo najteže. Dosti teže je bilo točno na prava mesta pritiskati na ustrezne strune. In to celo z levico, ki me že tako in tako ni rada ubogala.

Naš »Delavski orkester«, ki naj bi igral tudi okoli 1. maja in na podobnih prireditvah, je v nekaj mesecih že igral nekaj pesmi in melodij. Tedaj sem bil z violino tudi po Novakovem mnenju »osposobljen« že toliko, da »se lahko pomešam med ostale. Če bo kaj narobe, se tako ne bo dosti slišalo«, je rekel učitelj. In tako sem prišel, težko pričakovana »okrepitve«, v naš »Delavski orkester«, v katerem pa je bilo le šest, sedem mož in fantov. Toda, nekateri med njimi, na primer Vinko, so bili za tri. In to me je tako ohrabilo, da sem lok korajžno pritiskal na strune, ki so še kar lepo pele. Saj tedaj še nisem smel in mogel in znal igrati melodije, temveč samo tisto m-ta-ta, m-ta-ta. Saj veste: v spremljavi sem v drugem delu takta »odgovarjal« basu, ki ga je igral več in zanesljiv možak.

Te skupne vaje so me kar lepo navdušile, da sem hotel čimprej priti do tistega, ki igra melodijo. Spominjam se, da je nekaj lažjih melodij že lepo zvenelo in očetu je, kot je večkrat rekel, »igralo srce«. Drugič pa nas je pohvalil, da smo igrali tako, »da bi se še mrtvi žabi treslo srce«.

No, poglavito je bilo, da sem na skednju še vedno vadil in pri tem ter s tem »utrjeval« marsikatero sosednje uho. Tudi svoje!

Pa je spet prišel sosed tožit k očetu, da krava še kar naprej zgublja mleko in ga vprašal, kaj mu je storiti.

»Čudno je le to, da žival niti nič ne hujša, le mleka ni!« je ugibal.

Očetu pa se je morda tedaj že nekaj zabliskalo, da je to v zvezi z mojimi violinskimi vajami, kajti nemudoma je s sosedom odšel v njegov hlev. Tam je z vsem znanjem, ki ga je premogel, ogledoval nemlečno kravo in ji v gobec vlival neko tekočino, ki jo imajo na kmetih vedno pri rokah.

Boš videl, da bo kmalu mleka kot vode«, je oče potem tolažil sosedu, ki mu je tudi rad verjel. Saj je oče ozdravil že marsikatero žival, to je vedela vsa okolica.

Jaz pa sem še kar naprej na skednju »mučil« nežni instrument, vendar ne več s tako zagnanostjo, kot spočetka. Prsti niso in niso hoteli ubogati, izzvene strune so vse prevečkrat dajale od sebe ne preveč zaželene glasove, roke so me bolele bolj, kot če bi vihtel kladivo.

In nekega jutra je spet prišel k očetu potrti sosed in mu oznanil, da vse skupaj ni nič zalego in da je kravo pravkar dobil v hlevu mrtvo.

Žalost je bila velika, kajti tudi škoda ni bila majhna in junica je sosedu šele doraščala. Sočustvovali smo s sosedom, kajti tudi sami, ki smo imeli vedno le eno samo kravico, smo že doživeli tak udarec.

»Ni pomoči,« je rekel oče. V tolažbo ti je le, da kravica tako in tako že ni imela več mleka.

Predolgo bi bilo opisovanje okoli te krave in dogodki v zvezi s tem, a tudi mene je preblislilo: kaj če je ta kravja smrt v zvezi z mojim »igranjem«? Prejšnje popoldne sem izredno dolgo vlekul po strunah! Kaj, če žival tega ni mogla več prenesti?

Plaho sem to misel izrazil očetu — in ni mi ugovarjal, le obžaloval je.

Volja za učenjem violine je plahnela.

K temu so pripomogle še druge okoliščine. Učitelj Novak je moral nekam oditi, oče je vse teže odšteval tiste »kovače« za podučevanje, poglavito pa je bilo, da me je na bližnji žagi med poskakovanjem povaljal precej debel smrekov hlopd. Po nesreči in v mladostni objestnosti ga je sprožil sosedov fant. Hudega mi sicer ni storil, a violine — vsaj več tednov ne — pa nisem mogel igrati več. Zvilo mi je levico, tako nepogrešljivo pri »obiranju« strun.

Violina je šla v škatlo, moja roka pa v zavoj, ki sem ga nosil malo »delj«, kot je bilo neobhodno potrebno, kakor bi rekel Fran Milčinski-oče.

Čez dva tedna bi bil že lahko brez njega, a sem mu podaljšal rok za cel teden.

Violina potem ni več kdo ve kako oživela. Ležala je na zaprašenih omari. Med tem sem že postal pomočnik in prišel do prvega denarja. Da bi vsaj malo zadostil glasbeni žilici, sem kupil poceni kitaro in se brž naučil nekaj prijemov. Toliko, da sva s Stojanovim Lojzom, ki je igral harmoniko, vsaj včasih na kakem skednju lahko priredila »vaske plesne vaje«.

A vse prekmalu je prišla vojna — in vsega je bilo konec. Potem sem šel k partizanom, starše pa so izselili v Nemčijo. Ko smo prišli nazaj, ni bilo več ne kitare ne violine!

Hudo radoveden sem, kako se je instrumentoma godilo poslej? Sam pa tako ne bi mogel več igrati, saj sem bil med vojno prestreljen skozi obe roki. Vsak izgovor pride, ali ne?

DNEVNIK S POTOVANJA PO OBEH NEMČIJAH

Parna lokomotiva na postaji Schoenefeld je nenadoma zapuhala. Premaknili smo se. S prijateljem si v naglici skozi okno še zadnjič stisneva roke.

»Čez leto dni na svidenje!«

Se tedaj, ko sem videl le še roko, kako mi je mahala v slovo, sem vedel, da njegove ustnice ponavljajo refren:

»Auf Wiedersehen!«

Bi spraval doma skup toliko gostoljubja, kot sem ga doživel v teh dneh v Berlinu?

Pač. Lahko bi v polni méri urnil vso prisrčnost in pozornost. Le da bi bile moje zasluge pri tem presneto majhne. Levji delež bi pripadel ženi. Ta zna naše hišne goste osvojiti s svojim smehom, s kuhinjo in svojevrstnim šarmom. Pa s klepetom, ki se mi pogosto zazdi prazen, pa vedno znova začuden ugotavljam, kako obiskovalci navdušeno sodelujejo pri skokih v njenem krogu praznih marenj. Kako užgo smešnice na njen in moj račun. Včasih se jim smejem od srca, zlasti če govori o sebi. Ko se spravi name, je nasmeh bolj kisel. Tupatam pa sploh zamre.

Ne morem pa tajiti, da se poslušalci ob takih priložnostih krohotaajo in se trepljajo po trebuhih, ob slovesu pa skozi neudržan smeh stiskajo izjave, da so se božansko zabavali.

Na primer tista zgodba z mojimi umétnimi zobrimi.

Takrat sem učil v Kranjski gori, našo Dolino pa je še onesnaževal hlapon. Poučeval sem šest dni v tednu od jutra do večera. Za korekture so ostale le nedelje in noči. Žena je bila kot otroška negovalka, vzgojiteljica, hišna pomočnica, kuharica in sploh kot trije stebri hiše v službi le doma. K njenim vsakdanjim dolžnostim je med drugim spadalo, da me je vsako jutro dovolj zgodaj zbudila za na vlak. Da sem se imel čas urediti, se obriti, vtakniti v usta mični pop-art izdelek zobne ambulante, popiti svojo kavo pa tēči tistih deset minut do železniške postaje.

Vlak je odpeljal ob pol sedmih zjutraj. Sobotno jutro. Krik v spalnici:

»Marija, Janez! Zalezal' smo! Deset do pol je!«

Kako sem potem dve minuti jaz govoril, raje zamolčim. Vendar sem si hlače zapel že med tékom na postajo, na vlaku pa sem si zavézal čevlje in kravato. Brada? Pa naj bo enkrat izjemoma dva dni stara. Na umazanem wecju sem se umil in počesal.

Torej? Pred postajo v Kranjski ogri mi je šlo že na sméh. Nihčē ne bo opazil, kako sem danes ujél vlak.

V razredu odprem usta, pa jih hitro spet zaprem.

Hudič! Pozabil sem zobé!

Položil sem si dlan pred usta pa govoril. Morda otroci sploh ne bodo opazili, da je kaj narobe z mano.

Vraga ne bodo opazili!

Janez v zadnji klopi se mi je začel režati. Odkrito. Kar v obraz. Potem je nekaj pošepnil svojemu sosedu. Ta pa je prasnul v smeh. Vse glave v razredu so se kot na povelje obrnile v smer, kjer sta se dva njihova sošolca sproščeno tolkla po kolenih.

Da bi rešil učno uro, sem na glas priznal, da sem brez zob. Potihem sem v najrazličnejših jezikih sočno preklinjal glavnega krivca za ta mučni spodrslijaj. Svojo ženo.

Se pol ure, pa bo pripeljal poldeveti vlak. Takrat bom rešen vseh nadlog. Mi bo že ženska po kom poslala vse, kar sem doma v nori hitrici pozabil.

Vlak je pripeljal, zob pa ni bilo od nikoder.

Ko sem v poznem popoldnevu odprl hišna vrata, sem ha Menartovo »človeško zapoved«:

»Ne kolni! Psokv domačih ni, a tujih jezik ne trpi!«

popolnoma pozabil. Zbruhal sem iz sebe vse, kar na tem področju premore razmeroma bogato jugoslovansko-italijansko-nemško besedišče.

Žena je nazadnje le prišla do sape:

»Saj sem ti zobe poslala! V prazni škatlici od PLANICA cigaret. Pa še lepo sem s špago vse previla in zavozlala. Poštarju sem jih dala pa ga lepo prosila, naj jih da komu, da ti jih bo takoj nesel v šolo.«

Madona sveta!

V tistem trenutku sem bil brez dvoma videti kot vol. Po kakšni poti — vrag naj ju pocitra! — sta zdaj izginiili moji protezi? V cigaretni škatlici znamke PLANICA!

S praznim gobcem sem celo nedeljo zaman iskal poštarja Lojzka, da bi kaj slišal o usodi svojih domin.

Ponedeljek zjutraj. Kranjska gora. Poštar Marinko, navdušen amaterski gledališki režiser, po dejavnosti torej sorodna duša, prevzema vrše iz poštnega vagona.

»Marinko, imate kakšno pošto zame?«

»Bava poglédava.«

»Ne v današnjih vrečah. Od sobote.«

Potihem sem že sumil, kaj se je zgodilo.

»Pačkaj! Škatlco planic sa t' paslale ad doma. O, smo se mi na pošť smejal! Sēm pa reku Pepi.«

Lej nōre Svoltjšakove ženske! Cigarete je dama pazabu, mu jēh pa pošť pašilja! Tle maš taje planičkel! Že ad sabote jēh mam u aržetu.«

Odtrgal sem vruco in škatlco odprl. V njej se je v vsej svoji krasoti zablēščala umetna vsebina mojih dlēsni.

Izraz na obrazu amaterskega režiserja Marinka je bil tak, da sem vesel pozabil na vso prestano jezo.

»Jžeštana! Jēs pa tak vasu! Sēm rajtav, da sa cigarēte. Praklet Lojz! Kaj zajle mu bom telefonirav.«

Ko je naš domači poštar tisto sobotno jutro prišel s škatlo Planica-zob na železniško postajo, ni našel nikogar, ki bi mi jih v Kranjski gori lahko odnesel v šolo. Naslov je bil napisan. Prilepil je znamko pa jih poslal po pošti. Marinku. Svojemu prijatelju in kolēgu, dobremu znancu naslovniku. Njegova vēst je ostala čista. Marinko pa je moje planiške zobē kot navadne Planica cigarete vtaknil v žep svoje uniforme pa se z mojimi zobmi v žepu dva dni sprehajal po Kranjski gori...

Kaj in kako sem jēdel ta dva dneva pa kako smo govorili med seboj v hiši, to pa

sodi v epilog za naslovom: »Napetost je dosegla kritično točko«.

Na svidenje, prijatelj! Resnično škoda, da ne moreš in ne smeš priti k nam. Po vašem metru smo pač že Zahod.

Berlinski turistični urad. Prijatelja zanima, koliko bi veljala povratna letalska vozovnica zanj in za ženo od Berlina do Ljubljane. Na prodajni mizi se vrste napisi, pred njimi pa različno dolge »kače«. Najdaljša je pred tablo Sozialistische Laender' (socialistične dežele).

Postaviva se na rep. Vsakih nekaj minut se premakneva za pol metra. Pol ure. Ura. Končno sva na cilju.

Prijatelj pove, kje ga žuli čevelj.

»To boste pa zvedeli tule pri sosedu.«

Pred sosodnim uslužbencem pa piše: Nichtsozialistische Laender' (nesocialistične dežele)!

Pa jo je spet dobil Jugoslovan po buči. Dobro pomerjeni udarec je prišel od Vzhodnih Nemcev.

»O krucilavdon, saj vendar v Jugoslaviji živim! Bom pa že vedel, ali smo socialistična dežela ali nismo.«

»Mi je prav žal. Vendar vi niste v bloku. Vi ste... so... halb zu halb.«

V strahu, da ga nisem dobro razumel, je še dodal:

»Fifti — fifti.«

Besno ogorčenje je pripomoglo, da je kri zaurela tudi na drugi strani mize:

»Imate zahodno valuto pri sebi?«

»Imam. In kaj potem?«

»Legalno?«

»Legalno.«

»No? Torej so stvari docela jasne.«

Poslušalci v vrstah so napenjali ušesa. Prijatelj me je prijel za roko in potegnil proč. Razburkani valovi užaljenosti so še kar kipeili v meni. Šele čez čas sem se zavedel, da stojim v vrsti za potovanje v NE-SOCIALISTIČNE DEŽELE. Do kraja narurjen sem stisnil le še:

»Zunaj te počakam.«

Naš ponos je hitro ranjen. Tistega »fifti — fifti« nisem mogel preboleti. To je vse, kar Vzhodnim Nemcem res zamerim. Tudi opravičila, izgovori in pogovarjanja prijatelja in znancev ne zaležejo.

Kako si upajo?! Saj so komaj »demokratska« republika z večstrankarskim sistemom.

Nič ne pomaga. Zanje smo »tretji svet« pa amen. Žal mi je, da nisem poizvedel, kam so uvrstili neblokousko DR Vietnam in Severno Korejo.

Sicer pa:

Razvrščajte nas v predalčke, kakor sem vam zdi! Psi lajajo — karavana gre naprej. Ne na Vzhod ne na Zahod. V novo nebesno smer, ki se ji pravi MIR in SOŽITJE vseh ljudi na svetu.

Zdaj se že vozimo skozi deželo. Pokrajina je enolična: neskončna polja beže mimo nas. Kamor mi seže pogled, povsod valovi pšenica. Polja segajo še za obzorje.

Po desetinah kilometrov vožnje prekine njivsko enoličnost kak brezov ali borov

gozd. Za njim koruza, koruza in še in še koruza, dokler čez kako uro ne pride na vrsto oves. Pa spet pšenično morje, ki mu ni videti obal.

Zetev je v polnem teku. Danes naj bi žalovala vsa NDR zaradi Ulbrichtove smrti. Na žitnem prostranstvu, skozi kate-rega se vozim, se za dan narodne žalosti očitno nihče ne méni.

Kombajni marljivo pospravljajo pridelek. Edini znak, da tod nekje živé ljudje. V vseh dolgih urah vožnje nisem videl nobenega nasélja, nobene hiše. Vsake pol ure zanemarjena železniška postaja.

Močvirij ob progi se ne manjka, na njih pa cele jate divjih rac in gosi. Italijanski lovci bi jim že dali vetra! Seveda pa tole ni Prekmurje, ampak z zidom in bodečo žico obdana NDR.

Čez umazano zelene rečice se vzdigne kdaj kak star, izrabljen most. Makadamske ceste so enasamajama. O kakem prometu po njih ni da bi govoril. Nikjer sledu o nedeljskih izletnikih. Samo ravnina, polja, močvirja, race, gosi, ponirki, srne in gozdovi.

Železnice odlično vzdržujejo. Dnevnik si pišem na kolenih tako mirno, kakor bi sedél doma za pisalno mizo.

Napovedovalke v Bitterfeldu, velikem, starem mestu, sploh ne razumem. Samo tisto v Potsdamu je bilo prijetno poslušati in lahko razumeti. Govorila je prek zvočnikov kot popolnoma normalen človek.

Ljubljana. Ponižujoče ubijajoča monotonost napovedi, pa naj gre za avtobusno ali železniško postajo. Moškega pred mikrofonom na avtobusni pa žensko na enakem mestu na železniški postaji bi zaradi mene sméli takoj upokojiti, če bi jima že ne

mogli najti drugod zaposlitve. Morda v kakšnem nočnem baru. Razposajeni in bogati delovni ljudje bi ob njenemenoličnemglasuhitronašlipotposteljopadrugi-danprišlispočitidelat.

Človek, ki mora v naši prestolnici dalj časa čakati na avtobus ali na vlak, pa ves ta čas prenašati topovsko grmenje v zvočnikih, je svojo življenjsko pokoro že opravil.

Popravljam samo svoje zmotno mnenje:

Prepričan sem bil namreč, da je drugod po svetu kaj drugače.

Nikakor ne.

Celo Nemci so nehali ubijati s topovi. Ubijajo počasi z zvočniki.

V Leipzigu, ki smo ga Sovenci v solnograjskih, inomostovskih, brižnjinskih in monakovskih časih preimenovali v Lipsko, so odklopili parno, priključili pa električno lokomotivo. Hudo mi je, da ne morem izstopiti pa ostati v mestu teden dni. Ne zaradi sejma. Tam šolmašter nima kaj iskati. Cél kup drugih stvari je, ki bi si jih v mestu rad ogledal.

Rad bi se sprehodil po prostorih restavracije Auerbachs Keller. Nekega dne je v njej, kot pripoveduje ljudsko izročilo, iz vinskega sodčka stopil Doktor Faust pa jo po stopnicah mahnil v beli dan. Marjetico, Mephista in vse drugo mu je pozneje dodal Goethe. Sém je postavil znamenito sceno med Faustom in študenti. Lastniki restavracije trdé, da so zaradi tega najbolj znamenit lokal na svetu.

Lani je v Wetzlarer Zeitung v Zvezni republiki izšel članek, v katerem je šef podružbljenega gostinskega obrata zatrjeval, kako je Auerbahova klet povsod po svetu znana. Prijatelj, ki vé, da sem na Goetheja ves nor, je članek izrezal in mi ga

poslal v pismu. V izrészku sem prebral med drugim:

»Človeku, ki bi nam rad pisal, pa naj živi na kateremkoli koncu našega planeta, ni treba poznati našega naslova. Na razglednico naj samo napiše Auerbachs Keller. Pisanje bo prišlo v naše roke. V vsakem primeru bomo nanj tudi odgovorili.«

Zmatral me je firbec. Poskusil sem, ali je res kaj takega mogoče.

Napisal sem razglednico pa pošteno priznal, kaj sem prebral in kje pa da vsej tisti bahariji ne verjamem dosti. Naslov je bil tak, kakor so ga svetovali v članku:

»Auerbachs Keller.«

Nič več.

Nobene ulice, poštné številke, mesta ali celo dežele. Preprosto:

»Auerbachs Keller.«

Razglednico sem oddal na jeseniški pošti. Tam jih je v službi nekaj, ki me poznajo.

Ni hudir, da bi mi mojega pisanja zaradi pomanjkljivega naslova ne vrnil. Pa ga niso.

Po treh tednih sem dobil iz Leipziga prešerno pismo. Horst Heidenreich, staroslavni gastronom v podružbljeni restavraciji Auerbachs Keller, mi je v njem sporočil, da razglednice, podobne mojim, kar dežujejo v njihov obrat pa da bodo srečni, če se bom pri njih oglasil. Pa hvala za lépo frankaturo in čestitke jeseniški pošti!

Leipziška železniška postaja je podobna muenchenski ali frankfurtski. Petindvajset tirov in prav toliko praznih peronov. Ljudje ne potujejo kaj prida. Stirje železniški policaji, ki so med vožnjo živahno in zelo glasno kvartali, so izstopili že v Jueterborgu. V celi polovici dolgega vagona sem ostal sam z molčecim sopotnikom.

Ponujam mu besedo, pa ne kaže pripravljenosti za pogovor. Na voznji skozi Wittenberg me je zanimalo, ali bi mi lahko postregel s podatkom, kdaj je staro srednjeveško mesto dobilo častni vzdevek »Lutherstadt«. Ime mesta se zdaj namreč glasi »Lutherstadt Wittenberg«.

»Hab' keine Ahnung.« (Nimam pojma.)

Novo ime si je mesto zaslužilo. Tu je Marin Luther 1517. leta nabil na cerkvena vrata svoje znamenite teze, ki so sprožile evropsko reformacijo. V wittenberški grajski cerkvi sta njegov in Melanchtonov grob.

Pa tudi Slovenci se imamo mestu in njegovemu fevdalnemu gospodarju zahvaliti, da smo dobili največje delo slovenske protestantike:

Tu sta Jurij Dalmatin in Adam Bohorič mesece dolgo tiskala slovenski prevod Svetega pisma. Tiskali so jo v tiskarni dedičev Hansa Kraffa prav tu, v Wittenbergu. Slovenščina je bila petnajsti jezik, v katerega je bilo v dobrem stoletju po iznajdbi tiska prevedeno in v njem tudi natisnjeno celotno Sv. pismo. Naša Dalmatinova Biblija, ki se z njo ponašamo pred svétom.

Možakar kar zmajuje z glavo.

»O tem ne vem ničesar.«

Po njegovem sem najbrž preveč radoveden. Pekli se, ker ne ve odgovorov na vprašanja.

»Čutim po govoru, da niste Nmec. Od kod prihajate?«

»Iz Slovenije.«

?!

»Ena izmed jugoslovanskih socialističnih republik.«

?!

Pomagam si s Planico. Morda je že kdaj gledal kak televizijski prenos smuških poletov na naših velikankah. Za vse Vzhodne Nemce je Planica pojem. Celo to vedo, da leži nekje v Vzhodnih Alpah. Tam na Tirolskem pač.

Počasi sem se zemljepisnega pouka naveličal.

Lutherstadt Wittenberg:

Vrata grajske cerkve, na katera je Luther nabil svojih znamenitih petindevetdeset tez. Zdaj jih je mogoče prebrati urezane v kovino.

Ladja v grajski cerkvi v Wittenbergu.

Prižnica, s katere je Luther grmel proti papeškemu Rimu. Pod njo njegov grob.

Grajska cerkev v Wittenbergu. V njej sta pokopana Luther in Melanchton.

Vožnja se je zdajle spremenila. Skozi pokrajino drvimo kakor nori. V kabini električne lokomotive kaže števec zagotovo več kot sto kilometrov. Neskončna polja, polja, polja, sem in tja gozdovi, številni daljnovodi.

V Weissenfelsu se je sopotnik razživel. Tu, v tem mestu, je združena vsa vzhodnonemška čevljarska industrija.

Kaj je po poklicu, bi rad vedel.

»Schumacher.« (Čevljar.)

Zdaj se pokrajina spreminja. Prehajamo v rahlo gričevnat svet. Začno se vrstiti vinogradi z opečnatimi zidanicami. Zemlja v dolini je pusta, neobdelana. Kdorkoli že jo je porazdelil v pravilne geometrijske like. Brezmejni pašniki, ki jih kljub oblačnemu vremenu vztrajno namakajo. Na njih toliko govédi, da nečesa ne morem razumeti:

Zakaj moram v vseh hotélih in restavracijah v NDR žreti brojlerje? Toliko bikov, krav, volov, telet in bekonov — govejega zrezka pa v širni NDR nikjer! Pa tako rad bi po dolgem času že kakšnega pojedel. Stožilo se mi je po domačem bočniku.

Pašnike prekinjajo nasadi vijoličastega zelja. Nemška nacionalna zelenjava, ki se je nanjo treba šele privaditi. Sam sem bil za tako privajanje prikrajšan. Zanj je poskrbel že Dolfe pred tremi desetletji. Ko gledam te nasade, šele razumem, kako da ga je bilo v vojaških kuhinjah zmerom na preték.

Začelo je deževati. Deutsche Reichsbahn se za vreme sploh ne zmeni. Vozimo po voznem redu. Na postajah se ustavljamo natančno do minute. Peinlich genau. Nemci ne morejo iz svoje kože.

V Bad Koesenu, ki leži sredi konglomerata, vrh katerega se vrsté ruševine srednjeveških gradov, čaka na tirih množica nadstropnih vagonov. Prva takšna vozila so v NDR poslali Rusi. Zdaj pa so Nemci tisti, ki zalagajo Sovjetsko zvezo z njimi.

V Grossheringenu sem prvič na tej poti videl ovce. Trop je bil bohoten. Štel je vsaj sto glav. Pastir ob njem v kožuhu s kučmo. Kakor pri nas v Bosni.

Konec je gričevja. Spet prehajamo v ravnino, na kateri cvetè ajda. Vreme je podobno kot pri nas: zdaj dèž zdaj sonce pa spet rosa, sonce, naliv, nevihta, sončni žarki. Vmés pa polja, ki jih namakajo sredi dežja.

Weimar.

Srčika nemške, evropske, svetovne literarne, glasbene in likovne umetnosti. Mesto bo v kratkem praznovalo tisočletnico obstoja. Ime so mu ustvarili Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Christoph Martin Wieland, Franz Liszt, Johann Gottfried von Herder, Lucas Cranach pa mnogi drugi, ki jih uvrščamo v nemško in svetovno klasiko.

To je mesto, v katerem se je po prvi svetovni vojni rodila weimarska republika. Tu je v cerkvi sv. Petra in Pavla pridigal celo naš Primož Trubar.

Vsak korak po mestu pomeni srečanje z zgodovino, ki se pred njo priklanja vse človeštvo.

Rad bi dobil privatno prenočišče. V informacijski pisarni na postaji dolga vrsta. Pred mano je pet Rusov. Major, starejši lejtenant pa nekaj nižjih činov.

V rokah vihtim svoj rdeči potni list. JUGOSLAVIJA.

Magična barva. Rusi kakor da so pred administratorko s sputnikom zleteli v vesolje. Prezrla jih je, kakor da jih ni. Obrnila se je name:

»Was wuenscht mein Herr?« (Gospod, želite?)

Ne. Žal ji je. Ne more mí ustreči. Kar je privatnih sob, so že zasedene. Lahko pa poskusim v hotelih. Tu so naslovi. Ne bo veliko hoje, saj so blizu skupaj. Če pa ne bo nič — jah, pridem naj po barat, ko bo ura čez deset zvečer. Takrat bi se morda kaj

Cranachov oltar v mestni wittenberški cerkvi. Na slikah so upodobljeni vsi pomembnejši reformatorji z Luthrom na čelu.

našlo. Če ne bom preveč izbirčen. Pa besten Dank und gute Reise und viele Freude hier im Weimar!

Ruski major daleč pred mano je bil že ves zelen od jeze.

»Was wuenscht mein Herr?«

Zajetna gospa za pisalno mizo se je nedolžno ozrla vanj. Ob takšnem »spregledu« bi tudi meni popustili živci. Zadr! se je:

»Ja uže vam raskazal...«

Več nisem slišal. Samo refrén gospé pri pisalni mizi:

»Ja ne panjemaju. Verzeihen Sie! Njet pa ruski. Nur deutsch.«

Pa bi prisegel, da je ženska ob pultu za silo razumela rusko. Včasih se pa res zgodi, da kakšnega jezika nočeš razumeti...

Romam od hotéla do hotéla. V prvih dveh nobenega prostora. V tretjem prosta postelja skupaj z Brazilcem, Severnim Korejcem in Francozom. Prenočišče: petindvajset mark. Pa hvala lepa in nič več na svidenje!

Spustil sem se v lov za kosilom. Kakšna sreča: kjerkoli mi že pomoli bog roko vèn, same kače, kače, kače. Krucilavdon, mar vesoljna NDR kosi v restavracijah? Kje pa naj revšéti, kot sem jaz, pridejo do svojih maliganov? (Sem hotel zapisati: kalorij.) Kamorkoli se obrnem: kače ali pa žalostna tablica z napisom »Ruhetags«. Videti je tako, kakor da so si žalovanje po Ulbrichtu Vzhodni Nemci vzeli k srcu pa tujcu ne privoščijo, da bi se na tak žalosten dan kje najedel.

Spomnil sem se na beznico sredi mesta. Pred tremi leti so me nogé zanesle vanjo. Postrežba, hitra in bogata. V pravem thuerinškem naréčju. S svojo knjižno nemščino si ne vem dosti pomagati. Gremo se gluho. Prsti na rokah in pantonima

pridejo do vse veljave. Moram pa reči, da sem za majhen denar dobro jedel in bogato pil.

Želodec je potešen. In zdaj gorjé podplatom! Pospraviti bodo morali dolge desetine kilometrov.

So stvari, ki jih navaden človek ne more razumeti.

Recimo sadizma, ki so si ga privoščili nacisti.

V desetih minutah me je avtobus izpred weimarske železniške postaje pripeljal v zloglasni Buchenwald... Ko so v neposredni bližini Weimarja, svetišča umetnosti, postavljali barake za taborišče smrti, ni doktor Goebbels, doktor znanosti in lépilih véd, povzdignil svojega glasu. Weimarski véliki duh je imel vsak čas na jeziku, zločinsko Himmlerjevo Smrt ob Weimarju pa je molče prezrl. Bila je pač déj političnega sistéma, ki je zanj zastrupil sebe in družino.

Ideje in religije so velika stvar. V dolgih tisočletjih človeške zgodovine so ljudje umirali zanje. To razumem.

Cesar ne razumem:

Kako se lahko zgodi, da ideja ubije človeka v človeku? Kako je mogoče, da človek zaradi ideje ubije drugega človeka? Da idejne nasprotnike, če mu je dana možnost, ubija v milijonih. Da se zaradi ideje sprevrže v njem najbolj žlahtno, kar mu je bilo ob rojstvu dano:

Biti vedno in pousod le človek.

Ampak človek z véliko začétnico.

Vzmemirja me misel:

Ideje spreminjajo ljudi v morilce.

Buchenwald to potrjuje.

(Nadaljevanje na 20. strani)

Barak v nekdanjem taborišču zdaj ni več. Le temelji, na katerih so včasih stale, so ohranjeni. Pa krematorij in številne spominske plošče. Tudi žično ograjo in stražne stolpe so odstranili. Številni grafikoni in povečane fotografije v modernem muzeju pričajo o strašnih časih.

Vse skupaj je spoštljivo narejeno, vendar učinkuje hladno. Dovolj gradiva, da se lahko zgrozíš. Preveč mrzlo, da bi bil pretresen, kot je človek ob obhodu naših Bégunj. Tudi Urh se mi zdi v primeri s tem, kar sem tu videl, bolj obtožujoč.

Naši muzeji obujajo v ljudéh topel spomin na žrtve. Buchenwald je samo dolžna pietéta. Pri nas so jih naši ljudje urejali svojim rojakom. V Buchenwaldu so ubijali pripadnike vseh narodov Evrope.

»Niemals ein SS-Europa!«

Nikoli esesovske Evrope.

Tak je napis na znački, izdani ob mednarodnem osvobodilnem dnevu 11. aprila 1954. Skoraj dvajset let je minilo od takrat, značka pa še vedno lahko kupiš cel škrnicelj, če se ti zahoče in če imaš denar. Devetnajst državnih zastav je vtisnjenih na njej. Babilonska zmešljava narodnosti in jezikov.

Družilo jih je samo eno:

Skupno trpljenje na trnovi poti v smrt.

Esesovske bikovke so padale po vseh enako. Mogoče spet malo pretiravam. Ne po vseh. Prav gotovo pa po večini izmed njih.

Težko je človeku, ki se je preril skozi današnji Buchenwald. Toda na avtobusni postaji sem se znašel s suhimi očmi.

Manjka mu vse tisto, česar si poln, ko se pri nas doma sprehodiš skozi Bégunje, Urha, Ljubelj, Stari pisker, Obranco na Pohorju, čez Jelovico ali Pokljuko, skozi Rog ali Muzej revolucije v Ljubljani. Manjka mu topline, hvaležnosti. Manjka mu tisto, kar prebudi v nas čustvovanje. Tistega mu manjka, kar prebudi v obiskovalcu občutek krivde, ker je še živ.

Šel si skozi pekel, enak ali podoben. Pa si nekako preliščil Luciferja in se iz pekla izmazal s celo glavo.

Spoštovanjem vsem, ki so pri nas klesali spomenike, urejali grobišča in muzeje! Dosegli so največ, kar so mogli:

Žrtev, ki so s svojo krvjo namočili svobodna tla drage domovine, po njihovi zaslugi nikoli ne bomo mogli pozabiti.

Buchenwaldski avtobus me je izkrcal v središču Weimarja. Pohitel sem na protestantsko pokopališče, kjer se na koncu dviga Goethejev in Schillerjev mavzolej. Po svoje je podoben Napoleonovemu v Parizu. Le da je tu bolj skromno. Nič bahavosti, nič blišča, nič dragih kamnov in zlata. Dve krsti iz mahagonija. In napisa:

Goethe

Schiller

To je vse. Zadosti, da začutim svojo majhnost. Rad bi bil vsaj za trenutek sam v prostoru s krstama, toda kakor nalašč »kot reke v morje vanj nocej krdela silna vro«. V dvoranici je slišati glasen šepet s stopnic, ki vodijo v grobnico.

Tu spodaj vlada molk. Vsi, ki prihajajo po stopnicah, tu utihnejo. Stojimo v némi spoštljivosti kot pred mrličem na mrtvaškem odru. Nihče se ne preriva. Zadnji mirno čakajo, da se bodo sprédnji premaknili in odšli. Diskretne luči le še poglobljajo pobožno vzdušje.

Prvič sem se srečal z Goethejem ob grmadi. Junija 1945.

Naša komanda pözadine je bivakirala v novi šoli v kamniškem predmestju. S poročnikom in kapetanom smo predstavljali »finansijsko odelenje« komaj zasnovane tankovske divizije. Naš posel je bil v tem, da smo cel dan sprejemali vreče z okupacijskim denarjem. Predstojnika sta jih prevzemala, jaz pa prešteval njihovo vsebino. Včasih sem se poročniku zasmilil pa mi je priskočil na pomoč.

V takih trenutkih je mali kapetan Brajer našel svoj življenjski prostor na sredini med najinima stoloma. Njegove male, krmežljave očke so z bliskovitimi preskoki spremljale najine roké, skozi katere so drseli bankovci. Najbrž se je bal, da bi sto tisoč lir, pet tisoč mark, milijon kun ne našlo več poti v žakelj.

Ko se je to zgodilo, sem vselej prasníl v smeh.

»Pa dobro, Vanja, šta je tu smešno?«

Pa še kako je smešno, moj dragi šef:

V prvih majskih dnéh tik pred svobodo si je naš tankovski vod brisal svoje riti z bankovci za tisoč kun. Šlo je sicer precej na trdo, pa vendar bolje kakor s travo. Najmanj tristo takšnih potiskanih toaletnih papirčkov sem porabil, kajti z vsakdanjim visokim sremskim špehom so nam intendantí organizirali enkratno drisko. Srali smo kot vidre. (Prosto po ljudskem réku). Na tistih plitvih, rjavih, rumenih žolcah, ki so jih izbruhale naše danke je vselej plavalo vsaj tisoč kun. Edini pametni namen, v kakršnega smo lahko uporabili z vodnim tiskom opremljeni papir. Do drugačnega se nismo mogli prikopati.

Zdaj pa moj kapetan čaka, kdaj bom skušal tisočkunski bankovec skriti pred njegovimi poskočnimi očmi! Če to ni smešno!

S poročnikom preštévava. Vročina je neznosna. Vsa okna so odprta. V prostor se privla dim. Vsi smo zasolzeni.

Kaj, za hudiča, nam kurijo pod oknom?

»Ajde, Vanja, vidi šta rade! I reci, da prestanu!«

Skok iz dimnice na sveži zrak je dobro dél. Spet sem lahko zadihal.

Na produ Bistrice pod našim oknom so kurili grmado. Knjige. Velikanski kup. Vse še niso zagorele. Cel vod vojakov s polnimi

naročji knjig. Vsi so svoje breme stresli na grmado.

Pobrskal sem po kupu. Knjige sem se naučil ljubiti že ob rojstvu.

Planil sem v zadimljeno pisarno.

»Goetheja sežigajo na ognju!«

Poročnik se je zmedel.

»Koliko ja znam, čoveka s takvim prezimenom nema...«

Kapetan Brajer je bil somborski Žid. Pretolkel se je skoz gimnazijo. Potisnil me je proti vratom, poročniku Dėsnici pa zaklical:

»Ti broji dalje, ako još išta vidiš! Idemo na spasavanje.«

Z grmade sem rešil ob asistenci svojega židovskega šefa šestintrideset knjig zbrana delá Johanna Wolfganga von Goetheja v redakciji Karla Goedekeja pa Schillerjeva Zbrana dela in Julesa Verneja v nemških prevodih pa še marsikaj, kar sodi v klasično literaturo. In ves čas poslušal zraven:

»A ti, družé, spasavaš fašističku literaturo!«

Kapetan je pomiril desetarja:

»Što ti ovako dižeš guzicu? Što Vanja radi, radi po mom naredjenju. Jasno?«

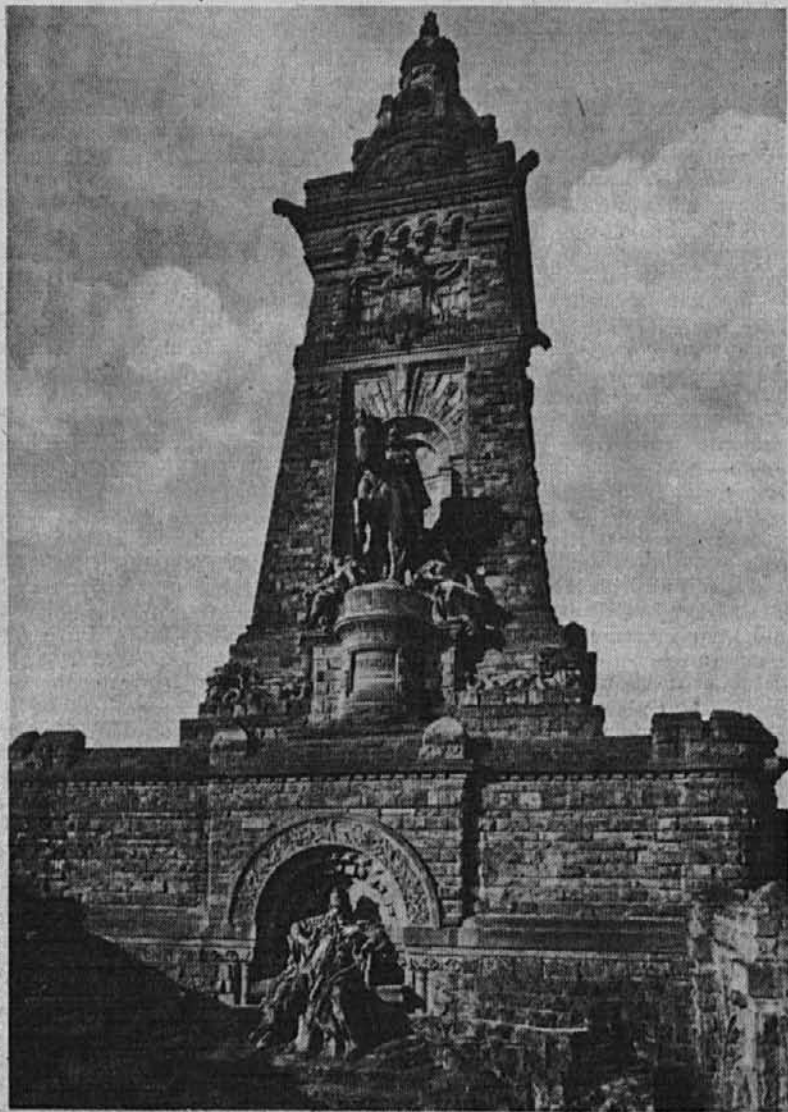
»... spalícemo mi taj fašizam, boga mu j...!«

Trije močni fantje so se vrgli name, da bi zmetali spet na ogenj, kar sem rešil s kupa. Tedaj je v Židu Brajerju zavréla kri:

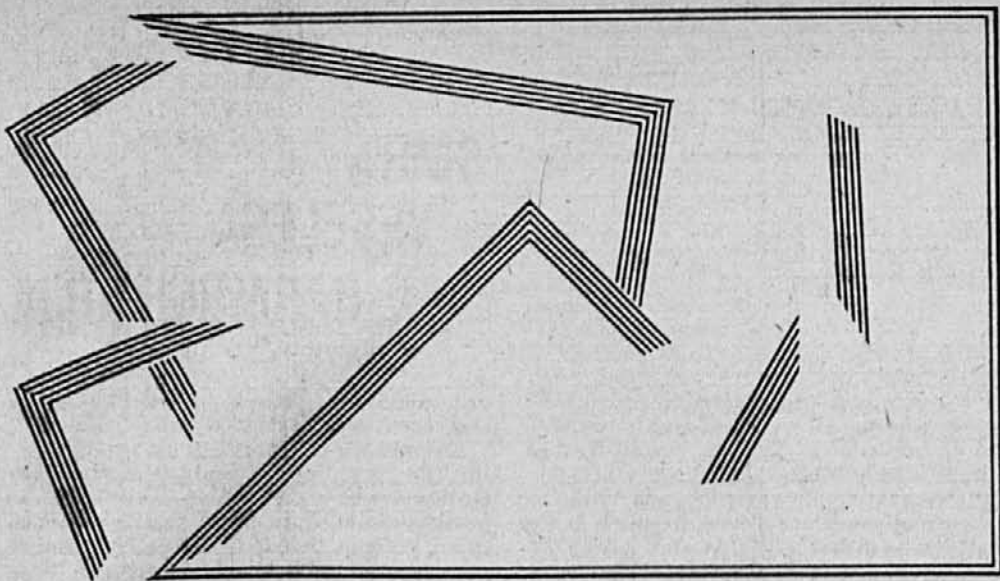
»Manite se tog posla! Na svoja mēsta!«

Fantje so se umaknili pred jeznim činom. Z nahrbtnikom, polnim knjig, sem jo odkuril v zavéetje. Moj šéf, kapetan Brajer, Jud po rodu, človek, ki so ga Nemci zapisali smrti in z delavskim bataljonom poslali pred Stalingrad, mi je ob umiku varoval hrbet.

Ni ščitil mene. Branil je Humanizem. Človeškega Duha.

Leipzig. Spomenik bitki narodov 1813. Resnično mogočna stvar. 113 stopnic do vhoda. Mogočna glasbena spremljava ob prihodu. Potem pa do vrha deset minut hoje po serpentinastih stopnicah. Pač glede na starost. Morda malo pretiravam. Na vrhu pa medeninaste table kažejo razgled v šir in daljo.

Weimar. Schillerhaus. Tako je velikega pesnika in dramatika videl slikar Anton Graff.

In to kljub temu, da je bil po rodu Jud. Ker je v vojaških pisarnah časa na preték, sem se pobratil z Goethejevim, Schillerjevim delom.

Na kamniško grmado pa ne bom pozabil. Še manj na Brajerja. Ko so usahnili njegova pisma, sem po ovinkih zvedel za njegovo smrt. Koliko jih je jokalo ob njegovem grobu v Somboru, ne vem. Vém pa za nekoga, ki so se mu zarosile oči ob spominu nanj...

Pokončni ljudje se nam za zmeraj utisnejo v spomin.

Protestantska pokopališča so skoraj tako zanemarjena kot muslimanska. Grobov praviloma ne oskrbujejo. Postavijo spomenik, potem pa pusté, da grob zaraste trava. Kdor je umrl, naj pač sam opravi s svojim bogom, pa naj se že imenuje Allah ali preprosto Bog.

Zato na weimarskem pokopališču toliko bolj preseneča negovana gomila Christiane Vulpius, poročene von Goethe.

Pred tajnega svétnika je v weimarskem parku lepega dne pokleknilo deklé. Steje triindvajset let. Prosi ga, naj bi s svojo protekcijo zagotovil njenemu bratu boljšo službo, da bo kos skrbém za céł kup bratov in sestra.

Ko sta se srečala z očmi, je bilo prošnji že ugodéno... Neuka, neizobražena šiviljica umetnih rož iz odpadnega tekstila je postala poetov »posteljni zaklad«. Tak vzdevek ji je v smehu nadéla pesnikova mati.

Weimarska plemiška in meščanska družba se je zgražala. Njihov idol se je zaljubil v mišičnata stégna nezatnega dekleta: Zdaj vsako jutro kar žari od zdravja. V pesmi zapiše, da je nazadnje našel ljubico,

»ki sem vesel je čez dan, blažen z njo sleherno noče.

Cenč ga rešuje njegov véliki pokrovitelj, weimarski knez Karl Avgust. Goethejevemu sinu s Christiano je ime Avgust. Pozneje se izkaže, da mu je Christiane rodila debila. Stirje naslednji Christianini otroci ob rojstvu mró.

Christiane in Goethe živita še vedno v divjem zakonu, ki pa ga blagoslavlja knéžji žégen: Karl Avgust je z njima. Mestna družba Christiane noče pripoznati.

Pa vendar gre za veseljaško žensko, ki se je ob svojem vélikem življenjakem sopotniku že marsičesa naučila. Stiri stvari so, ki jih ceni na tém svétu: Gótheja, jedačo in pijačo, plés in vrt. Da ji mogočni dedec sploh ni zvest, vé že od samega začetka. Malo jo zaskrbi, kadar zgine za pol leta. Ljubosumnosti pa ne pozna.

1806. leta Napoleon okupira Weimar. Takrat Christiane reši svojega tajnega svétnika, ki mu celo ob orgazmu pravi VI, iz stiske. Goethe je hvaležen. Z njo se kljub nasprotovanju weimarské družbe poróci.

Knez Karl Avgust bedi nad novo zakonsko skupnostjo. Mati filozofa Schopenhauerja uvéde prezirano žensko v visoko družbo.

Ob brhke, v postelji nenadkriljive Christiane Vulpius, nazadnje poročeni von Goethe, je nazadnje ostal le še ogromen špeh. Tri dni je umirala v strahovitih bolečinah zaradi uremije. Njen mož je ležal tedaj v namišljeni bolniški postelji. V svoj dnevnik je zapisal:

»Ženo ob štirih zjutraj pokopali.«

Weimar. Spomenik Goetheju in Schillerju pred stavbo, na kateri je vzdana tudi plošča o ustanovitvi weimarske republike.

Weimar. Pogled na tisočletno mesto.

SMRT VESELEGA HARMONIKARJA

»Pogosto nismo imeli ne strehe ne kruha, marsikakšno noč smo prebili na pohodih, dež nas je močil in sneg zametaval — imeli pa smo harmonikarja, zmeraj veselega kurirja od nekod iz revirjev. Nič ne vem, kako je prišel k hrvaškim partizanom, niti kaj drugega o njem, razen da se je pisal Romè. Pa še to sem zvedel komaj po njegovi smrti iz papirjev, ki sem mu jih vzel iz žepa, da jih spravim in izročim njegovim domačim, ko bo vojne konec.

Nikdar nisem govoril z njim, samo videl sem ga kdaj: bil je širokega obraza in črnih las; že tako dovolj razpotegnjena usta pod velikim nosom so mu venomer lezla v smeh. Še pogosteje sem slišal iz gozda ali iz koč, kjer se je nastanila njegova četa, hrupni, veseli glas harmonike, ki jo je kljub teži nosil povsod s seboj. Svojo drago spremljevalko je izročil drugim v varstvo le, kadar je moral sam na kurirsko pot.

Tudi tisto poznojesensko popoldne (na Kalniku, štiriinštiridesetega) je zaupal harmoniko bolničarki v bataljonski ambulanti, potem pa se s torbo čez ramo spustil proti dolini. Toda ni minilo deset minut in že je nekajkrat počilo od tiste strani. Bataljonski poveljnik je poslal tja četo. Pokanju pušk se je pridružilo drdranje strojnice in vmes nekaj topih odmevov ročnih granat.

Ni trajalo dolgo. Četa je ustaše pognala in se vrnila. Le bolničarka ni dočkala harmonikarja, da bi prišel po svojo harmoniko, in harmonika se ni oglasila kakor drugekrat, kadar se je vrnil njen lastnik s kurirske poti.

Z muko sta ga prinesla v vas dva borca, eden za noge, drugi za pod pazduho, in drugi je bil ves krvav po obleki, harmonikar pa je imel tam, kjer naj bi bila glava, vrat prekrit z robcem, prepojenim s krvjo, in desnica, odtrgana v zapetju, mu je opletala do zemlje.

Položila sta ga v travo in povedala, kako je bilo.

Zadel je na ustaše, ki so se bili prikradli ponoči pod Kalnik in začeli lesti v hrib. Zgledali so ga prej kot on nje. Prestrelili so mu koleno in ga hoteli ujeti (»Fataj živog! Fataj živog!«) Zavlekel se je za bukev, snel s pasu ročni granati, udaril s prvo ob kamen in jo zalučal med ustaše, udaril z drugo ob kamen, si jo podržal h glavi in se s čelom naslonil na torbo, da je razneslo glavo in torbo.

Proti večeru so ga prenesli na vaško pokopališče. Preden so ga položili v jamo — brez rjuhe, brez krste — je presekal komisar tišino in rekel z mehkim, nič ukazujočim glasom:

»Sezujte ga!«

Oči vse čete so se zazrle v gozdarje, ki so gledali izpod oguljene deke. Okrog podplatov se jim je zleplila ilovica, a ob gležnjih so se rjavo svetili. Še zjutraj jih je vneto očistil in s salom naloščil. Bili so skoraj še novi. Nekaj borcev v četi pa je bilo malodane bosih in zima pred vrati.

Doslej je sezuvala četa le mrtve sovražnike, medtem ko je tovariše pokopavala na hitro: ni dovolila, da bi ji čustva mehčala voljo, vojna je vojna in žalovanje je bilo treba preložiti na poznejši čas.

Ko se ni nihče zganil, je rekel komisar z istim mehkim glasom:

»Se ga mar bojite, tovariša?«

Komisarju, ki mu partizansko življenje še ni zbrisalo z bledega, podolgovatega obraza sledov šolskih učilnic, je v koticih ust strepetal komaj zaznaven nasmešek, ko da hoče pregnati negotovost in móro, ki sta legli četi na dušo.

Četa je ostrmela, skamenela v eno telo. Potem se je — kot jata ptic pred odletom — zganila, se sklonila za spoznanje naprej, ko da bi hotela vsa hkrati klecniti k mrtvemu harmonikarju. Prehitela sta jo harmonikarjeva najboljša prijatelja, se odtrgala od čete in pokleknila k njegovim nogam.

Krotek sij poznojesenskega večera je legel na njivo razmajanih križev in rdečega ruja, blažil okamenelo podobo čete ter ozarjal sklonjena obraza in počasne gibe dveh parov prstov.

Takrat je stopila skozi vrata, razžrta od rje in viseča na enem tečaju, rjavooka, temnopolta partizanka v ohlapni vojaški bluzi in v zakrpanih hlačah s črno kito izpod trirogele kape. Neslišno se je ustavila za četo, skamenela z njo, le lica, s katerih je poniknila kri, so splakovale solze

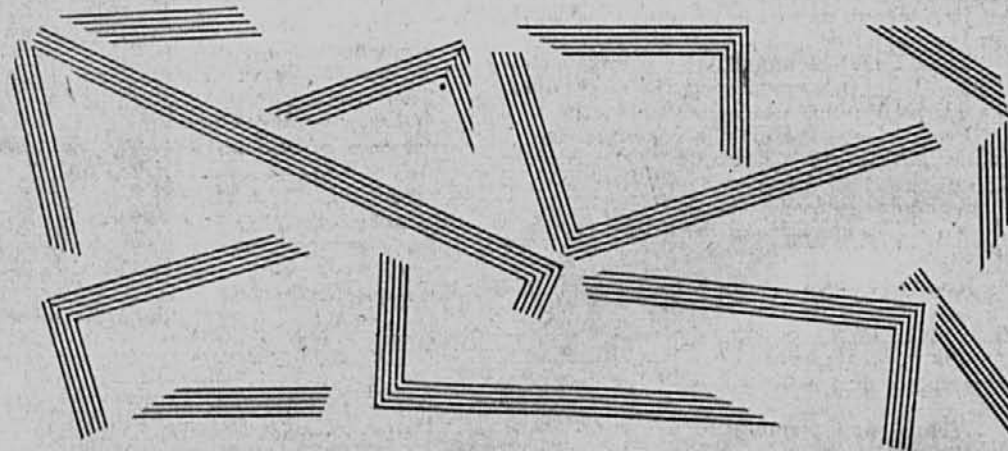
kot splakujejo goste, debele kaplje šipo v jesenskem dežju.

Komisarju je v koticih ust spet strepetal tihi smehljaj, ki mu je pomagal čez človeške težave. Vse je bilo v njem — prošnja in olajšanje, in s posinelih ustnic so se mu odlepili besede, ko da prevzema nase pezo dejanja in odvrča sivino nébesa, ki se je zgrinjal nad četo:

»Glejte, še poslednje nam daje tovariš, naš veseli harmonikar.«

Skozi četo je šlo kot dih, zganila se je in zravnala. Borca sta odložila čevlje ob rob plitke jame in položila vanjo harmonikarja, nekdo je prevlekel desko, jo položil harmonikarju čez prsi in dvajset parov rok je hitro, hitro zagrebló jamo, ko da se jim mudi še pred nočjo zagrebsti sadiko v mokro ilovnato prst.

Molče se je vračala četa po globokem kolovozu med koč, nemo ždeče v mraku, in eden izmed fantov je nosil v rokah skoraj nove, okrog podplatov ilovnate in v gležnjih svetlo naloščene gozdarice, ki se bodo še nocoj kot vsak dan odpravile na kurirsko pot, ko da se v četi ni nič spremenilo.

Vitimir Pretnar: Delovno okolje

Zvočna razglednica (vse je izpolnitev sebe)

Benjamin Gracer

VSE JE IZPOLNITEV SEBE...

(Vsem, ki so mi kdajkoli vrnil
lesketajoči pogled sončnega
studenca)

ZVOČNA RAZGLEDNICA (VSE JE IZPOLNITEV SEBE)

Elektrovoki parajo nebo.
Posiljujoči ritem odtujenih teles hoče
zabrisati sledi

izgubljenih dni...
Žgečkajoče mravlje lezejo v votline srca —
za stres mesa:

dočutiti sebe!
Oko lezbijke počiva na debeli izvoljenki:
dunajski zrezek s sanjami o samičem
otoku... Hvala gospod!
V belem cerkvenem stolpu kliče zvon

k molitvi.
V kotu prazne cerkve lepa nuna tlači za
rokav denar kmetice.
Luč s plesišča osvetljuje na trgu drevo
z etiketo smrti...

(Pojdimo k morju, ljuba: za fanta je
pretemna ta noč v moji duši!)

(Jelsa, 1976)

Mnenja o sebi

Dolgo pokopujemo človečnost, da se vera
v človeka
zamaje kakor pijana cipa na poti, ki ne
vodi nikamor...

Od prevelike strežbe telesu srca obrastejo
možgani se presuše in skrčijo v krljce
prežekovanja...
lišaji in
za brezzoba

Takrat porastejo mnenja o sebi, pripenjajo
se odlikovanja.
Pod reflektorji mačjih oči, v pajčevini
izničeni dejanj,
pa se nadaljuje zabava...

Ampak preden snamemo krinke z obrazov
in zbežimo vase
po himne nebu, se bom poklonil
neumnosti:
njenemu veličanstvu v človeškem rodu!

Prihaja svoboda

Prihaja svoboda: kot poslednje veliko
upanje...
Pred njo beže sence iznakažene vesoljnosti
v podzemlja
zločina. Veliki ji utirajo pot z mavrično
lepoto čutenja

in gigantsko močjo uma.
Ne teptajte ognjev duha, vam pravim! V
njih je žejna po življenju...
Ne zapirajte misel v temnico, vas svarim!
Svet odpira cvet: za vesoljno opravištev ne
potrebujemo nasilja!
Udomačena Zemlja bo povabljen na
gostijo svetov...

Morje in mesečnik

Čutim ga: pod njegovimi boki drhti zemlja,
njegov plodeči ritem prihaja vame...
Ko ga ujamem, bo moje srce odprta
školkja, z rokami bom ljubkoval skale
njegove obale; polne žumeče sle in rado-
sti...
Moram na pot:
mesečina me popelje čez valove. Daleč
v njegovi neskončnosti moram potešiti
hrepenenje: življenje vedno kipi čez...
Kakor vesoljna maternica so njegove glo-

bine: vse — kar v njem živi — v življenje
premine — brez strahu in bolečine?
Kadar potočim solzo, vem da sem njegov
izgubljeni otrok...

Moram, moram na pot...
(Skuhajte kavo, prijatelji! Ko se urnem,
bom dober in lep... in bisernina bo v tvo-
jih očeh (ko te poljubim) ljuba.)

(Savudrija, 1977)

So na svetu ljudje...

Lahko bi usločil hrbet, napel mišice kakor
tetive in planil nase...

Na kose bi raztrgal svoje živalsko meso in
vas do kraja onemogočil: pri vaših per-
verzih računih, denuncianskem ciparje-
nju, prevarantskih fintah in topoglavem
sprenevedanju:

so na svetu mehke trave, da položim
mednje glavo

in jim izjokam svojo žalost...
so na svetu reke, ki nosijo s seboj lesk
daljnjih
sončnih obal. Njim izročam svoj
obup...

so na svetu oblaki, ki odenejo bolečino
s sanjami:

za bisere duše...
so na svetu ptice, ki bude v meni
hrepenenja, da
se dvignem od tal s svinčeni
bremeni življenja...
so na svetu ljudje, ki me imajo radi...

Tako radi...
MATER VAM OPIČJO:
z njimi bom branil tudi poslednje gnezdo
človečnosti!

Ljudstvo

Zastri mu sonce! Zamenjaj mu dušo za
drobiž! Upogni ga k tlom, da mu bo znoj
pojil zemljo! Spełji ga v tisoče strug...!
V obupu noči bo zdrobilo čašo svojih muk:
kri se mu bo mešala z vinom, ko se bo dra-
milo žareče jutro s suličastimi žarki sonca
— in bo onemela molitev v gotski kate-
drali...
S kletvijo očetov in dedov bodo ustajali
sinovi: po genih se kopiči v moč trplje-
nje...
Prestopile bodo reke bregove in zemlja bo
drhtela od srda — dokler so v njej njegove
korenine...

Razpadanje

Prosim... rotim vas... preklinjam: dajte
me v precep divjaka, cepite me v njegovo
deblo! Noge bom prepletel s koreninami,
glava se mi bo razcvetela v cvet krošnje —
in dve debeli veji rok bosta kazali pot
soncu...
Jaz ne verjamem v človeško
božjost.
Po mojih žilah teko umazane reke, ki jih
napajajo izprijeni oblaki in jih posipa
pepel obrnjenih moči sonca. Svetleče ribe
se mečejo iz njih in mi polze v zastrupljene
kotanje telesa...
Jaz ne verjamem v človeško
božjost: ki ne loči rojstva od razpada-
nja...

Ljubezen

Čutiš ljuba, to zgneteno ženskost: kakor
testo vzhaja z obupom prekušana mese-
nost... Vali se čez posode in išče ognje?
V zgubljenih oblikah se duše kriki strasti.
(Bolj ko ubijamo rojstva, hušji je beg iz
prostora in časa telesa.)

Včeraj sem napisal molitev
za najino ljubezen...

Kadar sem miniran z razumom, prihajaš
do mene po zažigalni vrvi... in ko se me
dotakneš, se razletim na tisoče koscev...
Potem s prikrito grozo gledaš, kako se se-
stavljam do samozavedanja — ker sem
samo še črta v diagramu bivanja.
Včeraj sem napisal molitev
za najino ljubezen:
rad bi zakuril ognje zemlje pod modrim
svodom neba — za dva!

Ljudožerski menu

Malomeščanska človečnost:	cena:
Aperitiv:	
pelinov cvet (v solzah)	2
srce zavito v figov list	1
oko na ledu	V
usta v medu	L
svinjina nekega spomina	J
ženski kraki v omaki	E
spolni udek (brez kosti)	N
sveža, modra kri	J
možgani brez soli	E
(Hokuspokus v krtini je spremenil okus po divjačini!)	

Sončni studenec

Mltju Gorjupu

...!!! in vse je samo vračanje k sončne-
mu studencu, k izpolnitvi vseh hrepenenj
cvetoče svobode: od brizgajočega krika
rojstva prek šepetajočih besed goreče duše
do ledeno molčečih ust...

Toda vrnitve ni. So samo približevanja
tistih, ki ga slutijo, vanj verujejo in gredo
naprej: s krvavimi nogami po črepinjah
sanj in resničnosti...

Molitev k svetlobi

Kriki samote v gluhem prostoru odpro cvet
zla med dušo in telesom:
da zaseje seme smrti v bele brazde
sanj...

Potem v jatah odlete vse ptice upanj nad
prepade noči...
(In v rezervatu smrti odkrivajo beli
agenti življenja tudi primerek tvojega roj-
stva!)

Klečeč na zemlji lovim v dlani sončne
žarke za srce otrplo od groze:
O MOLITEV K SVETLOBE,
ki prebujáš v meni njeno brbljajočo radost
mojega prihoda, da jo lahko ljubkujem
v sebi kakor otroka:
je ta ljubezen njeno
ozdravilo?

Herman Hesse

PESNIK

Pripovedujejo, da je bil kitajski pesnik Han Fook v mladosti obseden s čudno željo, da bi se naučil vsega, kar spada v pesniško umetnost in se v vsem tem izpopolnil. V tem času je še živel v svoji domovini ob Rumeni reki in bil po svoji želji in s pomočjo svojih staršev zaročen z nekim dekletom iz dobre hiše. Poroka bi morala biti kmalu, v času nekega verskega praznika. Tedaj je Han Fook bil postaven mladenič dvajsetih let, prijetnega obnašanja, poučen v znanostih, in čeprav mlad, že znan med književniki v svoji domovini zaradi nekaterih odličnih pesnitev. Čeravno ni bil bogat, je lahko pričakoval precejšnje bogastvo, ki bi se z doto njegove zaročenke še povečalo. Ker pa je bila zaročenka še zelo lepa in polna čednosti, je bilo videti da sreči mladeniča sploh ničesar ne manjka. Kljub temu ni bil popolnoma zadovoljen, ker je bilo njegovo srce polno želje, da bi postal popolen umetnik.

Zako se je zgodilo nekega večera, ko so na reki slavili praznik svetilk, da se je Han Fook sam sprehajal onstran reke. Naslonil se je na drevo, ki se je sklinalo nad vodo, ter gledal, kako na gladini reke plava in trepeta tisoč svetlob, videl je na čolnih in splavih moške ter žene in mlada dekleta kako se pozdravljajo in v svečanih oblekah se bleščijo kot lepe cvetice, slišal je tiho žuborenje osvetljene vode, pesem pevk, brenkanje citer in sladke zvoke flavtistov, nad vsem tem pa je videl modrikasto noč, kako visi kot svod nekega hrama. Mladeniču je tolklo srce, ker je kot edini opazovalec, sledeč svojemu razpoloženju, opazoval vso to lepoto. Toda, kolikor ga je gnalo, da se vrne ter v bližini zaročenke in prijateljev uživa v prazniku, je želel kljub temu veliko bolj hrepeneče, da vse to sprejme kot prefinjen opazovalec in izrazi v povsem popolni pesmi: modrino noči in igro svetlobe na vodi, tako kot veselje prazničnih gostov in hrepenenje mirnega opazovalca, ki sloni ob drevesu nad obalo. Začutil je, da mu pri vseh praznikih in vsem veselju vendar nikoli ne more biti popolnoma in povsem dobro in vedro okrog srca, da bo ostal vse življenje samotar in opazovalec in tujec, in je začutil, da je njegova duša za razliko od drugih tako ustvarjena, da mora istočasno čutiti lepoto zemlje in tajno hrepenenje tujca, zaradi tega se je razžalostil in se v to poglobil, a cilj njegovih misli je bil, da bo samo takrat resnično srečen in globoko zadovoljen, če mu bo nekoč uspelo, da svet tako popolno izrazi v pesmih, da bo sam svet prečiščen in ovekovčen.

Sploh ni vedel Han Fook, ali še bedi ali je že zadremal, ko je zaslišal tih šum in zagledal, da poleg drevesnega stebra stoji neznanec, star častitljivega častljivega obraza, v vijoličasti obleki. Vzravnaval se je in ga pozdravil s pozdravom, ki gre starcem in imetnikom, a stavec se je nasmehnil in izgovoril nekaj verzov, v katerih je bilo vse, kar je mladenič pravkar čutil, izraženo tako popolno in lepo ter po pravih velikih

HERMAN HESSE rojen 2. julija 1877 v Kalwu (Wurttemberg), sin baltskonemškega misionarja. Umrli 9. avgusta 1962 v Montagnoli pri Luganu.

DELA: Demian, Siddharta, Stepni volk, Narcis in Zlatousti, Igra steklenih biserov in dr.

Dobil je Nobelovo nagrado za literaturo leta 1946.

Bil zelo decidirano proti nacionalizmu, vojni in šovinizmu že od leta 1914.

Prevajan v 35 različnih jezikov.

Zelo cenjen med književniki nemškega jezika (Max Brod: »Kafka je bral Hesseja z navdušenjem.«)

Pripomba: Prevedena pravljičica (za odrasle) je iz knjige MÄRCHEN. S. P.

pesnikov, da je mladeniču od presenečenja zastalo srce.

»Oh, kdo si ti,« je kliknil in se priklonil globoko, »ki lahko prenikneš v mojo dušo in govoriš lepše od tistih, ki sem jih kdajkoli slišal od vseh svojih učiteljev?«

Tujec se je ponovno nasmehnil s smehljajem Popolnega in je rekel: »Če želiš postati pesnik, potem pridi k meni. Našel boš mojo kočjo pri izviru velike reke v severozahodnih gorah. Moje je ime Mojster popolne besede.«

Nato je st rec vstopil v ozko senco drevesa in je takoj izginil, a Han Fook, ki ga je zaman iskal in ni več našel nobenega sledu, je trdno verjel, da so vse to bile sanje utrujenosti. Pohitel je do čolnov ter bil prisoten pri praznovanju, toda med pogovori in zvoki flavte je slišal kar naprej skrivnostne glasove tujca, zdelo se je, da je njegova duša z onim šla, kajti on je sedel tuj in s zaslanjimi očmi med veselečimi, ko so ga dražili, da je zaljubljen.

Nekaj dni pozneje je Han Fookov oče hotel poklicati prijatelje in sorodnike, da bi določili dan poroke. Tedaj se je ženin uprl in je rekel: »Odpusti mi, če se zdi, da se pregrešim zoper poslušnost, ki jo sin dolguje očetu. Toda, ti veš, kako zelo si želim, da bi se odlikoval v pesniški umetnosti, in čeprav nekateri moji prijatelji hvalijo mojo pesem sam dobro vem, da sem še začetnik in da sem na začetku poti. Zaradi tega te prosim, dovoli mi, da grem še za nekaj časa v samoto ter se prepustim svojemu študiju, ker se mi zdi, da me bo, če bom vodil ženo in hišo, od teh stvari odvrčalo. Sedaj sem vendar še mlad in brez drugih dolžnosti, ter bi želel živeti še nekaj časa samo za svojo pesniško umetnost, od katere se nadejam radosti in slave.«

Govor je presenetil očeta ter je ta rekel: »Ta umetnost ti je nemara nad vse draga, ko zaradi nje želiš preložiti celo svojo poroko. Če je mogoče med teboj in tvojo zaročenko kaj narobe, tedaj mi to povej, da bi ti lahko pomagal, da vaju spravim, ali ti najdem drugo.«

Toda sin je prisegel, da svojo zaročenko ne ljubi manj kot včeraj in zmeraj in da med njiju ni padla senca prepira. Istočasno je povedal očetu, da se mu je v sanjah javil na dan praznika svetilk mojster, katerega učenec bi on želel biti bolj, kot imeti vso srečo sveta.

»Dobro,« je rekel oče, »dajem ti eno leto. V tem času lahko slediš svojim sanjam, ki so ti mogoče poslani od kakega boga.«

»Lahko bi bili tudi dve leti,« je rekel Han Fook obotavljajoč se, »kdo bi to vedel?«

Tedaj mu je oče dovolil, da odide, in bil žalosten, mladenič pa je napisal pismo svoji zaročenki, se poslovil in odšel.

Po dolgem potovanju je prišel do izvira reke in našel v veliki samoti bambusovo kočjo in pred kočjo na pleteni rogoznici je videl sedeti starega človeka, ki ga je zagledal na obali ob drevesu. Sedel je in igral na lutnjo, in ko je zagledal gosta, ki

je prihajal s spoštovanjem, se ni dvignil niti pozdravil, ampak se je samo smehljaj in z nežnimi prsti preletel preko strun, a čarobna glasba je tekla kot srebrni oblak skozi dolino, da je mladenič stal in se čudil ter v sladkem začudenju pozabil vse drugo, dokler mojster popolne besede ni položil v stran malo lutnjo in stopil v kočjo. Tedaj je Han Fook šel za njim s spoštovanjem ter ostal pri njem kot njegov služabnik in učenec.

Minil je mesec, naučil se je prezirati vse pesmi, ki jih je prej spesnil, ter jih izbrisal iz svojega spomina. In ko je spet minilo nekaj mesecev je izbrisal iz svojega spomina tudi pesmi, ki se jih je naučil pri svojem učitelju. Mojster ni spregovoril z njim niti besede, molče ga je učil umetnosti igranja na lutnjo, dokler bitje učenca ni bilo popolnoma prežeto z glasbo. Nekoč je Han Fook spesnil malo pesem, v kateri je opisoval let dveh ptic na jesenskem nebu, ki mu je bila všeč. Ni je upal pokazati mojstru, toda zapel jo je nekega večera nedaleč od kočje in mojster jo je dobro slišal. Ampak ni rekel niti besede. Samo tiho je zaigral na lutnjo in zrak se je takoj ohladil, zmračilo se je, dvignil se je oster veter, čeprav je bilo sredi poletja, sivo nebo sta spet preleteli dve čaplji v goreči želji za potovanjem, in vse to je bilo toliko lepše in popolnejše od verzov učenca, da se je ta razžalostil, obmolknil in se počutil nevednega.

Tako je storil stavec vsakokrat in ko je minilo eno leto se je Han Fook naučil skoraj popolnoma igrati na lutnjo, toda umetnost pesnikovanja se mu je zdela vse težja in vse bolj nedosegljiva.

Ko sta minili dve leti, je začutil mladenič možno domotožje po svojcih, po domovini, po zaročenki ter je prosil mojstra, da mu dovoli potovati.

Mojster se je nasmehnil in prikimal: »Ti si svoboden,« je rekel, »in lahko greš kamor hočeš. Lahko se vrneš, lahko ostaneš tam, kakor ti je drago.«

Učenec se je odpravil na pot in potoval je brez počitka, dokler ni v svitu nekega jutra stal na rodni obali in preko obokanega mosta gledal proti očetovemu mestu. Priplazil se je v vrt svojega očeta in slišal kako skozi okno spalnice prihaja diih njegovega očeta, ki je še spal, in prikradel se je v sadovnjak poleg hiše svoje zaročenke ter videl z vrha hruške, na katero je zlezal, kako njegova zaročenka stoji v sobi in si češe lase. In ko je vse to, kar je videl s svojimi očmi, primerjal s sliko, ki jo je o tem ustvaril v svojem domotožju, mu je postalo jasno, da mu je pač soseno, da bo pesnik, in videl je, da v sanjah pesnikov prebivata neka lepota in milina, ki ju zaman iščemo v stvarih resničnosti. In zlezal je z drevesa ter zbežal iz vrta, čez most, iz svojega rojstnega mesta ter se vrnil v visoko dolino v gorah.

Tam je, kot nekoč, sedel mojster pred kočjo na skromni rogoznici in udarjal s prsti na lutnjo, namesto pozdrava pa je izrekel dva verza o sreči, ki nam jo daruje umetnost zaradi katerih globine in blaglasja so se oči mladeniča napolnile s solzami.

Ponovno je Han Fook ostal pri mojstru popolne besede, ki ga je sedaj, ko je obvladal lutnjo, poučeval citre, in meseci so kopneli kot sneg v zahodnem vetru. Še dvakrat se je zgodilo, da ga je premagalo domotožje. Nekoč je naskrivaj zbežal v noč, toda prej, ko je prišel do zadnjega ovinka doline, je šel nočni veter preko citer, ki so visele na vratih koč, in zvoki so ga dohiteli ter poklicali nazaj, a on se jim ni mogel upreti. Drugič se mu je sanjalo, da sadi drevesce v svojem vrtu in njegova žena stoji ob njem, in njegovi otroci zahivajo drevo z vinom in mlekom. Ko se je zbudil, je svetil mesec v njegovo izbo in on se je dvignil zmeden ter videl, da zraven leži mojster v dremežu, a njegova siva brada trepetala. Takrat se ga je lotilo grenko sovraštvo do tega človeka, ki je, kot se mu je zdelo, uničil njegovo življenje in ga ogoljufal za bodočnost. Hotel je planiti nanj in ga umoriti, toda tedaj je starec odprl oči in se začel takoj smehljati z nežno, žalostno krotkostjo, ki je razorožila učenca.

»Spomni se, Han Fook,« je rekel starec tiho, »ti si svoboden in lahko delaš, kar se ti ljubi. Lahko greš v svojo domovino in sadiš drevje, lahko me sovražiš in me ubiješ, to je nepomembno.«

»Ah, kako bi te mogel sovražiti,« je vzkljnil pesnik v močni ganjenosti. »To je, kot da bi hotel sovražiti sama nebesa.«

In ostal je ter se učil igrati na citre, potem na flavto, pozneje je začel po mojstrovih navodilih ustvarjati pesmi, učil se je počasi tiste skrivne umetnosti, da na videz samo enostavno in preprosto pove, toda da s tem dušo poslušalca zvalovi kot veter vodno gladino. Opisoval je prihod sonca, kako se obotavlja na robu gora, in brezglasno šviganje rib, ko se kot senca gibljejo pod vodo, ali pripogibanje mlade vrbe na pomladanskem vetru, in ko bi se to slišalo, to niso bili samo sonce in igra rib, ter šepetanje vrbe, ampak se je zdelo, da sta nebo in svet vsakokrat za trenutek skupaj zazvenela v popolni glasbi in vsak poslušalec je pri tem mislil z radostjo ali bolečino na to, kar je ljubil in sovražil: deček na igro, mladenič na ljubico in starec na smrt.

Han Fook ni več vedel, koliko let je bival pri mojstru ob izviru velike reke; pogosto se mu je zdelo, kot da je včeraj zvečer stopil v to dolino in bil očaran od starčevega igranja, pogosto mu je tudi bilo, kot da so za njim padle in postale prazne vse ljudske starosti in časi.

Tako se je nekega jutra zbudil sam v koči in kjerkoli je iskal in klical, mojstra ni bilo.

V noči je nepričakovano prišla jesen. Mrzel veter je stresel staro kočjo in nad grebenom gora so letele velike jate ptic selivk, čeprav še ni bil njihov čas.

Tedaj je Han Fook vzel malo lutnjo s seboj in se spustil v svojo domovino in kjerkoli je prišel med ljudi, so ga pozdravili s pozdravom, ki gre starim in odličnikom, in ko je prišel v očetovo mesto, so bili njegov oče, njegova zaročenka in njegovo sorodstvo mrtvi in drugi ljudje so prebivali v njihovih hišah. Toda zvečer so na reki proslavljali praznik svetilk in pesnik Han Fook je stal onstran na temnejši obali, naslonjen na deblo starega drevesa, in ko je začel igrati na malo lutnjo so vzdihovale žene in gledale zamaknjeno in tesnobno v noč; mladi ljudje so klicali tistega, ki je igral na lutnjo, ki ga nikjer niso mogli najti, klicali so glasno, da še nihče nikoli ni slišal takšnih zvokov lutnje. Toda Han Fook se je smehljajal.

Gledal je v reko, kjer so plavali odsevi tisočerih svetilk, in tako kot ni mogel razlikovati odsevov od resničnih svetilk, tako ni videl v svoji duši nobene razlike med tem praznikom in tistim prvim, ko je kot mladenič stal tukaj in zaslísal besede neznanega mojstra.

Prevod: Siniša Petković

Jože Košir

PLANTAN tihožitja

(MILOŠU)

balast

Je druge pameti učil
in daleč od življenja bil.
Že res, da verz je kak skoval,
pa tu in tam modrost ugnal,
vendar nikoli ni zapel:
nič nisem dal, a vse sem vzel.

zadnji krog tihožitja

Mati, pisal sem pesmi
življenju,
včeraj poljubil sem sina:
čemu že razmišljam
o »usema«?

brezčasje

Zgodnja jutra so najlepša;
jutra so rojstva, otrok ...
prebujene davnine v bodočnost.

pesem

Čez nebo se je potegnil zvezdni
piš,
sine zlati, ki ob materi zdaj
spiš —
tudi v tebi, le za hipec bežni,
dih
zastal je — že v dalji porodi se
v stih.

pismo

Dán spet zamre
na krilih ptice
ranjene — še
nosim te,
z upom silnim gnan.

kdo si trpljenje

Kaj plameni in blešči?
Je sónček? Si ti — mati!?

In ptice lete, ptice,
čez trate ... čez rožice!

Jočeš? Kam ... kam nosiš me?
Ljubezni le prosim te!

Temne so tvoje oči ...
Mar sečeš zapetja si ...

Kaj mi po licih polzi,
polzi, da sónčka več ni?

Kdo si trpljenje? Kdo si?
Globina ... rdeče v temi ...
o, máti.

autobiograf

Nikdar nisem stopic štel,
vedno le kot ptič žgoleč
sem bil pod nebom, pel in pel.

pastoralka

Noč je lepa,
Noč je mirna,
Zvonci pojo,
Pojo tako spokojno.

Mesec svetli
Žival, ki spi,
Spat že pastir
Gre v čarni mir pod

Kočno.

priljubljeni format

Mladec poljublja rožico,
belo prosi Marjetico:
Róžica, mila in bela,
koliko listov boš štela?

Toliko listov bom dala,
da ti bo Ljuba zbežala.

1. akvarel

Glej!
mak cveti ...
Med žitom
in travami
teče —
kri.

2. akvarel

»Kmetič! ...
kosit' ... «
Trka
na polkna
jutrnanji
sult.

tiha želja

Ščip nebo žlahtni,
gril gode v spokoj,
nad hrib zvezdni
utrin hiti —
pád večnosti, v hip ...

1. epoda

Tlél sem — z dahom
Zemlje kljuje Um
nešteti prič —
božják med
njimi grem, v pépel.

sprašuješ

Obkláj žreb ost
nameri vate,
razgrne prt ... ?
V mehák, bél
sánj greš, slej ko prej.

popotnik na vrtu

Sédi, z menoj
izprazni kupo
vina — tu čas
stoji in molči besé di.

2. epoda

Kot jata ptič
se bom izšel — od
zád ste vi, od
spréd gróbjje —
času kažipot.

ultramarin

Velike misli človeštvo rodi.
Tu pa tam, jih mislec zazna,
s tankim sluhom ob zidu stvarstva —
dojeto raztroši nazaj — med ljudi.

preludij

Težko se je skriti v Sahari Soncu,
kahor zadržati solze pred spevi,
ki jih je pisala roka Thakura —
naj so spevi dobri ali ne,
naj je sónce dobro ali ne,
to zase usakdo ve
in jokajoči v puščavi.

harlekin

»Nikdo cvetja poljubljaj ne bo,«
stoka v predmestju, sam, harlekin,
»ptice padajo v prašno zemljó,
médló na nebu greje cekin ... «

Ust odprtih strmijo ljudje,
ki male jih gazil je usakdán:
»Burkež, ki joče, mimo nas gre —
kje támbur njegov je zakopán?«

TRIGLAVSKE

KULTURNOZGODOVINSKE

RAZSEŽNOSTI

Marsikomu, ki je ves pod vtisom velikih dosežkov človekovega uma, znanosti in tehnologije, se bo zdelo spominjanje na, denimo, prvi pristop na Triglav v času človekovih sprehodov v vesolje prazno pogrevanje nečesa preteklega in dokončno minulega. Tako misleči človek živi samo za danes in ga včeraj prav nič ne zanima, zaradi česar pa ne zna in ne more razumeti svojega jutri. Zgodovina je človekova učiteljica življenja, morda ne vedno najboljše, toda še vedno učiteljica, kajti edino v zgodovini se človek uči svoje sedanjosti iz preteklosti in išče odgovore na vprašanja o svoji bodočnosti.

Vprašanje je, če takole razmišljanje lahko zadovolji v vrhunski dosežki dvajsetega stoletja zadržega sodobnika, vendar pa to niti ni najbolj pomembno. Mnogo pomembnejše je poskušati z današnjimi merili, možnostmi in znanjem ovrednotiti našo zgodovino, še posebej tista dejanja, ki, kakorkoli že, izstopajo zaradi svojih posebnih značilnosti.

Kdor nas prešteva, hitro ugotovi, da smo Slovenci »majhno« ljudstvo, stisnjeno med mogočne čeri velikih germanskih in romanskih narodov. Temu je tako in ne da se oporekati, vendar pa imamo Slovenci tudi tisto, po čemer se dejansko meri prava veličina nekega naroda – imamo svojo lastno zgodovino, in to kulturno zgodovino. Kulturo poudarjam zato, ker je največ, kar nekinarod ima – njegova kultura. Povezovati številčnost nekega naroda z veličino njegove kulture je zgrešeno dejanje, kar navsezadnje pomeni, da so dvomljivci, ki v senci »velikih« slovanskih, germanskih ali romanskih kultur komaj zaznavajo neko »malo« slovensko kulturo, na napačni poti. Velikih ali malih kultur ni, so le različne nacionalne kulture, ki se ločujejo po svojih posebnostih, vezanih na geografski položaj, nacionalno avtohtonost in na teh kriterijih temelječi zgodovinski razvoj. Te kulture si med seboj ne smejo biti nasprotujoče, temveč morajo iskati skupnih poti k medsebojnemu in enakovrednemu sodelovanju in izmenjavanju svojih spoznanj, znanj in vedenj. To je vizija, ki dandanes še ni prerasla svojih najzgodnejših začetkov, še zlasti ne, kadar imamo v mislih svet v celoti, kjer še vedno opažamo vplive evropsocentričnega gledanja in razumevanja sveta.

V tem svetu različnih vplivov in okoliščin naša narodna kultura išče svoje pravo mesto, na katerem ne bo več »krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega«, kot je v svoji Beli krizantemi napisal Cankar. Takrat napoči tisti dan, ko bo prebujeno in osveščeno ljudstvo dvignilo s tal, iz blata, pohojeno in opljuvano ubogo krizantemo, očistilo jo bo ter jo postavilo tja, kamor sodi – ne na oltar malikovanja in slepega čaščenja, ne v zlatom obrobjeno vazo, temveč v svoje srce, v svojo zavest o sebi in svetu, ki ga obdaja.

Poglejmo se v zrcalo, ogledajmo si lastno podobo in bodimo kritični. Je Cankar mislil nas, ko je pisal o prebujanju? Smo res že mi tisti, ki smo z ljubečo roko dvignili in očistili pohojeno belo krizantemo? Nedo-

rečenega, nedovršenega v našem delu, življenju je še veliko, zato samozadovoljstvo še zdaleč ni upravičljivo. Vsa naša sedanjost, naše življenje je prepojeno s kugo potrošništva in komformizma, ki človeku vcepljata lenobnost misli in pasivnost, zadovoljnost s trenutkom in samozadovoljnost ob spoznanju, da drugi mislijo za nas in namesto nas, tako da se imamo sami čas ukvarjati le s seboj in s svojimi drobnimi, vsakodnevnimi problemi. Tak, ali skoraj tak, je naš povprečni vsakdan, prazen vsega novega, kajti biti pasiven pomeni ne misliti, novega brez misli pa biti ne more.

Pot ven iz tega stanja, pot, ki bo mlakužasto in postano vodo spremenila v bister studenec, je že nakazana in prav je tako, kajti neki narod ne more biti kulturne le po proklamiranih vizijah in sprejetih zakonih o kulturnem življenju in delovanju, temveč tudi, oziroma predvsem po stopnji kulturne osveščenosti vsakega posameznika. Niso dovolj le Shakespeare, Goethe, Dante ali Prešeren, da si narod zagotovi svojo kulturnost, pomembnejše je, koliko je v vsakem posamezniku Shakespeara, Goetheja, Danteja, Prešerna; ne njihovega smisla (talenta) za oblikovanje besedne umetnosti, temveč njihovega očlovečenega načina mišljenja, njihovega humanizma.

Človek sam je oblikovalec razmer, v katerih živi, vendar jih ne oblikuje vedno po svoji volji. Čestokrat ga te razmere same prerastejo in diabolčno posežejo v njegovo zgodovino. Kot da sodobna civilizacija potrjuje bojazen, da je človek tisti, ki podlega nekim, njemu tujim silam, ki pa so kljub vsemu njegov lasten proizvod. Proizvod njegovega lastnega duha, ki se je ne le enkrat v zgodovini obrnil proti njemu samemu. Tako človek nima veliko izbire. Biva v enem samem svetu, ki je tu in ki mu je zgodovinsko dan, kajti človek ni abstraktno bitje, ki lebdi zunaj sveta. Nima možnosti izbirati med svetovi – ima enega samega – zato mora ta obstoječi svet spreminjati, iz obstoječega sveta mora zgraditi drugačen, boljši svet. Tisto boljše pa mora poiskati sam. Kriza obstoječega sveta tako pomeni tudi upanje celotnega človeštva, kajti ravno iz krize poganjajo najgloblje korenine sprememb – socialne revolucije.

V človeku atomske dobe spi duh davnih prednikov, tisti kolumbovski duh, ki so ga uspavala zamotana pota zgodovinskih in družbeno-ekonomskih okoliščin, vendar pa ta duh še ni umrl in vse kaže, da ni več daleč dan, ko se bo zdramil iz spanja, vstal bo in človek se bo zopet podal na pot. Zapustil bo udobje varnega zapečka in vsakodnevnega ustaljenega početja. Ponovno bo postal to, kar svojim bistvu tudi je – večni iskalec. Rousseaujevski, nekoč filozofsko zaneseni in velikokrat celo napačno razumljeni klic: »Nazaj k naravi!« dobiva

vse večjo vrednost, postaja vsedno bolj vsebinski in prisoten v človekovem življenju.

Tesna povezanost med človekovim bistvom, njegovo bitjo in kulturno vsebino je dandanes, zaradi velike razvejanosti človekovih ustvarjalnih dejavnosti in do nepredvidljivih meja razcepljene delitve dela, komaj zaznavna, in vendar je ravno po tej zvezi človek lahko to, kar mora biti – ČLOVEK. Le kot tak lahko zaznava in si zastavlja nove cilje.

Po vsem tem se ne moremo zmotiti, če rečemo, da je planinstvo tudi kulturna dejavnost, kajti s svojo vsebino bogati človekov odnos do naravnega okolja, torej do sveta in s tem tudi do sočloveka in samega sebe. Planinstvo kot človekova dejavnost v človeku ponovno budi popotnika – iskalca vsega novega, predvsem pa iskalca najbolj prvinsko človeškega – lepote, kajti lepota je tisto, kar mimo človeka ne obstaja, ne more biti mimo človekovih čutov, čustev in uma, razen kot nekaj absolutnega, nadčutnega. Lepota se pojavi s človekom in bo s človekom izginila. Ponovno vzpostavljanje enotnosti kulturnega načina življenja, ki je v svojem prazračetu enoten delovni akt, pomeni zgodovinsko dejanje, prevrednotenje stoletja veljavnih vrednot.

Planinstvo ima veliko kulturno poslanstvo v širokem procesu ohranjanja človekovega življenjskega (naravnega) okolja, kajti človek mora v svojem mačehovskem ravnanju s svojo »eno in edino zemljo« nujno marsikaj spremeniti, kajti za sedaj se še vedno predvsem trudi in tekmuje s samim seboj, s svojim umom, v uničevanju življenjsko nujnih sestavin svojega ožjega, neposrednega in posrednega okolja. Ekonomskim procesom, tej najvišji religiji modernega sveta, podreja vse – tudi svoje življenje, zlasti na dolgoročni etapi. Človek to počenja zaradi svoje globoke odtujenosti od narave – torej tudi od samega sebe, zaradi histeričnega lova za materialnimi dobrinami in zaradi interesov do skrajnosti različnega kapitala, ki v veliki večini sveta vidi le svojo surovinsko bazo. Vendar se človek ne more spreobrniti čez noč, potreben je dolgotrajnejši izobraževalni proces, ki mu bo povrnil zaupanje v samega sebe, v lastno voljo in lasten um. Navsezadnje je le človek tisti, ki si, kot smo že ugotovili, sam gradi in ustvarja svojo zgodovino in razmere, v katerih živi, ali pa tudi životari.

Še bi lahko naštevali kulturne funkcije planinstva kot človekove dejavnosti, toda dovolj je enostavno pojmovati planinstvo kot del nacionalne kulture in to na Slovenskem nesporno tudi je, kajti Slovenci smo planinsko ljudstvo, planinstvo je del nas samih.

Dolga stoletja, vse od prihoda naših davnih dedov iz ruskih step na ta košček zemlje med Alpami in Jadranom, v ta Cankarjeva »nebesa pod Triglavom,« so gore gledale ljudem že v zibelko. Rojevali in umirali so v njihovi senci, bali so se jih in se radovedno ozirali k njihovim vrhovom, kjer so po starih verovanjih domovala božanstva.

Čas pa je mineval, človek je vedno bolj razumeval sebe in svoje okolje — odkrival je svet. Obzorja so se mu širila in stoletja veljavne dogme so se podirale kot hiše iz kart. Človekov um ni priznaval ovir, z velikimi koraki je hitel v bodočnost. Često je prehiteval svojo stvarnost in zato bil kaznovan, a nikdar uničen. Veliko Prometejev se je zvrstilo v teh stoletjih človeške zgodovine. Od Bruna, Galilea, Kopernika, Husa, Mora, pa do danes, ko še vedno marsikje svobodomiselnost in intelektualna resničnost veljata kot velika, prometejska greha.

Številna božanstva poganskih časov je zamenjal Bog — stvarnik sveta iz nič, edini, ki predstavlja creatio ex nihilo, umaknjen visoko v Nerazumljenem. Mitološka ovira na poti k goram je bila s pojavom in zmago nove vere odstranjena. Domovanja poganskih bogov na vrhovih gora je izničil novi Bog v nebesih. Ustvaril je svet ljudi za ljudi. To novo pravilo je prodiralo in prodrlo v človeško zavest. Drznim raziskovalcem planinskih prostranstev — terre incognite, ki so se že od davnin bali jeze in maščevanj nadnaravnih sil, je bila pot odprta.

Slovenski človek se je zopet dvignil in podal na pot. Tudi tokrat predvsem iz življenjske nuje, kot lovec ali pastir, vendar je v njem bival tisti nemirni duh, ki kljubuje strahu pred nevarnostmi in neznanim. Stopal je dalje in više, iskal je, čeprav velikokrat ni natančno vedel kaj. Končno je našel!

V letu 1778 so štirje pogumni možje premagali tudi zadnjo oviro na poti k vrhu Triglava, najvišje gore njihove ožje domovine. Tisti 26. avgust 1778. leta je bil lep in topel, prav tak, kot so navadno dnevi poznega poletja. Doline globoko spodaj so bile ovite v poletno soparico, tako da so se razločno črtali le bregovi jezer in rek, ki so s svojimi, zaradi valov svetlikajočimi gladinami, izstopale iz zelenja okolice.

Visoko pod modrino neskončnega, jasnega neba, na skalni piramidi mogočne gore, so stali štirje možje. Tišina, ki je ni motilo niti bučanje bistrskih voda v dolini, in pa pomembnost trenutka sta jih onemela, kajti podzavestno so čutili, da bi besede oskrunile radost in veselje srca. So občutili, ki jim besede niso kos.

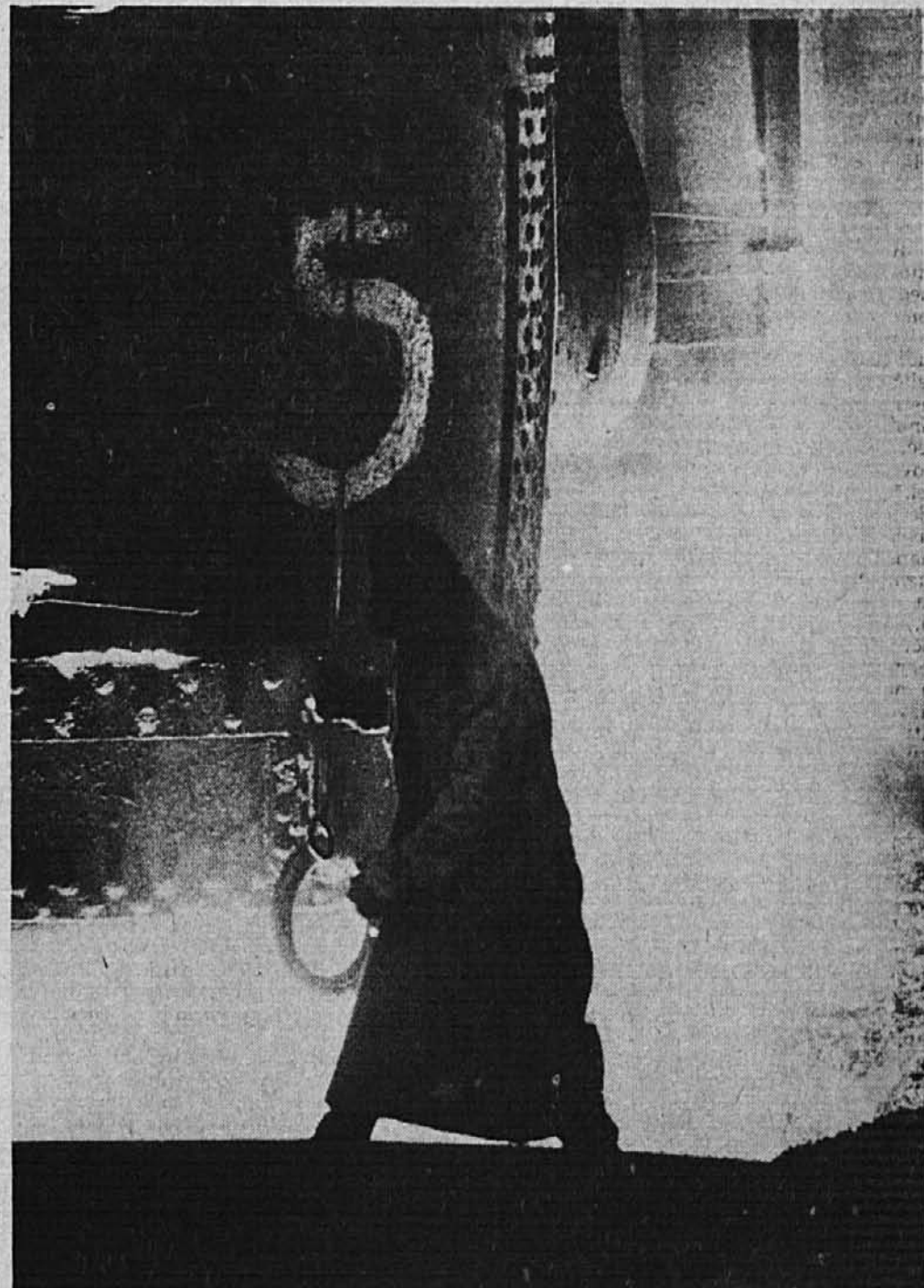
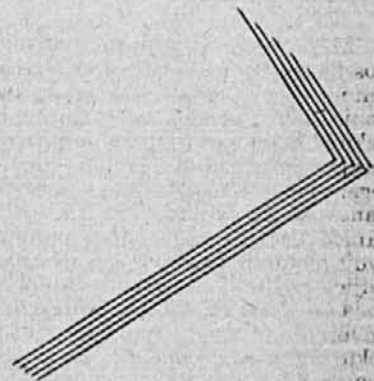
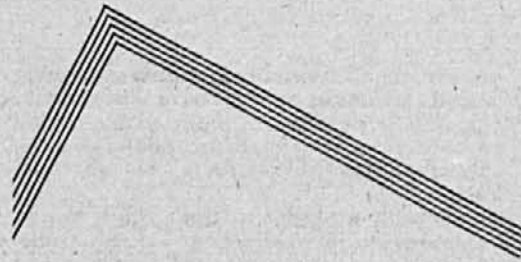
Stali so na vrhu gore, ki se je še tisto jutro prebujala iz sna deviškega in so ji bili od sivih davnin edini gostje poleg sončnih žarkov in viharjev samotne ptice. Zastor pred skrivnostnim in neznanim je bil odgrnjen, naša planinska in nacionalna zgodovina pa je postala bogatejša za velik in pomemben dogodek. Imena, z rudarskim kladivom vklesana v triglavsko skalo, bodo prisotna v zavesti in spominu ljudstva, ki živi pod Triglavom, dokler bo stala gora, ki ni le najvišja, temveč je gora — simbol. To so imena Luke Korošca, Matevža Kosa, Štefana Rožiča in Lovrenca Willomitzerja.

Leto 1978 bo potemtakem praznično leto, ne le za slovenske planince, temveč za vse nas, Slovence in Jugoslovane. Praznovanje obletnice prvega pristopa na našo najvišjo goro bo tudi kulturni praznik.

Mnogo vode je že odteklo od takrat po triglavskih rekah v dve evropski morji, mnogo se je spremenilo v tej deželici pod Triglavom, previharile so jo vojne vihre in nemalokrat so bile bistre triglavske vode

kalne od krvi, kot je prerokoval goriški slavček — Simon Gregorčič, svoji Soči, Triglav pa stoji nespremenjen, nema priča, nad vsemi dogajanji. Bil je, je in bo ostal simbol vsega tistega, kar slovenski narod najbolj ljubosumno varuje in mu je največja svetinja — simbol svobode. To je danes naš Triglav in da je tako popolnoma naš, gre v veliki meri hvala tudi štirim srčnim možem iz daljnega leta 1778, njim, ki so s svojim pogumnim dejanjem za celih

osem let prehiteli junaka strehe Evrope — Mont Blanca, Balmata in Paccarda, ki sta to goro osvojila leta 1786. Prehiteli so pripadnika alpskega naroda, živečega pod sicer mogočnejšimi, a zato nič lepšimi in nič bolj nevarnimi gorami, kot so naše. Tudi to je lahko dokaz, da nima nikakršnega smisla govoriti o velikih in malih narodih, o velikih in malih kulturah, kajti najpomembnejši so predvsem in sploh samo — ljudje.

Vitimir Pretnar: Martinar

KRATEK PREGLED METALURŠKE DEJAVNOSTI STAREGA VEKA

I.

Kovine je prazgodovinski človek po vsej verjetnosti spoznal in odkril in svojih raziskovalnih pohodih in popotovanjih. Nekatere kovine se namreč nahajajo v naravi v samorodni obliki. Pri tem imamo v mislih predvsem zlato, ki se kot samorodno pojavlja v obliki prahu, zrn ali večjih kosov (t. i. nugget) v naplavinah rek in potokov ter v obliki vložkov v drugih kameninah (kremen). Tudi baker dobimo v obliki zrn, gomoljev ali kot primes drugim rudninam. Nadalje lahko v naravi dobimo v tej obliki tudi srebro. Zelo poredko pa najdemo v tej obliki, naprimer, v Toskani, antimon.

Zlato, srebro in baker je možno v normalnem — hladnem stanju kovati in obdelovati. Samorodno železo (vulkansko), ki ga dobimo v bazaltu in to v različnih deželah (Francija, Nemčija, SZ, Češkoslovaška), predvsem pa na otoku Disko na Grenlandu (Ovlfak) in ki nastopa v zelo majhnih količinah, v tej obliki ni imelo pomena za človeka.

Samorodni baker je bil kot takšen v rabi in zato moremo v sklopu tehnološkega razvoja metalurgije predpostaviti neko prametallurško periodo.

II.

Problem izvora in nastanka metalurgije danes še ni razrešen. Najpogostejša domneva in predpostavka je, da je človek spoznal možnost taljenja rude ob delu v lončarskih pečeh, kamor naj bi slučajno zašel primerek oksidativne rude. Predpostavlja se, da je na tej osnovi nastala najstarejša metalurška dejavnost v mezopotamskih kulturah petega tisočletja pr. n. š. Oblika in način razprostranjenosti ter položaj teh izvornih prazgodovinskih središč dandanes še niso zadovoljivo rešeni in ugotovljeni. Vsekakor imata v tem procesu pridobivanje bakra in njegova predelava prioriteto mesto in baker zato zavzema prvo mesto med tehničnimi kovinami.

Poznavanje metalurgije se je v sekundarni obliki postopno razširilo iz svojih prvotnih središč naprej v Egipt, egejski bazen, Balkan, Italijo ter v srednjo, zahodno in severno Evropo; po drugi strani, pa je prodrlo tudi dalje na Vzhod.

Od ostalih, danes znanih kovin, sta prišla najprej v rabo srebro in svinec; kasneje pa tudi kositer in železo. V metalurgiji bakra so bile prvotno nedvomno v rabi oksidativne rude (kuprit, malahit), ki so jih topili v primitivnih topilnih pečeh s preprostimi redukcijskimi postopki (lesno oglje in dovod zraka). Produkt takega postopka je bil t. i. regulus hlebčaste oblike. Razmeroma hitro so zaživela tudi bogata rudna nahajališča halkopirita. Takšen razvoj je povzročil nastanek rudnikov. Metalurška obdelava ter rude pa je bila že bolj kompleksna in je zahtevala eksotermne pražilne in redukcijske postopke. Treba je bilo izločiti vnesne produkte kot jalovino, železo vsebujočo zlindro itd. Končni izdelek je bil 95 % baker, ki pa ga je bilo treba še nadalje prečistiti. To nadaljnje rafiniranje, ki je bilo v rabi šele od časa rimskega cesarstva, je bilo izvedeno z oksidacijo nezaželenih elementov.

Dokazi, ki nam izpričujejo najstarejše izkoriščanje bakrove rude, so precej redki

in kaže, da na osnovi tega moramo domnevati, da so v času pojava bakra obstajale in delovale le posamezne topilnice ali centri za to dejavnost v različnih pokrajinah in oskrbovali svoja področja s potrebno kovino.

Ne glede na Egipt, so bili najdeni sledovi predelovanja oksidativne bakrove rude tudi v današnjem Izraelu pri Wadi Timna, kjer so bili odkriti in preiskani znameniti rudniki kralja Salomona. Tu so bile odkrite razmeroma plitve topilne jame.

Številne dokaze za pridobivanje bakra poznamo tudi s področja Alp. Ugotovljeni so bili ostanki pražilnic in topilnih prostorov s sledovi glinenih peči pravokotnega tlorisa. Najdene so bile tudi ostaline, ki nam izpričujejo obstoj kupolastih topilnih peči. Često pa so bile prisotne na tem prostoru črepinje posebnih topilnih loncev s pokrovom. Prisotnost teh topilnih peči sledimo skozi celotno obdobje bronaste dobe do začetne faze halštatskega obdobja. Kasnejši tipi peči za pridobivanje bakra so nam znani iz obdobja rimskega cesarstva, predvsem v današnji Angliji (Wilderspool).

Z oksidacijo ali t. i. polungom prečiščeni baker je bil, vlit v polkrožne hlebce (regulus), primeren za kovanje in hladno oblikovanje; uporabljali pa so ga kasneje tudi za zlitine z drugimi kovinami.

Prve vrste bakra so bile z ustreznimi metalurškimi postopki pridobljene iz različnih rud, ki so vsebovale tudi druge elemente (cink, nikelj, arzen itd.). Po nekaterih teorijah so tako slučajno in nenamerno nastale prve zlitine bakra z drugimi vrstami kovin. Te spontane nastale zlitine so bile kvalitativno boljše od čistega bakra in so bile v tehnološkem smislu v rabi vse dolejš, ko je razvoj prečiščevalnega postopka dosegel nov napredek. V zvezi s tem je govor o obdobju naravnih zlitin v nasprotju s kasnejšim namernim in načrtnim zlivanjem bakra z ustreznimi drugimi komponentami. Na osnovi arheoloških rezultatov nastopajo, oz. prednjačijo v obdobju starega veka naslednje vrste zlitin bakra z drugimi barvastimi kovinami:

baker — antimon (do 20 % Sb; Kavkaz in Mezopotamija),

baker — arzen (do 10 % As; Kavkaz),

baker — kositer (pravi bron z namernim dodatkom kasiterita; splošno razširjen),

baker — nikelj (v Zahodni Evropi je predvsem znan bron s precejšnjim odstotkom nikelja; tovrstne legure na Kitajskem so znane kot t. i. pakfong),

baker — svinec (svinec je nadomeščal kositer v mlajši bronasti dobi, predvsem v Angliji),

baker — cink (medenina z dodatkom kalamita; značilen pojav v halštatskem in rimskem obdobju).

Kositer je bil za zlivanje dolgo v rabi v obliki kasiterita (kositrovec). Kasneje so se, predvsem v današnji Španiji in Angliji, reducirale kositrove rude v preprostih jaškastih pečeh, čisto z lesnim ogljem ali lesom. Postopek je potekal pri okoli 600 stop. C. Iz angleškega Cornwalla (Chun Castle) poznamo cel kompleks takih peči, ki so datirane v 3. — 2. stol. pr. n. š.

Produkcija bakra je bila razširjena v mnogih širnih področjih Evrope in Male Azije: Kavkaz in Ciper (najdišča samorod-

nega bakra), Alpe (Sedmograška, slovaška rudna področja, Srednja Nemčija, Anglija, Španija, Trakija idr.), Bližnji vzhod in severna Afrika.

Večina cenitev o obsegu proizvodnje prazgodovinskih centrov za pridobivanje bakra je dvomljivih in spornih; vendar kljub temu obstaja več mnenj. Tako J. R. Forbes (glej seznam virov in literature!) domneva, da je bila letna produkcija za področje Sinaja v teku 1400 let 7,7 tone, v nasprotju z alpskim prostorom, kjer sponira skozi 1200 let letno do 17 ton bakra. Razmeroma slabe rezultate so dali tudi poskusi in prizadevanja, da bi na osnovi spektralnih analiz ugotovili izvor posameznih zgodnje bronastodobnih in drugih kasnejših vrst bakra. Vendar zadnje desetletje ta prizadevanja z uvajanjem novih metod dosegajo vse pomembnejše rezultate in se tej problematiki posveča vse več pozornosti.

III.

Pridobivanje srebra in svinca se je v zgodovini pojavilo skupaj in istočasno. Njun pojav se na Bližnjem Vzhodu datira v 3. tisočletje pr. n. š., za sredozemsko področje (M. Azija, Egipt, Ciper) pa je ta pojav značilen za 2. tisočletje pr. n. š. V Evropi pa se pridobivanje srebra in svinca udomači šele v mlajšem obdobju železne dobe — latenu.

Osnova za pridobivanje je bila ruda svinčev sijajnik (galenit). Srebro je kmalu postalo splošen ekvivalent v trgovini, medtem ko je svinec bil, predvsem v antičnem obdobju, pogost potrošni tehnični material (za uteži, vodovodne cevi, za kritje streh, itd.). Le v Srednji Evropi je svinec dolgo bil slabo zastopan in so ga le redko uporabljali in še to v glavnem v reprezentančne namene (npr., predmeti lužiške kulture v sklopu kulture žarnih grobišč, halštatske svinčene plastike iz Brega na Koroškem itd.). Pravi razmah je bil dosežen šele v kasnejših rimskih provincah Germaniji, Britaniji in Dalmaciji. V zgodnjem srednjem veku se je pridobivanje svinca razmahnilo predvsem na področju Rusije.

Tehnološki proces pridobivanja svinca je bil deljen. S praženjem galenita (PbS) so najprej izločili žveplo. Tako pridobljeni svinčev oksid (PbO) je bil nato z ostankom svinčevega sulfida reduciran v svinec. Za ta postopek so uporabljali posebne nizke peči, predvsem v današnji Nemčiji in Angliji.

Svinčev sijajnik vsebuje čisto precejšnje količine srebra in je bil zato v starem veku tudi vir za pridobivanje srebra. Doseči je bilo zatorej treba ločitev svinca od srebra. Proces je potekal tako, da je bil v peči staljeni svinčevi substanci dovajan oksidativni zračni tok, pri čemer se je svinec ponovno spremenil v svinčev oksid, ki so ga absorbirale stene peči, ali pa je bil mehanično odstranjen. V peči je ostal tako le srebrni regulus.

Eden najznamenitejših metalurških centrov antike za pridobivanje srebra je bil Laurion na grškem polotoku Atiki. V dobi rimskega cesarstva so bili glavni rudniki srebra in svinca v provinci Hispaniji — današnji Španiji. V tem času je metalurgija doživela svoj prvi razcvet in višek.

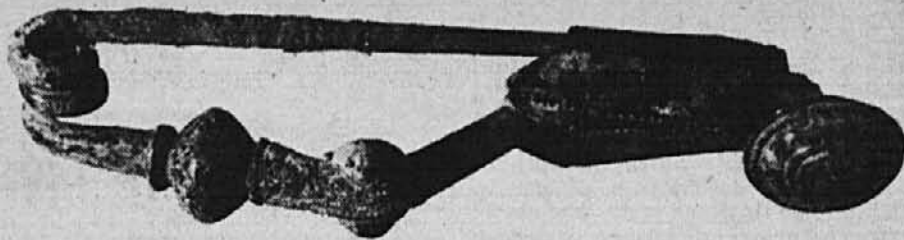
Pridobivanje zlata v starem veku v bistvu ni temeljilo na pravih metalurških procesih. Bistvo vseh prizadevanj je bilo: ločiti kovino od jalovine. Zlati prah in zrna so na eni strani izpirali iz naplavin rek in potokov; po drugi pa so ga kopali v rudnikih (žile in vložki v kvarcitnih plasteh). Nakopano rudo so najprej drobili. S tem so grobo ločili samorodno kovino od jalovine. Nato je sledilo izpiranje zlata na posebnih izpirališčih. V Egiptu so bila ugotovljena poleg številnih rudnikov zlata mesta, kjer so ločevali zlato od jalovine.

Glavni problem v proizvodnji čistega zlata je bil v dejstvu, da večina samorodnega zlata tvori pravzaprav nekakšno naravno zlitino (elektron) s srebrom, ki često vsebuje tudi določen procent bakra.

Nekovinski vključek kremenja je bilo mogoče odstraniti s pretopitvijo; ostale komponente pa je bilo treba izločiti še z drugimi postopki. Ko je razvoj metalurgije dosegel določeno stopnjo, je bilo možno tam, kjer je istočasno cvetelo pridobivanje svinca, doseči ločitev bakra od zlata s pomočjo t. i. kuplanja (taljenje zlata skupaj s svincom v istem topilniku ob dobrem dovajanju zraka). Vsi elementi, z izjemo zlata in srebra, so bili na ta način z oksidacijo mehanično izločeni. O tem imamo podatke in opise pri klasičnih piscih Diodoru, Agatarhidesu, Cassiodoru in drugih. Rimski pisec Plinij nam poroča tudi o amalgamaciji zlata z živim srebrom.

Ločitev srebra od zlata pa je bila dosežena s sulfiranjem ali kloriranjem. V prvem primeru je bilo treba dodati staljeni zlitini sulfidne dodatke, ki so se nato vezali s srebrom; v drugem slučaju pa lesno oglje in sol. Sodobne opise teh metalurških postopkov rafiniranja zlata imamo pri Agatharchidesu iz 2. stoletja pr. n. š. in v delu Teofila iz 11. stol. n. š.

Pridobivanje in predelovanje zlata se zrcali tudi v zlatih arheoloških najdbah različnih kultur. Neposredni dokazi za obstoj te aktivnosti so zelo redki. Posebno znamenita so bila nekatera keltska izpirališča na področju današnje Avstrije in Bavarske, o čemer nam poročata Cezar in Strabon. Arheološko so bile naprave za pridobivanje zlata ugotovljene v današnji

Certoška fibula iz Novega mesta

južni Češki (Modlešovice), kjer so bili najdeni ostanki lesenih, s konopljo zvezanih izpirališč zlata iz kasnega latenskega obdobja. V tem delu Češke so bile zlatonosne predvsem reke Otava, Lomnica in Vydra. Sicer pa za zlato, tako samorodno kot prečiščeno, velja, da so ga uporabljali za izdelavo okrasnih, nakitnih in reprezentančnih predmetov.

V.

Večina kovin in nekatere zlitine se v hladnem stanju dajo razmeroma dobro obdelovati in oblikovati; primerne pa so tudi za taljenje in vlivanje. Tališča večine barvnih kovin, ki so bile znane v starem veku, so razmeroma nizka; le baker (1080 stop. C) in zlato (1063 stop. C) imata nekoliko višje tališče. V nasprotju z njimi pa je bilo železo s svojim visokim tališčem (1528 stop. C) za evropsko in prednjeazijsko tehnologijo livarstva praktično nepriljubeno.

Največji pomen litin je bil poleg splošnih kvalitet v tem, da so se dale zelo dobro oblikovati in so tako omogočile prve začetke serijske proizvodnje.

V Evropi najdemo prve dokaze za livarsko dejavnost v obdobju mlajših eneolit- skih kultur (19. stoletje p. n. š.). Med najdenimi arheološkimi ostanki imamo naslednje naprave in priprave za vlivanje: topilnike (plitve na prehodu v bronasto dobo, konične in hruškaste oblike v

obdobju starejših in mlajših železnodobnih kultur; zaradi procesa redukcije so bile peči na notranji strani obložene z lesnim ogljem), livarske žlice, klešče, puhalnice, šobe itd.

Tehnika vlivanja pa se zrcali predvsem v samih odlitkih in kalupih. Le-te pa je treba ločiti glede na njihovo trajnost, material, ki je bil za njihovo izdelavo uporabljen (glineni, kamniti, kovinski), in glede na konstrukcijo (odprti v eneolitiku in bronasti dobi, zaprti v bronasti dobi in kokile od tedaj dalje). Kokile so imele odprtino za vlivanje z zračnim kanalom, vezalne kline in luknjice za hlajenje. V rabi so bile tudi kokile iz bronu, ki pa so morale biti, kot na osnovi svojih poskusov poroča H. Drescher, pred uporabo dobro segrete. Za izdelavo glinastih kalupov je bilo treba narediti posebne lesene ali kovinske modele. Kokile so imele često več negativov za vlivanje enakih, lahko pa tudi različnih predmetov. V raznih livarskih delavnicah so tako nastali različni dragoceni reprezentančni predmeti. Za vlivanje t. i. tulastih sekir so bile v rabi posebne kokile za vlivanje z jedrom.

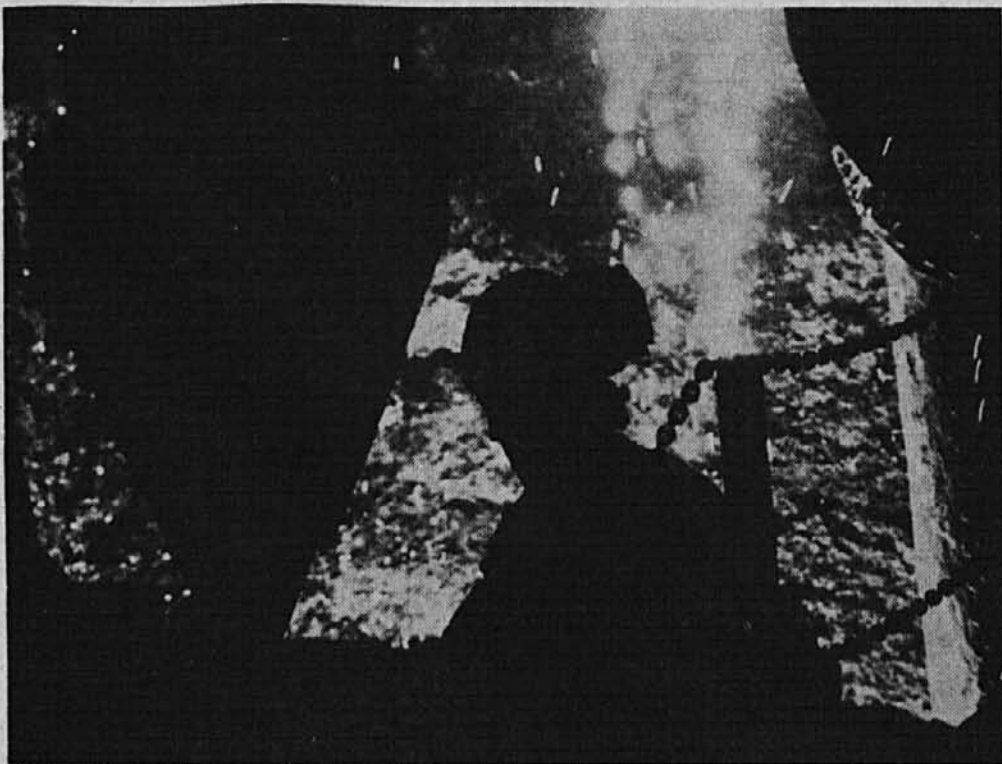
Zahtevnejše oblike predmetov, predvsem pa plastike, so bile vlite v t. i. tehniki »cure perdue«. Na model iz voska je bila nanasena plast dobro prečiščene surove gline, ki je ustvarila, ko se je osušila, čvrst plašč negatva za vlivanje. Z vlivanjem raztaljene kovine je le-ta izrinila in nadomestila vosek. Kasneje je bilo treba glineno prevleko mehanično odstraniti. V antičnem obdobju so posebno večje plastike vlivali v delih in jih nato spajali v enotno kompozicijo.

Od zgodnjega srednjega veka dalje pa zbuja posebno pozornost tudi vlivanje zvonov. O tej dejavnosti nam poroča že omenjeni zgodnesrednjeveški pisec Teofil v svojem tehnološkem priročniku (*Schedula diversarum artium*).

Za neločljivo spajanje posameznih kovinskih delov je bila v rabi posebna litina (t. i. Verbundguss). Druga tehnika spajanja je bilo spajkanje s trdimi (Cu, Zn, Sn) in mehkimimi (Sn, Pb) spajkami, ki so bile s pomočjo segretega spajkalnika nanasene na ustrezna spojna mesta. Ta tehnika se je v Evropi uveljavila konec halštatskega obdobja (ok. l. 300 p. n. š.); svoj razmah pa je doživela v času rimskega cesarstva.

Pomen livarstva se je spreminjal skozi različna obdobja. V eneolitiku, bronasti dobi, kulturi žarnih grobišč in halštatskem obdobju je livarstvo služilo predvsem za izdelavo orodja in orožja, kasneje pa skoraj brez izjeme za produkcijo nakita in okrasnih reprezentančnih predmetov. V zgodnjem srednjem veku pa ta dejavnost ponovno pridobi na pomenu (zvonovi, vrata cerkva, okenske mreže itd.).

Surove, iz kalupov vzete odlitke je bilo treba še dodatno ročno obdelati in dovršiti. S pilo in kladivom je bilo potrebno odstraniti eventualne zvarke in čepe ter zapolniti nastale praznine ali vdolbine. Nekatere predmete, predvsem orodje in

orožje, je bilo treba dodelati tudi s kovanjem. S tem se je trdota teh potrošnih predmetov lahko celo podvojila. Ta način obdelave kovin v Evropi je dokazan s številnimi primerki za to dejavnost potrebnega orodja: nakovala, kladiva, pile itd. Na tem področju rokodelstva so se pojavile in razvile tudi specializirane vrste dela, kot so torevtika, žičarstvo, izdelovanje pločevine. Kaže, da so livarji, kovači in drugi kmalu, podobno kot topilničarji, postali izvedenci v svoji dejavnosti in se zato predpostavljajo, da so bili večinoma potujoči rokodelci. To nam dokazujejo tudi različne depojske (založne) najdbe, ki vsebujejo orodje, kalupe, polizdelke, surovine itd. Nekatere, predvsem naselbinske najdbe, pa nam nudijo tudi dokaze za obstoj stalno stacioniranih livarn in delavnic. To zadnje je značilno v prvi vrsti za antično-rimsko obdobje in ponekod za rani srednji vek (npr., staroslovansko gradišče Boršovo pri Voronežu v SZ).

VI.

Ekonomski in socialni položaj metalurgov starega veka ni povsem jasen. Med posameznimi področji, kjer je ta dejavnost živela, so obstajale gotove razlike. Zdi se, da ravno odkritje metalurških tehnoloških procesov in zakonitosti pomeni v razvoju delitve dela važen moment. Vendar so le visoko specializirani rokodelci obdržali svoje znanje v tajnosti. Vsekakor pa moremo domnevati, da je bila večina kovinarjev-topilničarjev naseljena v bližini rudnih nahajališč in rudnikov.

Delovni pogoji so bili nedvomno težki. V prazgodovinskih skupnostih so nosilci metalurških dejavnosti, glede na svoj ekonomski položaj, kmalu postali privilegirani stan; medtem ko so ljudje, ki so se ukvarjali s pridobivanjem in predelovanjem kovin, v že zdiferenciranih družbenih skupnostih, pripadali razredu sužnjev.

Smer arheologije, ki se ukvarja s proučevanjem nastanka in razvoja metalurških dejavnosti, je danes kljub številnim že doseženim rezultatom še vedno, več ali

Sulica s Pristave

manj, v povojih. Njena prizadevanja zavira na eni strani neenotno splošno stanje raziskav v različnih geografskih predelih; po drugi strani pa tudi različnost in neenotnost razvoja prazgodovinskih in zgodovinskih kultur samih na teh področjih. Tudi često zanemarjanje dragocenih tehničnih in tehnoloških podatkov, predvsem pri raziskovanju naselbinskih kompleksov, ne gre v prilog teh prizadevanj.

Viri in literatura:

R. F. Tylecote, Metallurgy in Antiquity, London 1962; isti, Metallurgy in Archaeology, London 1962; H. H. Coghlan, Notes on the Prehistoric Metallurgy of Copper and Bronze in the Old World, Oxford 1956; S. Junghans, Metallanalysen kupferzeitlicher u. frühbronzezeitlicher Bodenfunde aus Europa, Berlin 1960; C. Storti, Metallurgia del rame, Sibirium V/1960, 208 ss.; R. J. Maréchal, Zur Frühgeschichte der Metallurgie - Considérations sur la métallurgie préhistorique, Lammersdorf 1962; R. J. Forbes, Metallurgy in Antiquity, Leiden 1950; H. Quiring, Geschichte des Goldes, Stuttgart 1948; H. Drrescher, Bronzezeitliches Gießen im östl. Mitteleuropa, Giesserei 49/1962, 817 ss.; L. Underwood, Bronze Age Technology in Western Asia and Northern Europe, I-111, Man 58, 1958, 17 s., 41 s., 58 ss.

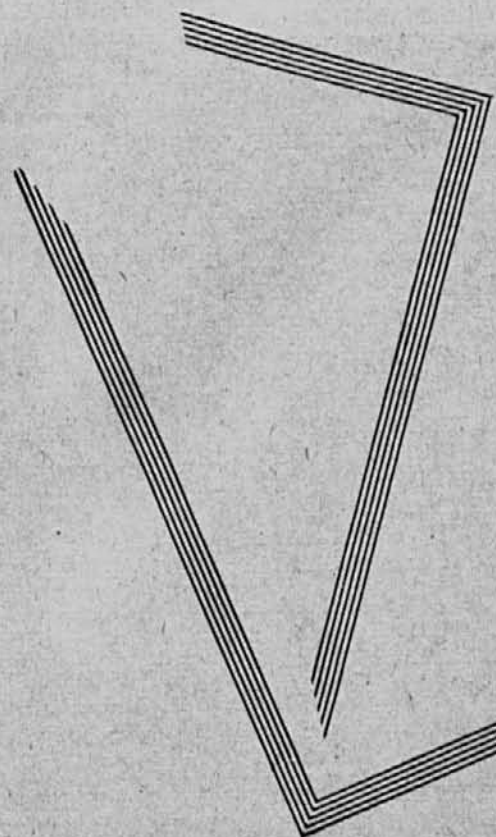
(se nadaljuje)

Figuralna situla iz Novega mesta

Vitomir Pretnar: Proti svetlobi

Slavko Tarman

Dr. prof. JOSIP PLEMELJ, VELIKAN MATEMATIČNE ZNANOSTI

BIL JE SIN MAJHNEGA NARODA, KATEREMU ZGODOVINA NI BILA NAKLONJENA. SAMO ZARADI SVOJE IZJEMNE NADARJENOSTI SE JE LAHKO PREBIL V VRH SVETOVNE ZNANOSTI. TODA KJERKOLI PO SVETU JE PROF. DR. JOSIP PLEMELJ DELAL, GA JE NEKAJ VLEKLO NAZAJ V DOMOVINO. VEDEL JE, DA JE TAKRATNA LJUBLJANA MAJHNA, DA IMA POLEG VELIKIH DUHOV TUDI VSE LASTNOSTI PODEŽELSKO OZKOSRČNOSTI. DOBRO JE VEDEL, DA BO IMEL VELIKE TEŽAVE V SVOJEM STROKOVNEM RAZVOJU, DA BODO TUDI NJEGOVI STIKI S SVETOM OVIRANI IN DA BO V MNOGOČEM STROKOVNO OSAMLJEN. KLJUB TEMU SE JE VRNIL DOMOV IN ZAČEL Z VSO VNEMO DELATI NA LJUBLJANSKI UNIVERZI. BIL JE VELIK ZNANSTVENI ENTUZIAST. USTVARIL JE VZGOJNO SREDIŠČE ZA RAZVOJ MATEMATIKE IN DRUGIH EKSAKTNIH ZNANOSTI — TEMELJ ZA PRIHODNJO, KULTURNO, ZNANSTVENO IN DRUŽBENO RAST SLOVENSKEGA NARODA.

IN VENDAR SE MED SVETOVNIMI AVTORJI CELO SOVJETSKI IN AMERIŠKI STRINJAJO V OCENI, DA JE BIL SLOVENEK JOSIP PLEMELJ EDEN IZMED MATEMATIČNIH VELIKANOV POLPRETEKLE DOBE TER DA JE NJEGOVO MESTO V ZGODOVINI SVETOVNE MATEMATIKE VEČ KOT ZAGOTOVLJENO.

DR. PLEMELJ JE SVOJO BOGATO DEDIŠČINO DOMOVINI TRIKRAT DAROVAL. IZ TUJINE JI JE PRINESEL SLAVO VELIKEGA IMENA, Z VRNITVIJO V OZKI SLOVENSKI SVET JI JE ŽRTOVAL SVOJ NADALJNI RAZVOJ. KOT PROFESOR LJUBLJANSKE UNIVERZE JE RAZDAJAL SVOJE ZNANJE ŠTEVILNIM GENERACIJAM SLOVENSkih MATEMATIKOV, FIZIKOV IN TEHNIKOV. SVOJ PEDAGOŠKI OPUS JE OHRANIL V SVOJIH UČENCIH IN V TREH KNJIGAH, KI SO IZŠLE V ZADNJEM DESETLETJU. ZA IZJEMNE DOSEŽKE JE PREJEL NASLEDNJA PRIZNANJA:

— NAGRADO ZNANSTVENEGA DRUŠTVA KNEZA JABLANOWSKEGA (LETA 1911),

— NAGRADI RICHARDA LIEBNA (LETA 1912),

— PRESERNOVO NAGRADO (LETA 1945).

OD LETA 1923 JE BIL DOPISNI ČLAN JUGOSLOVANSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI, OD LETA 1930 DOPISNI ČLAN SRBSKE AKADEMIJE NAUKA, OD LETA 1938 ČLAN SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI. OD LETA 1954 JE BIL ZA SVOJ PLODOVITI OPUS IMENOVAN ZA DOPISNEGA ČLANA BAVARSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI.

MATEMATIKA MU JE BILA ŽIVLJENJSKA POTREBA

Profesor Josip Plemelj je bil rojen 11. decembra 1873 v vasi Grad na Bledu. Oče Urban je bil mizar in rezbar, hkrati pa mali kmet. Oče je bil poročen trikrat, druga žena je prinesla v hišo tuberkulozo in zaradi nje tudi umrla. Tuberkuloze so se našli tudi oče, sin iz prvega zakona in seveda vsi otroci druge žene. Od tretje žene Marije so bili trije otroci, med njimi tudi Josip. Mati Marija je imela veliko odpornost proti tuberkulozi in njeni otroci so odpornost podedovali. Po očetovi smrti je doma zavladata revščina, saj je mati le s težavo preživljala družino. Osnovno šolo je mali Joža obiskoval na Bledu. Mati je dobila pomoč in je sina Joža poslala na gimnazijo v Ljubljano. V nižji gimnaziji se je Joža preživljal s podporami. V višji gimnaziji se je vzdrževal sam z inštruiranjem. Postal je samostojen in neodvisen.

Velik talent za matematiko je pokazal zelo zgodaj. Vso gimnazijsko snov iz matematike je obvladal že v začetku četrtega razreda. Imel je izjemno veselje za težke konstrukcijske naloge v geometriji.

Po maturi je odšel v jeseni leta 1894 na Dunaj, kjer se je vpisal na filozofsko fakulteto in študiral matematiko, fiziko in astronomijo. Denar za potovanje in začetek bivanja si je sposodil od znancev na Bledu. Njegov izredni talent je že prvi mesec pri seminarju odkril profesor Escherich, tedanji predstojnik katedre za matematiko. Povabil ga je na razgovor. Svetoval mu je, naj študira matematiko ter misli na univerzitetno kariero. Izdelal mu je ustrezni študijski program in delovni načrt ter program podiplomskega študija. Profesor Escherich je Plemelja tudi finančno podprl ter mu preskrbel KNAFLJEVO ŠTIPENDIJO, ki jo je podeljevala dunajska univerza izjemnim talentom.

Na Dunaju so bili Plemeljevi profesorji poleg Eschericha, ki je predaval analizo, še Gogenbauer in Mertens za aritmetiko in algebro, Weiss za astronomijo in Boltzmann za fiziko. Maja 1898 je Plemelj predložil disertacijo. Ker je vse izpite opravil z odliko, ga je filozofska fakulteta na Dunaju določila kot prvega kandidata za univerzitetno kariero. Takoj po doktoratu je dobil mesto v ustanovi OSTERREICHISCHES GRADMESSUNG BUREAU. Univerza na Dunaju mu je odobrila stipendijo za podiplomski študij. Najprej je odšel

za eno leto v Berlin, kjer je poslušal predavanja pri profesorjih Fuchs in Frobeniusu, naslednje leto 1900/1 pa je bil v Göttingenu pri profesorjih F. Kleinu in D. Hilbertu. Göttingen je bil tedaj najpomembnejše matematično središče, tja so prihajali študirat z vsega sveta.

Jeseni 1901 se je vrnil na Dunaj, kjer je dobil službo v dvorni strokovni knjižnici. Ker delo ni bilo zahtevno, je znanstveno precej delal. To je bila nekakšna pripravljalska služba za univerzitetne profesorje. Tedaj so bila univerzitetna mesta sistematizirana in je bilo treba čakati na izpraznjeno mesto.

Leta 1906 je bil imenovan za asistenta na Tehniški visoki šoli na Dunaju. Naslednje leto je bil imenovan za izrednega profesorja matematike na univerzi v Černovicah. Leto pozneje pa je bil imenovan za rednega profesorja prav tam.

V času sarajevskega atentata je bil prof. Plemelj v Černovicah. Začetek prve svetovne vojne je dočakal na počitnicah na Bledu. Prof. Plemelj je bil hudo protiaustrijsko usmerjen. Sam je o tisti dobi zapisal:

»Zadnja desetletja pred prvo svetovno vojno so bila v stari monarhiji karakterizirana z neprestanimi notranjimi boji med nemškimi in drugimi narodi, pri prvih z nadvlado, pri drugih za enakopravnost. Mene je politična napetost in očitna krivičnost v stari državi tako razdvojila s samo državo, da sem, ko je Avstrija svetovno vojno cynično izzvala, z vsakim utripom svojega srca želel pogin te države.«

POLITIČNO SUMLJIV

Ker svojih nazorov ni skrival, je bil med prvo svetovno vojno pri avstrijski tajni policiji zapisan kot P. V. (politisch verdächtig). Septembra 1917, ko je bil z družino na Bledu, so ga poklicali na policijo v Ljubljani in ga čez nekaj dni odpeljali v konfinacijo na Moravsko. Slovenski politiki in dunajski matematiki so tedaj dosegli, da je bil premeščen na Dunaj. Toda mesta ni smel zapustiti. Redne vojske ni nikdar služil. V izgnanstvu je bil zaposlen kot navaden vojak v inštitutu za testiranje topovskih izstrelkov.

IZJEMEN SPOMIN GENIALNEGA MATEMATIKA

Živel je silno dolgo življenje. Deloval je skoraj v dveh generacijah, zaradi tega je bil kot genij s svojimi pogledi nujno v starem obdobju nov – in v novem za svoja sorazmerja že star. Je mar iz tega izviral zanj ob vsej veličini neka osebna tragika? Ustvarjalni vrh je dosegel pri svojih odkritjih v teoriji diferencialnih in integralnih enačb, v teoriji potenciala in v funkcijski enačbi. To Plemljevo delo predstavlja uspešen in eleganten zaključek mnogih tedanjih matematikov, ki so dotlej skoraj petdeset let zaman naskakovali ta trdovratni oreh. Sredstva, s katerimi je nalogo rešil, stoji na začetku nove, plodne teorije singularnih integralnih enačb. V teh sredstvih si je postavil tudi povsem matematični spomenik – V PLEMLJEVI FORMULI.

V avgustu 1919 je bil imenovan za rednega profesorja matematike na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani. Bil je izvoljen za prvega rektorja nove – slovenske univerze. Tu, na ljubljanski univerzi je predaval matematiko 40 let. V pokoj je šel leta 1957.

Profesor Plemelj je na vseh predavanjih govoril na pamet, ne da bi bral. Njegova znanstvena dela so pisana z izjemno natančnostjo, nobena beseda ni odveč. Tej oblikovni dovršenosti ustreza tudi matematična vsebina. Vedno je stremel za tem,

da bi s čim manjšim številom prijemov – dosegel čimveč. Bil je racionalist.

Nad svojim življenjem v znanosti je bil kljub izjemnim dosežkom vendarle rahlo razočaran. Neustrezne razvojne možnosti v stari Jugoslaviji in pomanjkanje kreditov za razvojno delo na eni, po drugi strani pa odkamnenost od evropskih matematičnih tokov, so prispevali grenko kapljo pelina v življenje našega izjemnega znanstvenika.

GENIJ – TODA PREDVSEM ČLOVEK

S preprostim človekom je znal enako govoriti kot s kom, ki je bil visoko na družbeni lestvici. Akademskih naslovov sploh ni uporabljal. Vsak je bil zanj najprej človek. Bil je sicer skromen tudi sam, vendar se ni sramoval priznati, da se zaveda nadpovprečne matematične ravni. Od tega pa ni nikoli koval nobene prevzetnosti. Sploh pa ni bil človek, ki bi nastopal z avtoriteto. Bil je neverjetno telesno krepak vse do pozne starosti. V starosti osemdeset let se je še podal na Triglav. To mu je bilo v posebno zadostneženje in spodbudo.

Grdobije so ga vselej prizadele. Sovražil je tudi formalno administrativne ukrepe in poslovni red. Obžaloval je, da ne razume tehničnih novosti, radia in televizije. Skratka, da je za marsikaj že prestar. Znana je bila tudi njegova krilatica, v kateri je hotel povedati primer za razliko med besedami – potrebovati in rabiti: »Inženir, ki matematike ne zna, je nikoli ne potrebuje. Če pa jo ohvlada, jo pogosto rabi.«

Poleg matematike se je zanimal tudi za fiziko, biologijo in botaniko. Nasprotno pa je imel do filozofije skoraj negativen odnos. Svetovnonazorsko je bil naravoslovec, človeka je pojmoval kot del narave.

Drugo svetovno vojno je preživel v Ljubljani. Po atentatu na bana Natlačena leta 1942 so ga Italijani skupaj s številnimi drugimi slovenskimi kulturnimi delavci dali na seznam morebitnih talcev. Enkrat so ga poklicali na italijansko poveljstvo, drugih težav ni imel.

Poleg matematike se je živo zanimal za politiko. Večkrat je v družbi izjavil, da bi se povsem posvetil politiki, ko bi imel govorniški dar. Bil je vedno velik rodoljub, po političnem prepričanju pa napreden.

»BLED – TA PODOBA RAJA« – ZIBELKA SVETOVNO PRIZNANEGA MATEMATIKA

Bled je bil dr. Plemlju nadvse pri srcu. Skrbela sta ga zlasti jezero in njegova sanacija. Bil je stalni obiskovalec gradu. Zadnja leta je vse bolj ostajal doma. Se vse do konca je bral Gaussova dela v izvorniku in občudoval njegovo precizno izražanje. Pogosto je prebiral Prešerna in znal mnogo njegovih pesmi na pamet.

V marcu 1958, ko mu je bilo 85 let, si je pri padcu na poledeneli cesti zlomil nogo v kolku. Operacija je uspela. Še hujši udarec zanj pa je bila smrt edine hčerke Nade, ki je decembra 1964 umrla za levkemijo. Od tedaj je vidno hiral. Umrl je 22. maja 1967 v Ljubljani. Z njim je univerza zgubila znanstvenika svetovnega slovesa. S svojo intelektualno potenco je daleč presegal svoj čas in okolje, v katerem je živel.

Z DEVETINOSEMDESETIMI LETI JE NAPISAL TRI IZJEMNE MATEMATIČNE KNJIGE

»Vse stvari sem začel rahlo pozabljati,« je včasih dejal, »samo predavanja so mi ostala v glavi, kot da bi bila shranjena v posebni škatlici.« Prav zato je v visoki starosti lahko napisal v izredno kratkem času tri obsežne knjige svojih predavanj. Ko je knjige že napisal, je večkrat dejal: »Star človek se najraje ozira v življenju

nazaj, saj mu misel na prihodnost ničesar več ne obeta.«

Vse to, kar je bistvenega prof. dr. Plemelj dosegel, je dosegel v desetih letih ustvarjanja, do štiridesetega leta starosti. Potem je prišla prva svetovna vojna, ki ga je močno odtrgala od dela. Po vojni je ustanovil v okviru univerze matematični inštitut. Prišel je v ozke domače razmere, znanstveno je bil od sveta izoliran. Raziskovalno je potem le malo deloval. Z devetinosemdesetimi leti je napisal knjigo, ki je hkrati izšla v angleškem prevodu v New Yorku, Londonu in Sydneyu. Plemljevo življenjsko delo nosi naslov PROBLEMS IN THE SENSE OF RIEMAN AND KLEIN.

Dr. J. R. M. RADOK iz New Yorka navaja v recenziji: »Čprav je v tem delu prof. dr. Plemelj samo obnovil svoje, že pred petdesetimi leti dosežene, a zatem zakopane ugotovitve – predstavlja knjiga fantastično delo.«

Sovjetska akademika dr. VEKUA in dr. HEVELIDZE sta ob stoletnici Plemljevega rojstva ugodno in z laskavimi ocenami opisala ogromni Plemljev delež, ki ga je prispeval matematiki.

Pred prvo svetovno vojno so nemški in francoski matematiki pričeli s skupno izdajo enciklopedije matematičnih znanosti. Izdajo so zaključili po vojni. Toda vsa Plemljeva dela so v enciklopediji častno zastopana.

Svoje razprave je Plemelj povečini objavljaval v mesečniku MONATSHEFTE FÜR MATHEMATIK UND PHYSIK. Ta mesečnik si je pridobil ugled v matematičnem svetu prav zaradi izčrpnih Plemljevih del.

ODLIKOVALI STA GA OSTRINA IN GLOBINA

Dr. Plemelj se je loteval samo zanimivih in zato težkih matematičnih problemov. Rezultate svojega dela je objavil šele tedaj, ko je imel vse do podrobnosti dognano. Pri njem je veljala kvaliteta, prav nič pa obseg in število razprav. Plemljeva rešitev Riemannovega problema je dokončna.

Čenil je samo klasično matematiko, v sodobno matematiko se ni nikoli vživel. Sestavil je odlično slovensko terminologijo za višjo matematiko.

Plemljeve matematične razprave je označil znameniti francoski matematik kot »deux excellents memoires«. S tem je Plemelj postal na mah znan v matematičnem svetu.

S smrtjo prvega rektorja slovenske univerze dr. prof. Plemlja smo izgubili izrednega človeka in izjemnega znanstvenika svetovnega slovesa.

LISTI izhajajo kot priloga tednika ŽELEZAR – glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ ŽELEZAR-NA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.